

MAKALELER / ARTICLES

Ahmet Çağrı Bartan

Neoliberal Küreselleşme Döneminde
Bağımlılığı Yeniden Düşünmek: “Büyük
Kavuşma” mı, Bağımlı Kalkınma mı?

Derya Başarangil

Eleştirel Siyasal İktisat Perspektifinden
Merkez Bankası Bağımsızlığı: 2008 Finansal
Krizi Sonrası Değişen Merkez Bankacılığı ve
Türkiye

**Güzin Bayar
Melekgül Kargı
Baki Ozan Kuş**

Türkiye GSYH Büyümesinin MIDAS ile
Şimdi Tahmini

**Berna Tarı Kasnakoğlu
Yunus Kalender
Volkan Doğan**

Effects of Situational and Structural Factors
on Co-Creation in Retail Stores

**Aysıt Tansel
Ceyhan Öztürk
Erkan Erdil**

The Nonlinear Effect of Body Mass Index on
Economic Growth, Human Capital,
Productivity, and Savings: A Cross-Country
Study

REPORT OF THE EDITOR - 2023

Neoliberal küreselleşme döneminde bağımlılığı yeniden düşünmek: “Büyük kavuşma” mı, bağımlı kalkınma mı?***

Ahmet Çağrı Bartan***

Yaşar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir

e-posta: ahmet.bartan@yasar.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7675-7585

Özet

1980’ler itibarıyla ivme kazanan küreselleşme ve neoliberalleşmenin etkisi altında dönüşen dünya ekonomisi, özellikle Uluslararası Siyasal İktisat ve Uluslararası Kalkınma alanlarındaki çalışmalarda bağımlılık tezinin geçerliliğinin sorgulanmasına ve bu konunun giderek marjinalleşmesine yol açmıştır. Bu makale, son dönemde uluslararası yazında yeniden değerlendirilmeye başlanan bağımlılık ilişkilerine güncel olgular ve kuramsal tartışmalar ışığında yaklaşarak konuya günümüze ait, kapsamlı ve yapılandırılmış bir yorum getirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, ilgili Türkçe literatürde doğrudan ve bütüncül biçimde bağımlılığı ele alan çalışmaların halen yetersiz kaldığı vurgulanarak günümüzde bağımlılık ilişkilerinin gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma süreçlerini nasıl şekillendirdiği ele alınmaktadır. Bu bağlamda hızla küreselleşen üretim ve finans ilişkilerinin bağımlılıkların yeniden üretilmesindeki rolüne dikkat çekilmektedir.

Anahtar kelimeler: Neoliberal küreselleşme; bağımlılık; bağımlı kalkınma; büyük kavuşma; uluslararası kalkınma.

* Submitted/Geliş: 27.10.2023, Accepted/Kabul: 31.01.2024

** Bu makalenin özet niteliğindeki bir versiyonu, Uluslararası İlişkiler Konseyi (UİK) tarafından 26-29 Mayıs 2022 tarihlerinde Mersin’de düzenlenen “IX. Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi”nin 2B no’lu “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Alt-Alanları ve Tartışmaları: Ekonomi-Politik” başlıklı panelinde sunulmuştur. İlgili organizasyonun gerçekleşmesinde tüm emeği geçenler ile soru ve geri bildirimleriyle tartışmaya katkıda bulunan katılımcılara teşekkür ederim.

*** Bu çalışmanın gelişme sürecindeki tüm ilgi ve desteği için çok değerli hocam Dr. Elif Uzgören’e en içten teşekkürlerimi sunarım.

1. Giriş

Küreselleşmenin 1980'lerden sonra yeni bir ivme kazanması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) siyaset sahnesinden çekilmesiyle birlikte uluslararası kalkınma konjonktürünün Amerika Birleşik Devleti (ABD) ve İngiltere öncülüğünde yeniden şekillendiği söylenebilir. Bu süreçten haliyle gelişmekte olan ülkeler de doğrudan etkilenmiş, kalkınmaya ilişkin tartışmalar ve politikalar yeni "neoliberalizm" dalgası eşliğinde dönüşmüştür. Böylelikle önceleri buralarda hakim olan ve devletçi-otonom kalkınmayı önceleyen stratejiler, kademeli olarak serbest piyasa reformlarıyla değiştirilmiştir. Zaman içerisinde küresel ekonomiye eklenme amacıyla liberalleşen gelişmekte olan ülkelere bazılarının kayda değer oranda büyüyerek sanayileşmesi ise neoliberal düşüncenin hızla ana akım hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle çokça "Büyük Kavuşma" olarak anılan, Kuzey ve Güney ülkeleri¹ arasındaki gelişmişlik makasının kapanacağına ilişkin beklentiler artmıştır.² Buna paralel olarak, savaş sonrası dönemde kuramsallaşan ve dekolonizasyon ile birlikte popülerlik kazanan, özette gelişmekte olan (çevre) ülkelerin siyasi-iktisadi alanda gelişmiş (merkez) kapitalist ülkelerle ilişkileri sebebiyle kalkınamadıklarının konu edinildiği "bağımlılık" tartışması da giderek gündemden düşmüştür.

Lakin bugün, neoliberal anlatının çizmiş olduğu bu pozitif tabloya rağmen gelişmiş ülkeler dünya ekonomisindeki başat pozisyonlarını korumaktadırlar. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin yakın zamanda kaydettikleri büyümeye rağmen dünya ekonomisinin çeperindeki konumlarını halen gerçek anlamda terk edebilmiş olamamaları da bununla ilintilidir. Günümüzde gelişmiş Batı ülkelerine karşı yükselişi çokça konuşulan Çin'in dahi uluslararası iş bölümündeki pozisyonu esasında oldukça tartışmalıdır (Bieler ve Morton, 2018; Li, 2021). Bu bağlamda bağımlılık tezinin özellikle (neoliberal) küreselleşme dönemindeki sosyo-ekonomik ilişkilerin irdelenmesindeki analitik değerinin bütünüyle tekrardan tartışmaya açılması son derece önemlidir. Çünkü süregiden emperyalizmi nazara almadan 21. yüzyılda uluslararası kalkınmayı kapsamlı bir şekilde düşünebilmek mümkün olmayacaktır.

Kuvvetle muhtemel bu sebeptendir ki; Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Siyasal İktisat ve Uluslararası Kalkınma alanlarında son dönemin öne çıkan eleştirel çalışmalarında bağımlılığa doğrudan işaret eden kavram ve olguların yeniden

¹ "Küresel Kuzey" ve "Küresel Güney" ifadeleri ile de gruplanan bu ülkeler, genellikle Kuzey Yarıküre'de bulunan gelişmiş ülkeler ve bunun dışında kalan, çoğunlukla Güney Yarıkürede toplanmış gelişmekte olan ülkeleri ifade etmek için kullanılabilir.

² Buna göre, içerisinde bulunan son küreselleşme dalgası gelişmiş ülkelerdeki teknik bilgi birikimi ve imalat kapasitesinin iş gücünün ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere taşınmasını daha kolay kılmakta, vesileyle buralarda kalkınmayı teşvik etmektedir (Baldwin, 2016).

mercek altına alınmaya başlandığı görülmektedir (bkz. Vernengo, 2006; Tausch, 2010; Pröbsting, 2013; Higginbottom, 2013, 2018, 2023; Osorio, 2013; Kiely, 2015, 2017; Smith, 2016; Bieler ve Morton, 2018; Ricci, 2018; Kvangraven, 2019, 2020; Li, 2021, 2022; Cope ve Ness, 2022; Katz, 2022). Buna karşın Türkçe yazında bağımlılığa ilişkin çalışmaların 1930'lardaki Kadro ve 1960'lardaki Yön hareketi sonrasında bir durgunluk dönemi içerisinde olduğundan bahsedilebilir. Bu anlamda ulusal literatürde özellikle 1980 sonrasında bağımlılığa ilişkin olgulara (süper-sömürü, ihracat bağımlılığı, eşitsiz mübadele, bağımlı kalkınma vb.) doğrudan atıf yapan çalışma sayısı halen oldukça azdır. Bu çalışmalarda dünya ekonomisindeki hiyerarşik yapılanmadan ötürü süregiden asimetrik ticari ilişkilere yönelik bazı yayınlardan ziyade (bkz. Yeldan, 1995; Somel, 2003, 2007; Şenses, 2004; Akyüz, 2012) özellikle finansal ilişkilerde bağımlılık ima ve vurgusu daha öne çıkarken (bkz. Öniş ve Aysan, 2000; Orhangazi ve Seda-Irizarry, 2010; Öniş ve Güven, 2011; Akyüz, 2013, 2017; Akçay ve Güngen, 2019a, 2019b; Orhangazi, 2019; Yeldan, 2022; Boratav ve Orhangazi, 2022; Taymaz ve Voyvoda, 2022), bağımlılık (ve dünya-sistem) yaklaşımının unsurlarını bütünüyle odak edip tartışan yayınlar oldukça kısıtlıdır (bkz. Gülalp, 1998; Karaş, 2017; Turhan, 2018; Erdölek Kozal, 2020; Özdemir ve Özçelik, 2022). Dolayısıyla alan yazında bağımlılık olgusunu bütünüyle yeniden değerlendirerek günümüzdeki geçerliliğini sorgulayan çalışmalara da ulaşmak zordur. Bu sebeple, bu araştırmayı besleyen sorular da özellikle Türkçe literatürdeki bu boşluğun doldurulması yolunda bir katkı sunmak amacıyla üretilmiştir: Geçmişten günümüze bağımlılık tezi ve bağımlılığa ilişkin tartışmalar nasıl şekillenmiştir? Bağımlılık olgusu hala geçerli midir, yoksa Güney'in son dönemdeki "yükselişi" alternatif bir kalkınma modelinin varlığına ve işlerliğine mi işaret ediyor? Başka bir deyişle, neoliberal küreselleşme döneminde "Büyük Kavuşma" sahiden gerçekleşiyor mu, yoksa bağımlılıklar dönüşen emperyalist yapı içerisinde kendini yeniden mi üretiyor? Eğer öyleyse, küresel ekonomide merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisi bugün nasıl tanımlanabilir? Bu süreçte, özellikle uluslararası üretim ve finans ilişkilerinin günümüzde geldiği nokta düşünüldüğünde çevre ülkeler açısından bağımlılığı oluşturan başlıca unsurlar neler olabilir?

Anlatılanlar ışığında bu çalışma, ilgili muhtelif literatürü tarihselleştirip irdeleyerek bağımlılığın günümüzdeki geçerliliğini eleştirel bir yaklaşımla sorgulamaktadır. Bunu yaparken ise küresel kapitalizmin işleyişinin bir parçası olarak ortaya çıkmış olan bağımlılık ilişkilerinin bugünkü pratik ve kuramsal tezahürünü saptamaya çalışmaktadır. Temelde savunulan, 1980'ler sonrasında büyük oranda değişen uluslararası siyasi-iktisadi konjonktüre rağmen bağımlılık olgusunun gelişmekte olan ülkeler için özellikle üretim ve finans alanında kendisini yeniden üretmeye devam ettiğidir. 21. yüzyıla gelindiğinde ise gelişmekte olan ülkeler açısından bağımlılığı oluşturan başlıca unsurlar arasında üretim alanında

emeğin aşırı sömürsü ve ihracat odaklı imalata yönelim; finansal alanda ise ödemeler dengesi sorunları ile dış kaynaklı finansal şoklara karşı giderek pekişen kırılmalıklar halen öne çıkmaktadır. Yani bugün bağımlılığın, en hafif tabirle bu sözü edilen unsurlar bakımından geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Nitekim geçen sürede gelişmekte olan ülkelerde belirli bir düzeyde kalkınma gerçekleşmiş olsa dahi, bunu “Büyük Kavuşma”dan ziyade “bağımlı kalkınma” ile açıklamak daha isabetli olacaktır. Zira ağırlıklı olarak Küresel Güney’de yer alan söz konusu ülkelerin kalkınma süreçlerinin hem olumlu hem de olumsuz yöndeki seyirleri, esasen Kuzey’deki gelişmelerle ilişkilendirebilecek bir “bağımlılık açmazı” içerisinde şekillenmeye devam etmektedir. Bu bakımdan günümüzde bağımlılık kavramını ve önemini yeniden yorumlamak, dünya ekonomisinde yakın dönemde yaşanan dönüşümleri daha iyi anlamayı beraberinde getirecektir.

Bu çerçevede çalışmanın ikinci kısmı, özellikle savaş sonrası dönemde popülerlik kazanan uluslararası kalkınma, eşitsizlikler ve az gelişmişliğe ilişkin ana akım tartışmalara öncülük eden modernleşme ve buna karşı ortaya çıkan bağımlılık temelli eleştirilerin neoliberal döneme kadarki (kabaca 1980’lere dek) gelişimini irdelemektedir. Böylelikle bağımlılık ve dünya-sistem yaklaşımlarının paylaştığı epistemolojik zemini detaylı biçimde araştırmakta ve bu düşünce hattının kalkınma tartışmalarındaki ana akım söylem karşısındaki konumlarını tespit etmektedir. Bu kısmın amacı, bağımlılık kavramını ve uluslararası sistemin merkez-çevre ikiliğine dayalı asimetrik yapısını tanımlayan başlıca savları kabaca ele almaktadır. Çünkü çalışmanın devam eden kısımlarında bahsedilen ve dünya ekonomisindeki dönüşüm ile birlikte şekil değiştirerek günümüze gelen bağımlılık tartışmalarının halen yeniden üretmekte olduğu da temelde bu savlardır. Üçüncü kısımda, 1980’ler sonrası bu tartışmalarda yaşanan sönümlenme süreci ele alınmaktadır. Bu noktada merkez ülkeler öncülüğünde birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke tarafından benimsenen küreselci-neoliberal politikalar ve sonuçlarına değinilmektedir. Gerek kuramsal tartışmalar gerekse pratikteki uluslararası siyasi-iktisadi gidişat incelendiğinde, son kırk yıllık dönemde oldukça hızlanan küreselleşme sürecinin Küresel Güney’in birçok bölgesinde ekonomik büyümeyi beraberinde getirmesinin bağımlılık düşünce ekolüne de gölge düşürdüğü gösterilmektedir. Ancak uluslararası konjonktürdeki bu değişime rağmen bağımlılık olgusunun ortadan kalktığı da söylenemez. Günümüzde bağımlılığın özellikle üretim ve finans alanlarında öne çıkan, yukarıda bahsedilen unsurları halen söz konusudur. Dolayısıyla bağımlılığa ilişkin tartışmaların özellikle 21. yüzyılda tekrar alevlenmesi de manidar olmuştur. Dördüncü kısım, bu anlamda bağımlılık yaklaşımının literatüre geri dönüşünü ve günümüzde bağımlılık kavramının önemini konu edinmektedir. Bu kapsamda bağımlılığın sözü edilen unsurların 2000’ler sonrasında uluslararası alandaki tezahürü ve bunun paralelinde yeniden şekillenen tartışmalar irdelenmektedir. Böylelikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında

önemli bir rol oynayan bağımlılıklar tekrar tespit edilmekte ve yeni çalışmalar ışığında bağımlılık kavramına güncel ve bütünsel bir yorum getirilmektedir.

2. Kalkınma ve eşitsizlik tartışmaları: Ana akım ve eleştirel yaklaşımlar

Uluslararası eşitsizlikler ve kalkınma konularının yakın tarihte tartışmaya açılarak dünya gündeminde popüler bir yer edinmesi, kabaca İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen döneme rastlamaktadır. Bu bağlamda ABD Başkanı Harry S. Truman'ın 1949'daki ünlü ulusa sesleniş konuşmasında yaptığı "az gelişmişlik" vurgusu dönüm noktası olarak kabul edilir. Zira o sıralar yeni ortaya çıkmakta olan Soğuk Savaş konjonktürüyle birlikte Truman'ın kalkınmaya ilişkin altını çizdiği hususlar, uluslararası örgütlerin güçlendirilmesinden dünya ekonomisinin toparlanmasına, dış yardımların devamlılığından az gelişmiş olarak adlandırılan bölgelerde sanayileşme ve büyümeyi hedefleyen yeni programların gerekliliğine kadar bir dizi söylem ve tartışmayı alevlendirmiştir. Böylelikle aslında Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi "uluslararası kalkınma misyonunu üstlenmiş" kilit aktörlerin³ faaliyetlerini genişleterek derinleştirmesinin de öne açılmıştır. Zamanla kalkınmaya yönelik dış yardım fikri etrafında sıcak bir gündem oluşmuş, bunun uygulanması ise yine Batı dünyasında geniş bir hükümet ve toplum desteği almıştır. Hatta özellikle ABD ve İngiltere tarafından sınır ötesinde kalkınmayı desteklemeye yönelik yürütülen dış yardım çalışmaları, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Varşova Paketi'na karşı Üçüncü Dünya ülkelerindeki nüfuzunu güçlendirmek için kullandığı politika araçlarının bir parçası olarak dahi yorumlanmıştır.

En nihayetinde Küresel Güney'deki kalkınma sorunu popüler bir araştırma konusu haline gelmiş, zaman içerisinde birtakım ana akım ve eleştirel tartışma zeminleri oluşmuştur. Başka bir deyişle, yukarıdaki paragrafta bahsedilen dönüm noktasından bugüne uzanan bir "kalkınma çağı" başlamıştır (Escobar, 1995; Rist, 2008; Esteva, 2010). Bu kapsamda çeşitli düşünce ekollerinden birçok düşünür uluslararası kalkınmaya ilişkin çalışmalar yürütmüştür. Kalkınmanın anlamı farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin Kalkınma İktisadı alanında William Arthur Lewis gibi önemli isimler öncülüğünde yeni atılımlar yapılmıştır.⁴ Böylelikle

³ Bu çalışmada "aktör" ifadesi, genel anlamda küresel kapitalizmin merkezinde yer alan egemen güç odaklarını (örn. gelişmiş ülkeler, buralarda konuşlanmış uluslararası finansal ve ticari kuruluşlar ile dünya ekonomisinin işleyişinde başat rol oynayan ulus ötesi şirketler, siyasi-askeri ittifaklar vb.) vurgulamak için kullanılmaktadır.

⁴ Özellikle Lewis'in 1954 yılında kaleme aldığı *Development with Unlimited Supplies of Labour* isimli çalışması, Kalkınma İktisadı alanında bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu makalesinde Lewis, kalkınma sürecini ekonomilerde emek arzının geleneksel (toplumun yiyecek, barınma, tekstil gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya odaklı) sektörlerden modern (sanayi odaklı) sektörlerle doğru transfer edilmesiyle ilişkilendirmiş, bu durumun sanayi sektöründe yaratacağı etkiyle birlikte maaşların,

gelişmekte olan ülkelerde kalkınmaya ilişkin sorunlar, siyasi, ekonomik ve sosyal yönleriyle birlikte daha kapsamlı biçimde incelenmeye başlanmış, kısa zaman içerisinde tartışma alanı giderek genişlemiştir. Kalkınmayı etkileyen iç ve dış faktörler, hem aktörlerin süreçte oynadıkları roller hem de yapısal kısıtlar bakımından farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu noktada bahse konu “kalkınma çağı”nın ilk dönemlerinde modernleşme ve bağımlılık meselelerini ele alan iki önemli karşıt düşünce ekolü ortaya çıkmıştır. Bunlar sırasıyla kalkınmayı Batı tipi modernleşme-sanayileşme ve dışa bağımlılık ile ilişkilendiren savlar üretmişler ve çeşitli politika önerileri sunarak uzun bir süre gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma siyasetini kayda değer ölçüde etkilemişlerdir. Bu kısım, öncelikle modernleşme tezini ana hatlarıyla kısaca özetlemektedir. Sonrasında ise her ne kadar 1980’ler sonrasında dünya ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak bir süre gündemden düşse de (bkz. üçüncü kısım) günümüzde önemi tekrardan tartışmaya açılan (bkz. dördüncü kısım) bağımlılık yaklaşımının ortaya çıkışı ve bazı temel söylemlerine odaklanmaktadır.

2.1. Modernleşme kuramı

Üretim araçlarının toplumsallaştırılarak güçlendirilmesine öncelik veren sosyalist modelin yanı sıra, Soğuk Savaş döneminde ekonomik kalkınmaya ilişkin ana akım yaklaşımın Batı’da ortaya çıkan modernleşme tezi gölgesinde şekillendiği söylenebilir. Buna göre uluslararası eşitsizlikler ve dünyanın az gelişmiş ülkelerinde yaşayan halkların sosyo-ekonomik sorunları, buralardaki modernleşme ile sanayileşme atılımlarının yetersizliği veya noksanlığı ile ilişkilidir. Dolayısıyla dönemin modernleşme kuramını merkezine alan düşünce ekollerinin çoğu, argümanlarını geleneksel (kırsal, az gelişmiş) ve modern (kentsel, gelişmiş) toplumlar arasındaki ikilik etrafında temellendirmiş ve gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelerde tecrübe edilmiş olan tarihsel ilerlemenin taklit edilmesini öneren bir kalkınma formülü sunmuşlardır (Larrain, 1989: 87).

Bu bağlamda Larrain (1989), modernleşme kuramını sosyolojik, psikolojik ve ekonomik olmak üzere üç şemsiye altında incelemektedir. Sosyolojik yaklaşım geleneksel toplumdan modern topluma geçişi toplumsal rollerin sırasıyla duygusal, tikelci ve kolektif çıkar odaklı olmaktan tarafsız, performans güdümlü, evrenselci ve özel çıkar odaklı olmaya doğru evrilmesi olarak yorumlarken; psikolojik yaklaşım ise modernleşmenin toplumlarda kişisel başarı ve girişimcilik gibi psiko-sosyal eğilimleri artırdığına dikkat çekmektedir (Larrain, 1989). Bununla birlikte

üretkenliğin ve en nihayetinde milli gelirin artacağını savunmuştur (Polanyi Levitt, 2008: 45). Böylelikle emek fazlası veren ekonomilerdeki düşük maaşlar ve yoksulluk da bir anlamda sanayi sektöründeki düşük işgücü oranıyla ilişkilendirilmiş, hatta Lewis’in bu savı 1950’ler ve 1960’lardaki devlet merkezli sanayileşme programlarının uygulanmasına da zemin oluşturmuştur (Polanyi Levitt, 2008: 45).

ekonomik yaklaşımın en tanınmış temsilcilerinden biri olan W. W. Rostow'un modeli, kalkınma tartışmalarının modernleşme kanadına damgasını vurmuştur. Rostow'a göre (2004) moderniteye giden beş aşamalı bir yol mevcuttur: 1) geleneksel toplum aşaması, 2) hazırlık aşaması, 3) kalkış aşaması, 4) olgunluğa geçiş aşaması ve 5) yüksek kitlesel tüketim çağına varış. Söz konusu kuramsal çerçeve içerisinde bahsedilen her bir aşama, kabaca Newton öncesi dönemden itibaren Batı Avrupa'nın sanayileşme deneyimi kıstas alınarak belirlenmekte ve ulusların üretkenliği ile bilimsel-teknolojik seviyelerini temsil etmektedir (Rostow, 2004). Üstelik modernleşme yolundaki gelişmekte olan ülkeler, artık gelişmiş ülkelerin geçmişte sahip olmadıkları iki önemli avantaja da sahiptir: 1) ihtiyaç duyulan teknolojiyi doğrudan ve hızlı bir biçimde Batı'dan ithal etme olanağı ve 2) dışarıdan gelecek (mali) yardım ve destek (Larrain, 1989: 97). Yani buna göre yakın dönemde modernleşme bir toplumun sanayileşme atılımlarına içkin bir süreç olmaktan çıkmış, Batı dünyasının "iyi niyetli desteği" yoluyla ve nispeten kolaylıkla erişilebilecek bir imkan haline gelmiştir. Özetle modernleşme fikri, gelişmekte olan ülkelere Batı'nın sanayileşmesini ayna tutan ve bu yolda Batı'nın onlara destek vererek süreci daha da kolaylaştıracağını öngören kapitalist bir kalkınma stratejisi olarak tanımlanabilir.

Hem siyasi-iktisadi, hem de entelektüel bir boyutu olması sebebiyle modernleşme ekolü, Batı'nın da dış dünyaya olan ilgisini büyük ölçüde artırmış, fakat bu ilgi genellikle etnomerkezci bir çerçeve içerisinde kalmıştır. Zamanla gelişmiş dünyada modernleşme tabiri bir anlamda Avrupalılaştırma ve Amerikanlaştırma fikirlerini çağrıştırmaya başlamıştır (Reyes, 2001: 2). Bu yaklaşımı modernleşmenin önemli temsilcilerinden Marion Levy'nin şu sözlerinde de gözlemlemek mümkündür: "*Zaman geçtikçe onlar [gelişmekte olanlar] ve biz [gelişmiş olanlar] giderek daha fazla birbirimize benzeyeceğiz, çünkü modernleşme kalıpları öyledir ki, toplumlar ne kadar modernleşirse birbirlerine o kadar çok benzerler*" (Levy, 1967: 207). Bu bakış açısına göre Batı dünyası, ekonomik refah ve siyasi istikrar açısından "eşsiz" olarak tasvir edilmektedir (Tipps, 1973: 208). Dolayısıyla Batı'nın dışında kalanların da ulaşabilecekleri en yüksek mertebeye esasen bu modernliktir. Birçok çevre de haliyle modernleşmeyi kalkınmanın belkemiği olarak yorumlamıştır. Hatta 1960'ların sonlarına doğru "geleneksel" ve "modern" ikiliğine dayanan akademik çalışmalar o kadar popüler hale gelmiştir ki Soğuk Savaş döneminin anayasacılık-totaliterlik ayrımı üzerine yapılan hararetli tartışmaları dahi gölgede bırakmıştır (Huntington, 1971: 285). Böylelikle kuram, akademik olduğu kadar siyasi çevrelerde de ana akımlaşmıştır. Hatta, Levy'nin yukarıdaki ifadelerini bugünkü küreselleşme jargonu içerisinde dahi tespit etmek oldukça mümkündür. Zira çalışmanın üçüncü kısmında daha detaylı değinilen "Büyük Kavuşma" söyleminde de benzer bir kasıt mevcuttur. Uluslararası

kalkınma, her iki bakış açısında da esasen görece az gelişmiş olanın gelişmiş olana “benzemesiyle” ilintilidir.

2.2. Bağımlılık kuramı ve dünya-sistem yaklaşımı

Yukarıdaki yaklaşım, aynı dönemde başta Marksistler olmak üzere eleştirel çevrelerce de değerlendirilmiştir. Bu anlamda modernleşme akımının yer aldığı düşünce kanadının zıttında şekillenen önemli tezlerden biri bağımlılık tezidir. 1960'lara kadar keskin bir kuramsal söylem olarak kendini gösteremese dahi bağımlılık fikrinin kökenleri, aslında Bukharin ve Lenin'in emperyalizm analizine kadar uzanmaktadır. Örneğin Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* adlı çalışmasında dünya üretim sisteminde sayıca az fakat daha iyi organize ve konsolide olmuş ekonomilerin ezici rekabet gücü ile karşı karşıya kalan az gelişmiş, daha ziyade tarımsal ekonomilere atıfta bulunurken “çevre” tabirini açıkça kullanmıştır (Bukharin, 1929). Ondan esinlenen Lenin de kapitalizmin son evresi olarak nitelendirdiği emperyalizmden bahsederken kapitalist dünya düzenini az gelişmiş uluslardan oluşan çoğunluğun bir avuç gelişmiş ülkenin mali boyunduruğunda yaşadığı bir sistem olarak tanımlamıştır (Lenin, 1999). Genel olarak bağımlılık ekolünün savaş sonrası dönemdeki temelleri ise modernleşme kuramına verilen tepkide şekillenmiştir. Bu bağlamda önde gelen, çoğunlukla neo-Marksist düşünürler kapitalizmin sömürgeci doğasını tekrar vurgulayarak gelişmiş ülkelerin dünya ekonomisindeki hakimiyetinin hem Küresel Güney'i bu uluslararası sisteme entegre olmaya zorladığını, hem de onları sömürerek sanayileşme süreçlerini baltaladığını savunmuşlardır (Baran ve Sweezy, 1968). Bu çerçevede gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkiler, ilk grubun ikinci grup üzerinde kurduğu egemenlik çerçevesinde süregelmektedir (Ghosh, 2001: 1). Dolayısıyla bağımlılık kuramının önemli savunucularından biri olan Andre Gunder Frank (1966: 23-5), bağımlılığa gelişmiş (metropol) ve az gelişmiş (uydu) bölgeler arasındaki bağların ikinci gruptaki ilerlemeyi engellediği bir durum olarak yaklaşmıştır. Yani ona göre az gelişmişlik, temelde bağımlılığın sonucudur. Sunkel (1969: 26-35) ise Latin Amerika örneği üzerinden giderek bağımlılığı bir dış politika sorunsalı (temelde ekonomi kaynaklı, fakat aynı zamanda siyasi, askeri ve kültürel ilişkilerle bağlantılı) olarak açıklamış ve bu durumun gelişmekte olan ülkelerde özellikle bütçe ve ödemeler dengesi ile dış ticaret ve finansman sorunları yarattığına işaret etmiştir. Özellikle Frank'ın “metropol” ve “uydu” bölgeleri analiz ederken yaptığı uluslararası sisteme içkin hiyerarşi vurgusu, genellikle gelişmiş ülkeler için “merkez”, gelişmekte olan ülkeler için ise “çevre” ifadesi kullanılmak suretiyle diğer düşünürler tarafından sıklıkla dillendirilir olmuştur. Theotônio Dos Santos ise (1970: 231) daha kapsamlı olarak nitelendirilebilecek bir tanımla, bağımlılık olgusunu kabaca “belirli ülke[lerin] ekonomilerindeki gelişmelerin, başka bir ülke

ekonomisindeki gelişme ve genişlemelere koşullanma durumu” olarak ifade etmiştir.

Öte yandan Cardoso ve Faletto (1979: XX-XXIII), analizi farklı bir boyuta taşıyarak bağımlılığın özünde gelişmekte olan ülkelerin sermaye malı üretebilmek için duyduğu teknolojik, finansal ve hatta kurumsal ihtiyaçlar sonucu vuku bulduğunu ve bu ihtiyaçların dışarıdan karşılanmasının her zaman az gelişmişlikle sonuçlanacağını varsaymanın isabetli olmayacağını ileri sürmüştür. Bilakis onlara göre, gelişmekte olan ülkeler sanayileşme süreçlerinde yabancı sermayeden faydalandığı ölçüde kalkınma bağımlı nitelikte olsa da gerçekleşecektir (Cardoso ve Faletto, 1979: XXII). Aynı yıl Peter Evans, *Bağımlı Kalkınma* isimli kitabıyla bu durumu sınıfsal boyutuyla ele alarak daha da açıklığa kavuşturmuştur. Ona göre bağımlı kalkınma klasik anlamda bağımlıktan ayrı bir olgu olup, çevre ülkelerdeki devletin ve yerel sermaye gruplarının uluslararası sermaye ile ittifakını ifade etmektedir (Evans, 1979). Bağımlı kalkınma konjonktüründe sanayileşmeye dayalı sermaye birikimi, klasik bağımlılık vakalarında olduğu gibi başat yerel burjuva sınıfının çıkarlarına rağmen değil onlarla uyum içerisinde vuku bulmaktadır. Böylelikle çevre ülkeler iç pazarlarını konsolide ederek uluslararasılaştırmaktadır (Evans, 1979: 32). Fakat bağımlılık ortadan kalkmamakta, sadece kalkınma süreciyle⁵ bütünleşmektedir (Evans, 1979: 32-33). Evans’a göre (1979: 32-33) bu uluslararasılaşma çevre ülkelerde emperyalizmin ikinci aşaması olan “düşey sanayileşme”yi ifade etmektedir. Yani buralarda endüstriyel üretim araçları, her ne kadar yerel sermaye grupları da bu süreçten faydalansa da temelde merkez ülkelerin çıkarlarına ve ticari ihtiyaçlarına hizmet edecek şekilde dönüşmektedir. Bağımlılık ve kalkınmanın bu açıdan birlikte gerçekleştiği söylenebilir. Bu anlamda Bill Warren da bağımlılık kavramını hem Evans gibi emperyalizmle ilişkilendirirken, hem de bir adım daha öteye giderek bunu kalkınma süreci ile bütünleştirmiştir. Zira ona göre bağımlılık, başlı başına az gelişmiş ülkelerdeki büyümenin gelişmiş ülkelerdeki büyümeye tabi olduğu emperyalist bir ilişkidir ve hatta bu durum artık gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın itici gücü haline gelmiştir (Ghosh, 2001: 113-4). Bu bilgiler ışığında toparlayacak olursak, bağımlı kalkınmayı “*çevre ülkelerde üretim ve finansman alanındaki eksikliklerin devlet, yerel ve uluslararası sermaye grupları arasındaki ittifak yoluyla dışarıdan giderilmesi sonucu güdümlenen, sanayileşme odaklı bir ekonomik büyüme süreci*” olarak tanımlayabiliriz. Daha genel bir sentez yaparak, başlı başına bağımlılık kavramını en geniş kapsamıyla ifade etmek gerekirse de bunları Cardoso ve Faletto ile Dos Santos’un bakış açısını birlikte yorumlayarak yapmak yerinde olacaktır. Bundan yola çıkarak bağımlılıktan “*görece az gelişmiş bir ülkedeki kalkınma süreçlerinin*

⁵ Burada “kalkınma”dan kasıt, dar anlamda sanayileşme ve buna bağlı ekonomik büyüme ile ilişkilendirilebilecek süreçlerdir. Bölüşüm ilişkileri ile genel anlamda toplumsal tabakaların yaşam standartlarındaki iyileşmeyi açıklayan faktörler vurgulanmamaktadır.

gelişmiş ülke(ler) ile olan siyasi-iktisadi ilişkileri ekseninde şekillendiği konjonktür” olarak bahsedilebilir. En azından 1960’lardan 1980’lere kadar gelişen bağımlılık literatüründe öne çıkan çalışmalar düşünüldüğünde bu geniş tanımları yapmak mümkündür.

Bu kritik tartışmada az gelişmişlik sorunu için önerilen çözüm ise, çevre ülkelerin merkez ile olan bağlarını koparmasından geçiyordu. Dönemin bağımlılık kuramcılarının çoğu, çevre ülkelerin Dos Santos’un “koşullanma” ile kastettiği duruma yol açan siyasi-iktisadi bağlardan arınması ve kendi kendilerine yetebilecekleri alternatif politikalara yönelmeleri gerektiğini düşünüyordu. Bu noktada dönemin Birleşmiş Milletler Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu (CEPAL) Yönetici Sekreteri Raúl Prebisch gibi bazı ekonomistler ve akademisyenler ithal ikameci sanayileşme (ISI) modelini savunmuş, fakat modernleşme tezine paralel bir kalkınma reçetesi önerdikleri için eleştirilmişlerdir (Kiely, 2017: 3). Samir Amin gibi diğer düşünürler ise otarşiye kapılmamak suretiyle dünya ekonomisinden mümkün olduğunca “ayırışma (*delinking*)” politikasını desteklemiştir (Amin, 1987). Amin’e göre (Amin, 1987: 435-6) ayırışma, kapitalist dünya ekonomisinin ana aktörleri tarafından öngörülen tüm kalkınma stratejilerini takip etmeyi bırakarak ve uluslararası piyasalarda hakimiyeti olan ve onu eşitsizleştiren kapitalist değer yasasından ayrışarak ulusal, mümkün olduğunca özerk ekonomi politikalarına yönelmek anlamına gelmekteydi. Doğrudan sosyalizmi veya dışarıya tamamen kapanmayı kastetmediğini de açıkça belirtmek suretiyle Amin (1987: 442-3), bir notunda bu stratejiyi kabaca şu şekilde örneklendirmiştir:

“...toprak üzerinde ve fabrikalarda özel mülkiyetin tahakkümçü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına odaklanmış, tarımı temel almış, yani ‘sanayileşmeyi hızlandırmak’ için köylülerin sömürülmesini öngörmeyen ve gelirlerin mümkün olan en eşitlikçi dağılımının temel alındığı siyasi tercihi içeren stratejidir” (Amin, 1987: 436).

Aynı şekilde, Frank de (1966: 24) çevre ülkeler için kalkınmanın merkezle olan bağın en zayıf olduğu noktada daha olası olduğunu ima etmiştir. Dolayısıyla kapitalist dünya pazarlarına mümkün mertebe daha zayıf bağlarla tutunmuş olmanın ve içe dönüklüğün de başarılı ekonomik sonuçları olabileceğini öne sürmüş, bu bağlamda Brezilya, Meksika, Kolombiya ve Şili’nin uluslararası piyasalara entegre olmamış bölgelerindeki başarılı sanayi performanslarına atıflar yapmıştır (Frank, 1966: 25).

Özetle savaş sonrası dönemde ortaya çıkan bağımlılık yaklaşımına göre az gelişmiş bölgeler, uluslararası düzeydeki üretim ve birikim süreçlerine hakim olan ve dağıtım mekanizmalarını kontrol eden Batılı kapitalist burjuva sınıfının elinde bir aygıt işlevi görmektedir (Sekhri, 2009: 247). Buna göre zaman içerisinde

gelişmekte olan ülkeler ulusal ekonomik ihtiyaçları ve kendi kendine yeterliliği öngören politikalar yerine uluslararası entegrasyonu hedefleyen politikalara öncelik vermişler, böylece özellikle üretim süreçlerinde özerkliklerini yitirerek daha ziyade gelişmiş ülkelere ucuz girdi ve işgücü sağlayan pazarlara dönüşmüşlerdir (Dos Santos, 1970: 232). Sonuç olarak küresel ekonomik ilişkiler büyük ölçüde ulus ötesi şirketler⁶ ile IMF ve Dünya Bankası gibi finansal kuruluşlar aracılığıyla, merkezin hegemonyası altında belirlenir hale gelmiştir (Sekhri, 2009: 247). Bu kapsamda bağımlılık tartışması da, Birleşmiş Milletler Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu'nun (CEPAL) kurulması ve konuyu gündemine almasıyla birlikte iyice hararetlenen, uluslararası kalkınma yolunda modernleşme ekolünün savlarının sorgulandığı popüler bir eleştiri alanının oluşmasına öncülük etmiştir. Süreç içerisinde farklı yorumların geliştirilmesi sebebiyle zaman zaman tek bir kuramdan ziyade birbiri ile rekabet içerisinde olan bir nevi “kuramlar ailesi” olarak anlaşılabilir (Kvangraven, 2020: 2), bağımlılık yaklaşımı aslında hem revizyonist hem de görece statükocu çevrelerde yankı bularak çokça yorumlanmış ve yeniden üretilmiştir. Düşünce hattı içerisinde genellikle birbirinden belli noktalarda ayrılmış iki kanat olarak nitelendirilen neo-Marksist ve reformist-yapısalcı ekolün ikisi de bağımlılığı anlatırken gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle olan ilişkilerinin ilk grubun kalkınma süreçleri üzerindeki kısıtlayıcı etkisini vurgulamışlardır. Bunu yaparken de temelde çevrenin otonom ve dinamik bir kalkınma atılımında bulunamamış olmasının, yani “az gelişmişliklerinin” sebeplerini araştırmışlar; kapitalist dünya sistemindeki hiyerarşiyi çevre ve merkez ikiliği üzerinden açıklamaya çalışmışlardır (Vernengo, 2006: 552; Herath, 2008: 820). Neo-Marksistler bağımlılık (ve az gelişmişliğin) çözümünü topyekün bir siyasi-iktisadi dönüşüm ile sosyalizme yönelerek ararken, daha reformist-yapısalcı grup ise çevre ekonomilerdeki kapitalist mekanizmaların yeniden düzenlenmesine odaklanmıştır (Herath, 2008: 820).

Yukarıda bahsedilen süreç içerisinde bağımlılık ekolünden esinlenerek ortaya çıkan dünya-sistem yaklaşımının ise, bağımlılık tezini daha makro düzeyde, uluslararası yapının bir parçası olarak analiz ettiği söylenebilir. Bu anlamda Petras'a göre (1981: 148) “*dünya-sistem yaklaşımının [bağımlılık ekolüne] getirdiği gerçek yenilik, kapitalist dünya sisteminin birincil analiz birimi olarak seçilmesinde yatmaktadır*”. Başka bir deyişle bağımlılık kuramcıları kabaca belli bir ülkedeki sosyo-ekonomik gelişmelerin ulus ötesindeki sermaye odaklarının çıkar ve davranışlarına tabi olma durumunu incelerken, dünya-sistem yaklaşımı bağımlılık olgusunu bu aktörler veya aralarındaki ilişkilerin ötesine geçerek bu dinamikleri

⁶ Ulus ötesi şirketler (transnational corporations), “*doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla birden fazla ülkede gelir getiren varlıklara sahip olan veya kontrol eden, menşe ülkesi dışında mal ve servis üreten veya uluslararası üretim faaliyetlerinde bulunan girişimler*” olarak tanımlanabilirler” (Biersteker, 1978: xii).

dikte eden sistemin, yani kapitalist dünya ekonomisinin, bir bütün olarak nasıl işlediğinde aramıştır. Dünya-sistem yaklaşımına göre aktörlerin basitçe sistemin doğası ve gereklerine uygun hareket etmek durumunda olduğu varsayıldığından, bu yaklaşımın kuramsal olarak genellenabilirliği de yüksektir (Petras, 1981: 148). Bu kapsamda Immanuel Wallerstein, bağımlılığı kapitalist dünya ekonomisinin temelini oluşturan uluslararası iş bölümünün ve buna içkin eşitsiz mübadele ilişkilerinin bir parçası olarak açıklamaktadır (Wallerstein, 2004). Kabaca ve en sade şekliyle özetlemek gerekirse kapitalist dünya sisteminde eşitsiz mübadele, gelişmişlik düzeyleri farklı (merkez ve çevre) uluslar arasındaki üretim ve ticaret ilişkilerinin, bu uluslardaki emek değerinin/işçi ücretlerinin farklılıklarına bağlı olarak dengesiz biçimde gerçekleşmesidir (Baran ve Sweezy, 1968; Emmanuel, 1972; Amin, 1976, 2010). En nihayetinde işçi ücretlerinin daha yüksek olduğu, teknoloji piyasalarında tekeli elinde bulunduran ve finansal açıdan üstün merkez ülkeler kârlılığı yüksek sermaye-yoğun ürünlerini çevre ülkelere ihraç ederken, karşılığında piyasalardaki tekelin de tesiriyle giderek baskılanan işçi ücretlerinin gölgesinde değeri düşen emek-yoğun ürünler ithal etmektedir (Wallerstein, 2004: 28-9; Kvangraven, 2019: 639; Cogliano vd., 2022: 232; Cope, 2022: 23). Ortaya çıkan durumda ise ticaret dengesi merkez ülkelerde iyileşirken, çevre ülkeler açısından kötüleşmektedir. Dünya-sistem yaklaşımına göre merkez ülkelerin dünya üretim ve ticaret ilişkilerindeki başat konumu bununla ilintilidir. Dolayısıyla uluslararası siyasi-iktisadi düzen, küresel kapitalizmin dünyadaki eşitsiz mübadele ilişkilerini Küresel Güney'deki ülkeler pahasına teşvik ettiği ve sürdürdüğü, temelde bu ülkeleri sınırlayan bir (makro) yapıdan ibarettir (Wallerstein, 2004).

Buna paralel olarak Daniel Rutherford da “merkez-çevre sistemi”ni uluslararası ekonomik entegrasyon ve ona eşlik eden oligopolistik ticari ve finansal ilişkiler bağlamında net bir şekilde tanımlamış, ilgili sözlük çalışmasında merkezin çevreye nazaran daha fazla sermaye birikimine, büyümeye ve daha ileri teknolojiye sahip olduğunu belirtmiştir (Rutherford, 2005). Öte yandan söz konusu eşitsiz dünya sisteminin çevre ülkelerin üretkenliklerini kademeli olarak artırarak belli oranda sanayileşmelerine izin verdiğinin, lakin üretilen değerlerin fazlasının merkez ekonomilere aktarıldığının altını çizmiştir (Rutherford, 2005: 307). Bu aktarım döngüsü ise zamanla dünya ekonomisinin değişmeyen bir parçası haline geldikçe az gelişmişlik çevre ülkeler için giderek daha kronik bir sorun haline gelecek ve kalkınma mümkün olsa dahi ancak “bağımlı” olarak gerçekleşebilecektir (Higginbottom, 2013: 186). Bu olgu, daha önce belirtildiği üzere alan yazında yaygın olarak “bağımlı kalkınma” olarak adlandırılmaktadır. Özetle dünya-sistem yaklaşımı da, gelişmiş (merkez) ülkeler ile gelişmekte olan/az gelişmiş (çevre) ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerinin esaslarını kapitalist dünya ekonomisinin yapısal olarak içerdiği uluslararası iş bölümü ve eşitsiz mübadele ilişkilerine dayandırmakla kalmamış, bağımlı kalkınma süreçlerine de vurgu yapmıştır. Fakat

1980'ler itibarıyla dünya ekonomisinin bir dönüşüm sürecine girmesiyle birlikte uluslararası sistemin asimetrik yapısının bundan ne ölçüde etkilendiğine ilişkin tartışmalar da başlamıştır. Bu mesele çalışmanın takip eden kısımlarında ele alınmaktadır. Böylelikle, bu kısımda bağımlılık ekolünün önemli eserlerine atıf yapılarak sentezlenen bağımlılık ve bağımlı kalkınma kavramlarının yakın dönemdeki geçerliliği de sorgulanacaktır.

3. Tarihte bir kırılma: (Neoliberal) küreselleşme, bağımlılığın sonu?

Kalkınma ve eşitsizliklere ilişkin tartışmalar, 1970'lerin ilk yıllarından itibaren gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşanan ekonomik krizlere paralel olarak yön değiştirmeye başlamıştır. Savaş sonrası dönem itibarıyla ağırlıklı olarak Keynesyen ilkeler çerçevesinde yönetilen ekonomik düzenin sonuna geldiği de bu on yıl içerisinde anlaşılmıştır. 1980'lere geldiğinde ise ABD ve İngiltere öncülüğünde merkez ülkeler, uluslararası ekonomik istikrarı tekrar inşa edebilecek görece yeni bir kapitalist birikim modeli üzerinde uzlaşmaya çalışmışlardır. Akabinde ortaya çıkan reformist reçeteye göre piyasada devlet müdahalesinin büyük ölçüde sınırlandırılması ve “serbest piyasa kapitalizmine” mümkün olduğunca geri dönüş yapılması öngörülmüştür. Dolayısıyla bu dönemde “neoliberalizm” terimi popülerlik kazanmış, serbest piyasa ekonomisine dayalı politikalar başta kapitalist ülkelerde olmak üzere dünya çapında hızla uygulamaya konulmuştur. Gelişmiş ülkelerle birlikte gelişmekte olan ülkeler de bu yayılımın bir parçası olmuş, takip eden dönemde Sovyet Bloku'nun çökmesi de bu süreci ayrıca hızlandırmıştır.

Sıklıkla “küreselleşme” olarak anılan bu süreçte dünyada mal, hizmet, sermaye ve bireylerin dolaşımı uluslararası ilişkilerin seyrini önemli ölçüde belirlemiştir. Hatta ilgili süreçte uluslararası ekonomik düzenin serbest piyasa kurallarına tabi işletilmesinden ötürü bu dönem “neoliberal küreselleşme” dönemi olarak da adlandırılmıştır.⁷ Neticede uluslararası sermayeye erişimin, ulus ötesinde üretimin ve teknoloji transferinin her zamankinden daha kolay hale gelmesi hem merkez hem de çevre ülkelerde yer alan sermayedarlar için yeni iş ve iş birliği imkanları doğurmuştur. Bu durum da, geniş çevrelerce Küresel Güney'in kalkınması için yeni bir fırsat olarak yorumlanmıştır. Buna göre dünya ekonomisinin bütünleşmesiyle birlikte yaratılan refah yerkürenin dört bir yanına dağılacak, haliyle uluslararası eşitsizliklere ilişkin sorunsal da zamanla çözülecektir. Yani uzun zamandır süregelen Kuzey-Güney ayrışması neoliberal küreselleşme döneminde artık son bulacak, aksine bu iki kutup arasında bir “Büyük Kavuşma” yaşanacaktır. Bu bağlamda giderek baskınlaşan neoliberal siyasi-iktisadi politikayı

⁷ Lingard ve Ozga'ya göre (2007: 66) neoliberal küreselleşme, kısaca “sermayenin, medya ve iletişim araçlarının, ulaşımın, tüketim kültürünün, giderek içi içe geçen özel sektör ve kamu politikalarının ve en nihayetinde devletin uluslararasılaşmasını” ifade etmektedir.

takiben uluslararası kalkınma tartışmaları da küreselleşme düzleminde yeni bir ivme kazanmıştır. Artık alan yazında ana akım düşünce, hızla küreselleşen ekonomik sisteme eklenmeyi geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerinin merkezine konumlandırılan küreselci-neoliberal düşünce olmuştur.

Düşünce prensipleri açısından neoklasik ekonomiyi temel alan neoliberaler, Keynesyen modelin aksine esasen devletin rolünün kısıtlandığı ve özel işletmelerin teşvik edilerek serbest piyasa kurallarının öncelendiği kalkınma stratejilerini savunmuşlardır. Yani aslında neoliberalizm, ekonominin sağlıklı işleyişi ve kapsayıcı bir kalkınma hedeflerine ulaşmak için devlet müdahalesi ve planlama yerine piyasa odaklı politikalara öncelik veren 19. yüzyıl liberalizminin fikirlerini bir nevi yeniden üretmiştir. Bu noktada neoliberalizmin en ünlü savunucularından biri olan Milton Friedman, serbest piyasa ekonomisini açık bir şekilde büyüme, kaynakların etkin dağılımı ve dolayısıyla kalkınma ve eşitliğin teşvik edilmesiyle ilişkilendirmiştir (Friedman ve Friedman, 1980). Rose D. Friedman ile birlikte ABD ve İngiltere’den İsrail’e, hatta bazı Doğu Asya ülkelerine⁸ kadar 20. yüzyılın sonlarındaki birçok başarılı kalkınma atılımını da bu ekonomilerin serbest piyasaya olan tam veya sınırlı bağlılıklarının bir yansıması olduğunu belirtmiştir (Friedman ve Friedman, 1980). Buna paralel olarak çoğu neoliberal düşünür de neoliberalizmi kabaca rekabetçi piyasaların “...ekonomi, siyaset ve toplum da dahil olmak üzere hayatın her alanına nüfuz etmesi...” olarak özetlemiştir (Springer, Birch ve Macleavy, 2016: 2). Böylelikle serbest piyasa, ekonomik büyüme ve enflasyon ile istihdam gibi temel göstergelerin verimli seviyelerde tutulmasından sosyal hizmetlerin sağlanmasına kadar birçok alanda sosyo-ekonomik hayatı düzenleyecektir. Küresel Kuzey’in Keynesyen dönemde yaşadığı kriz de bu şekilde aşıldığından, başarı ölçütü budur. Dolayısıyla geliştirmekte olan ülkeler için de kalkınmanın yolu serbest piyasa ekonomisine adaptasyondan geçmektedir.

Hal böyle olunca gelişmiş kapitalist ülkeler öncülüğünde neoliberalizm de küreselleşti. 1980’lerin sonuna gelindiğinde Latin Amerika başta olmak üzere dünyanın bir çok bölgesinde ekonomik krizlerle boğuşan geliştirmekte olan ülkeler için bir neoliberal reform paketi hazırlanmıştı. Üstelik IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazine Bakanlığı öncülüğünde tasarlanan bu pakette listelenen politika önerilerinin bu az gelişmiş bölgelerde uygulanmasına ilişkin Vaşington’da bir “uzlaşmaya” dahi varılmıştı. Dönemin önde gelen ekonomistlerinden John Williamson tarafından “Vaşington Uzlaşısı” olarak adlandırılan bu liste, genel olarak piyasaların serbestleştirilmesi ve dünya ekonomisine eklenmeyi hedefleyen büyük ekonomik ve mali reformlara ilişkin on madde içeriyordu (Williamson, 2005: 195-6). Özünde bu pakette kamu harcamalarının azaltılması, vergi tabanının

⁸ Özellikle Malezya, Singapur, (Güney) Kore, Tayvan, Hong Kong ve Japonya’yı başarı hikayeleri olarak sınıflandırmışlardır (Friedman ve Friedman, 1980: 57).

genişletilmesi, ticari ve mali serbestleşme ile devlete ait işletmelerin özelleştirilmesi gibi politika önerileri bulunuyordu (Williamson, 2005: 196). Hatta bu çerçevede ihtiyacı olan gelişmekte olan ülkelere fon sağlanarak, buralardaki kalkınma süreçleri doğrudan yönetildi. IMF ve Dünya Bankası'nın ilgili ülkelere özellikle 1980'ler ve 1990'larda Yapısal Uyum Programları (SAP) adı altında sundukları koşullu kredi paketleri bunun en önemli örneğidir. Bu kapsamda gelişmekte olan dünyaya, piyasalarını serbestleştirecek yapısal ve sektörel reformlar yapmaları şartıyla, halihazırda tecrübe etmekte oldukları ödemeler dengesi sorunlarını aşabilmeleri için geri ödemeli fonlar sunuldu (Loxley ve Campbell, 1989: 1; The Structural Adjustment Participatory Review International Network (SAPRIN), 2004: 1-2).

Lakin bu uygulamalar karmaşık sonuçlar doğurdu. Bu sebeptendir ki zaman içerisinde Vaşington Uzlaşısı'nda ileri sürülen öneriler bir kez daha mercek altına alınarak yeniden değerlendirildi. Bu noktada Joseph Stiglitz öncülüğünde bazı ekonomistler sunulan reformların ilgili ülkelere özgü kurumsal yapıyı göz ardı ettiğini savunmuşlar, 1990'ların sonu itibarıyla "Vaşington Sonrası Uzlaşısı" olarak anılmaya başlanan ve gerekli durumlarda devlet müdahalesinin faydasını da tanıyan yeni önlemler üzerinde çalışmışlardır. Bu görüşe göre "yeni uzlaşısı", eskisinin aksine kişi başına Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GYİH) gibi temel makroekonomik hedeflerin ötesine geçmeli ve kalkınmayı kurumsal reformları da içerecek sosyal bir süreç olarak ele almalıydı (Fine, Lapavitsas ve Pincus, 2003: XVI). Bu nedenle Vaşington Sonrası Uzlaşısı, mülkiyet hakları, çalışma biçimlerinin yeniden düzenlenmesi ve üretkenliğin artırılmasına kadar uzanan geniş bir öneri dizisi ortaya koymuştur (Fine, Lapavitsas ve Pincus, 2003: XVI). Zira modernleşme, halen kalkınmaya giden en nihai yoldu ve bu hedefe ulaşmak için en köklü dönüşümler dahi yapılmalıydı. Uluslararası alanda serbest ticaretin, sermaye akışının ve rekabetin her zaman canlı ve sürdürülebilir kılınması en nihayetinde dünyadaki eşitsizliklerin azalmasını da beraberinde getirecekti (Held ve McGrew, 2003: 29). Nitekim bazı Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinin 1990'lardaki sosyo-ekonomik başarılarının temelinde de ivmelenen neoliberal küreselleşme süreci ve buralardaki uluslararası piyasalara eklenme çabası olduğu ileri sürülmekteydi (Held ve McGrew, 2003: 29). Yani neoliberal küreselleşme dönemindeki ana akım tartışmalarda da başarının ölçütü, bir önceki kısımda bahsedilen modernleşme yaklaşımında olduğu gibi halen Batı'daki atılımlarla ilişkiliydi. Bu bakımdan neoliberalizmin son dönemde bir ana akım düşünce hattı olarak yükselişinin hakim uluslararası kalkınma söylemini köklü olarak değiştirmede, hatta yapılan benzeşme vurgusu itibarıyla neoliberalizmin modernleşme yaklaşımının bir nevi devamı olduğu iddia edilebilir. Çünkü buna göre Güney'de kalkınmanın yolu, halen Kuzey'deki önemli gelişmeleri taklit etmekten geçmektedir ve küreselleşmeyle birlikte bu amaca ulaşmak belki de her zamankinden daha kolay ve olasıdır.

Hal böyle olunca neoliberalizm, dünya çapında sosyo-ekonomik politika yapım süreçlerindeki baskınlığını 21. yüzyıla gelindiğinde de pekiştirmeye devam etmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan dünya arasındaki sermaye akışları oldukça artmış, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlar ile küreselleşen pazarlarda faaliyet gösteren ulus ötesi şirketlerin dünya ekonomisindeki konumları güçlenmiştir (Şenses, 2004: 12). Akabinde gelişmekte olan ülkeler içerisinde uluslararası piyasalara eklenerek hızla büyüyen yeni bir grup da ortaya çıkınca (neo-)liberalleşme yoluyla kalkınmaya ilişkin söylem iyice popülerlik kazanmıştır. Özellikle Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin (BRICs), bu söylemin odağında yer alan ülkelerden olmuşlardır. BRICs söylemini türeten ekonomistlerden biri olan Jim O’Neill, bu ülkelerin G7 ülkelerinden daha hızlı bir şekilde büyümeye devam edeceğini ve dolayısıyla sağlıklı ve dayanıklı bir dünya ekonomisi için küresel koordinasyon süreçlerine aktif şekilde dahil edilmeleri gerektiğini savunmuştur (O’Neill, 2001: 3). Lakin 2007-2008 Finansal Krizi, uluslararası entegrasyonun olumlu yanlarına ve gelişmekte olan piyasaların dünya ekonomisine eklenmesinin yararlarına ilişkin bu tip savları sarsmıştır. Buna karşın O’Neill (2011: 1-7; 69) ve diğerleri, BRICs’in Endonezya, Güney Kore, Meksika ve Türkiye gibi diğer öncü gelişmekte olan ekonomilerle birlikte küresel piyasalara eklenme süreçlerine devam etmelerinin faydalı olacağını savunmaya devam etmişlerdir. Çünkü, tarihçilerin Sanayi Devrimi itibarıyla dünyada zenginliğin hızla el değiştirecek Batı’da toplanması ve buralarda yoğunlaşmaya devam etmesi sonucu Doğu ile Batı medeniyetleri arasında oluşan uçurumu vurgulamak için adlandırdığı “Büyük Ayrışma” döneminin artık sonuna gelmiştir (Baldwin, 2016: 1). Artık devir, aksine bu medeniyetler arasında bir “Büyük Kavuşma”nın gerçekleşeceği devirdir. “Yükselen piyasalar” olarak da tanımlanmaya başlanan bahse konu ülkelerin yakın dönemdeki ekonomik performansları buna işaret etmektedir. En nihayetinde modernleşme de artık küreselleşmekte, yarattığı zenginlikler Doğu’da da kendisini göstermektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, “Büyük Kavuşma” tartışması esasen 1990’lardan sonra “ayrışma” olgusunun son bulduğu iddiasına dayanmaktadır. Buna göre kabaca 19. yüzyılın başlarından beri süregelen ve bugünkü G7 ülkeleriyle dünyanın geri kalanı arasındaki iktisadi uçurumu tasvir eden trendler tersine dönmüştür (Baldwin, 2016). Baldwin’in (2016: 1-2) “*bölüşümdeki şok edici değişim*” olarak nitelendirdiği bu dönüş, 1820 yılından 1990’lara kadar bu ülkelerin dünyadaki gelirden aldıkları pay %20 seviyesinden %70’lere gelirken, 1990’lardan 2010’ların ikinci yarısına doğru %45 seviyesine gerilemesiyle ilişkilidir. Yakın zamanda Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) tarafından yayımlanan bir rapor da, dünyada servetin bu yönde yer değiştirmekte olduğunu bu sefer gelişmekte olan ülkelere odaklanarak vurgulamıştır (OECD, 2010: 15). Raporla özellikle 2000-2010 yılları arasında örgüt üyesi olmayan ülkelerin küresel üretimdeki

paylarının %40'tan %49 seviyesine geldiği ifade edilmiş, bunun 2030 yılına kadar %60'a yaklaşacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla 2010'lar itibarıyla ana akım söylem daha da keskinleşerek, “...özellikle Çin'in G7 ülkelerinin yerini alması, ticaretin çeşitlenmesi, emtiaların güçlenmesiyle birlikte yükselen piyasaların gelişmiş ekonomilerden kademeli olarak ayrıştığı” ve dolayısıyla bu ülkelerin kendi kendilerine yeterliliklerinin artmasıyla birlikte Kuzey piyasalarına bağımlılıklarının da ortadan kalktığı vurgulanmaya başlanmıştır (Levy Yeyati ve Williams, 2012: 2125). Hatta 2011'deki Sanya Zirvesi ertesinde BRIC ülkelerine Güney Afrika'nın da eklenmesiyle⁹ bu kategorizasyon ilgili ülkelerin birbiriyle istişare ettikleri bir foruma dönüşmüş, bunun yanında Meksika, Endonezya ve Türkiye gibi ülkeler de “yükselen piyasalar” jargonunun kalıcı bir parçası haline gelmişlerdir (Kiely, 2015). Hakim neoliberal söylem bu ülkelerde yakın dönemde azalmaya başlayan yoksulluk oranlarını da Vaşington Uzlaşısı'yla ilişkilendirmiş, bu vesileyle küresel zenginler ve yoksullar arasında gerçekleşen yakınlaşmanın temelinde Uzlaşım'ın önerileri doğrultusunda uygulanan piyasa odaklı sosyo-ekonomik politikalar sayesinde olduğu iddia edilmiştir (Kiely, 2015: 24). Örneğin Harrison ve Sepúlveda (2011: 14), yükselen piyasa ekonomilerindeki büyümede piyasa, devlet ve özel sektörün birlikte rol oynadığını kabul etmekle birlikte “tüm başarılı vakalarda kaynakların dağıtımını için esasen piyasa mekanizmaları ve uluslararası rekabetten istifade edildiğini” vurgulamıştır. Sonuç olarak Kuzey-Güney “kavuşması” ile birlikte dünyada zengin ile yoksul arasındaki uçurumun artık kesin olarak kapanmakta olduğu ve bunun da küresel piyasa ekonomisine adaptasyon yoluyla gerçekleştiği fikri Uluslararası Siyasal İktisat ve Kalkınma yazınındaki en başat düşünce hattı haline gelmiştir. Haliyle bu sırada neoliberal politikalar da dünya çapında iyice yerleşmiştir. Bir önceki kısımda bahsedilen bağımlılığa ilişkin tartışmalar ve bu ekolün savları doğrultusunda Küresel Güney'de uygulanan politikalar ise (örn. ithal ikameci sanayileşme) bu gelişmelerin gölgesinde kalarak marjinalleşmiştir.

Bu marjinalleşme sürecinde, piyasalarını serbestleştirerek dünyaya açan gelişmekte olan ülkelerin özellikle imalat sanayiindeki atılımlarının büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim neoliberal küreselleşme döneminde bu ülkelerin yaptığı mamul mal ihracatının dünyadaki toplam mamul mal ihracat hacmi içindeki payı kademeli olarak artmış; üstelik yaptıkları bu ihracatın önemli bir kısmı da gelişmiş ülke pazarlarına doğru gerçekleşmiştir (Smith, 2016: 51-53).¹⁰ Özellikle

⁹ Böylelikle ilgili ülke grubu “BRIC” veya “BRICs” yerine, “BRICS” olarak anılmaya başlanmıştır.

¹⁰ Buna göre gelişmekte olan ülkelerin yaptığı mamul mal ihracatının dünyadaki toplam mamul mal ihracat hacmindeki payı 1980 ile 2011 yılları arasında %10 seviyesinden %40'ların üzerine çıkmış; bunun aynı dönemde ABD ve Japonya'nın toplam mamul mal ithalat hacmi içerisindeki payı da sırasıyla kabaca %20'den %55'e ve %30'dan %70'e tirmanırken 1995 ile 2011 yılları arasında Avrupa ülkelerinin toplam mamul mal ithalat hacmi içerisindeki payı ise %25'ten %40 seviyesine ulaşmıştır (Smith, 2016: 53).

2000'ler sonrasında BRICS öncülüğündeki ülkeler imalatta küresel tedarik zincirinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmişlerdir (Kiely, 2015). Küresel Güney'de ve bilhassa Çin'de yoğunlaşan küresel imalat sanayii sayesinde sürekli artış trendinde olan küresel talep karşılanmış, buralardaki kalkınma atılımları ivmelenmiştir. Dolayısıyla bu durum da, son dönemde esasen Kuzey'in Güney'e olan bağımlılıklarının önemli ölçüde arttığına ve küreselleşme döneminde bağımlılığın daha ziyade "karşılıklı" bir olgu olduğuna dair inancı beslemiştir (Kiely, 2015). Bahse konu karşılıklı bağımlılık ise uluslararası kalkınma ve eşitsizliklerle mücadele açısından faydalı bir durum olarak yorumlanmıştır. Zira bu hedefler, bağımlılık kuramının önerdiği şekilde dünya ekonomisi ile bağı koparmak veya azaltmak ile değil, tam tersine eklemleme ile aslında halihazırda gerçekleşmektedir (Sekhri, 2009: 242). Böylelikle Asya, Latin Amerika ve Afrika'daki eklemleme ve akabindeki kalkınmayla birlikte bağımlılık kuramı ve bütünleşme karşıtı savların geçerliliğini büyük ölçüde yitirdiğine ilişkin genel kanaat giderek güçlenmiştir (Farny, 2016: 3). Üstelik bu kanaate göre küresel kapitalizm, bağımlılık ekolünün tartıştığı gibi tamamen Kuzey ülkelerinin himayesi altında olmaktan çıkmakla kalmamış, yeni bir siyasi-iktisadi güç merkezi olarak yükselen Güney'in de kontrolü altına girmeye başlamıştır (Cammack, 2009: 273).

4. 21. Yüzyılda uluslararası iş bölümü ve bağımlılığın yeniden değerlendirilmesi

Sözü geçen gelişmeler ve ana akım eleştirilerden bağımlılık yaklaşımının bugünün iyice küreselleşmiş ve bütünleşmiş dünyasının karmaşık dinamiklerini açıklamakta yetersiz kaldığı anlamı çıkmaktadır. Fakat 21. yüzyıl, aynı zamanda küresel kapitalizmin yeni krizlerle yüzleştiği ve bağımlılık yaklaşımının tekrardan literatürdeki görünürlüğünü artırmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bu çalışmalar, belki de eskisi kadar keskin kuramsal bir çerçeve aracılığıyla olmasa da Küresel Güney'deki kalkınma süreçlerini açıklarken bağımlılık olgusuna defaatle ve önemle değinmişlerdir. İkinci kısımda bahsedilen ve savaş sonrası bağımlılık fikrinin doğuşu ile yükselişinde önemli rol oynayan isimlere ek olarak son dönemde Uluslararası Siyasal İktisat ve Kalkınma yazını içerisinde farklı ekolleri benimseyen Arno Tausch, Jaime Osorio, Matias Vernengo, Andreas Bieler, Adam Morton, Claudio Katz, John Smith, Andy Higginbottom, Zak Cope, Immanuel Ness ve Ingrid Harvold Kvangraven gibi isimlerin bu noktada öne çıktığı söylenebilir. Zira küreselleşme döneminde emperyalizm ve bağımlılıkla ilişkili meselelere doğrudan ve kapsamlı olarak dikkat çekmişlerdir. Onlara göre bağımlılık ve bağımlı kalkınmaya ilişkin daha önce ortaya konmuş ve konmakta olan kuramsal ve kavramsal içerik, uluslararası siyasi-iktisadi ilişkilerin güncel analizinde halen oldukça yararlıdır. Nitekim neoliberal küreselleşme döneminde ulusal piyasaların

serbestleşmesi ve serbest ticaret kurallarının dünya çapındaki tahakkümüne, uluslararası yatırımların ucuz işgücü ve dolayısıyla yüksek getiri vaad eden (üretim) bölgelerine yönelmesi ve sermayenin (özellikle ABD'deki) yüksek gelirli kapitalist sınıflarda toplanması eşlik etmiştir (Duménil ve Lévy, 2011: 8). Bu gelirlerin önemli bir kısmı ise, özellikle 2000'lerden sonra finansal mekanizmaların daha da gelişerek küreselleşmesi ve buna paralel olarak giderek yaygınlaşan üretim dışı, spekülasyon kazanç yollarıyla elde edilmeye başlanmıştır (Duménil ve Lévy, 2011: 8).

Bu noktada bağımlılık yaklaşımı, özellikle günümüzün küresel *üretim ve finans* ilişkileri incelenirken halen başvurulabilecek faydalı bir kuramsal-analitik araçtır. En azından ikinci kısımda değinilen “bağımlılık” ve “bağımlı kalkınma” kavramları ile bunları yeniden üreten uluslararası asimetrik yapı, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerini açıklamaya devam etmektedir. Yani bugün bağımlılık yaklaşımını asgari düzeyde geçerli kılanın bağımlılık olgusunun kendisi olduğu söylenebilir. Nitekim küreselleşen ekonomiye eklenmek Güney ülkeleri içerisinde BRICS gibi bazı söz gelimi “başarı hikayeleri” yaratmış olsa da, bu kalkınma atılımları çoğu zaman süper-sömürüye dayalı üretim çerçevesinde şekillenen yabancı sermaye ve ihracat bağımlılığının derinleşmesi ile finans alanında borçlanma ve spekülasyonların kademeli artışını beraberinde getirmiştir. Uluslararası üretim ve finans ilişkileri genişleyerek derinleştikçe dünya ekonomisinin çeperindeki bağımlılıklar yeniden üretilmiş, Peter Evans ve Bill Warren'ın zamanında ifade etmiş olduğu gibi kalkınma bu bağımlılıklara içkin şekilde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bağımlılık tartışması da, küreselleşme ve neoliberalleşmenin güncel eleştirilerinde aslında kendisini tekrar göstermeye başlamıştır. Hatta bu bağlamda Herath'a göre (2008), son dönemde ciddi bir ivme kazanan küreselleşme akımına karşı yöneltilen eleştirilerin kayda değer bir bölümü esasen bağımlılık ekolünün kavramsal çerçevesinden istifade etmektedir. Zira bu eleştiriler, giderek uluslararasılaşan ekonomik ilişkilerin ve serbest piyasa düzenine eklenme süreçlerinin temelde Kuzey'in hegemonyasını pekiştirdiğini savunmaktadır (Herath, 2008: 822). Bu kapsamda yeniden alevlenmeye başlayan bu tartışmanın üretim ve finans ilişkilerine ilişkin yönlerini ayrı ayrı başlıklandırmak mümkündür. Böylelikle bir önceki kısımda bahsedilen durgunluğun ardından son dönemde tekrar gündeme gelmeye başlayan bağımlılık olgusu ve buna ilişkin güncel tartışmalar daha sade, yapılandırılmış ve bütünsel biçimde ele alınabilecektir.

4.1. Uluslararası üretim, sömürü ilişkileri ve bağımlı kalkınma

Neoliberal küreselleşme dönemindeki üretim ilişkilerini ele alan eleştirel çalışmalar incelendiğinde, bağımlılığın bu alandaki unsurlarına ilişkin temelde iş gücü sömürüsü ve ihracat bağımlılığı vurgusunun öne çıktığından bahsedilebilir. Bu kapsamda ilk olarak uluslararası sömürü ilişkilerinin günümüzde yeniden üretilerek devam ettiğine ilişkin tartışmaları (bkz. Higginbottom, 2013, 2023; Smith, 2016;

Bieler ve Morton, 2018) ele almak yerinde olacaktır. Özellikle Ruy Mauro Marini'nin 1973 yılında kaleme aldığı *Bağımlılığın Diyalektiği* isimli ve bağımlılık literatürü açısından kritik öneme sahip çalışmasının 2022 yılında ilk kez İngilizceye tercümesi ile birlikte bu konu, “emeğin aşırı sömürüsü” ya da “süper-sömürü” başlığı altında daha da sıkça tartışılır olmuştur.¹¹ Lakin bunun öncesinde de, özellikle 2000’li yıllarda yükselen (çevre) ekonomilerdeki büyüme ile birlikte sömürü ilişkileri tekrardan mercek altına alınmıştır. Örneğin Somel (2007: 91), 21. yüzyılın başlarında küreselleşmenin çevre ülkelere doğru büyük bir sermaye akışını beraberinde getirerek büyüyen uluslararası tedarik zincirinin önemli bir parçası olduklarını kabul etmekle birlikte, bu akışın temelinde ucuz iş gücü arayışının olduğunun altını çizmiştir. Zira 20. yüzyılın sonlarından itibaren uluslararası manevra alanı artan sermaye, genellikle menşe ülkelerinin dışına çıkarak çoğunlukla ucuz iş gücüne sahip gelişmekte olan ülke piyasalarına gitmiştir. Böylelikle ucuz iş gücü desteğiyle üretim maliyetleri daha da düşürülerek daha fazla artı değer elde edilmiş, bu artı değer ise ekseriyetle üretildiği ulusların sınırları içerisinde yatırımlara dönüşmek yerine merkez ülkelere geri dönmüştür (Somel, 2007: 91). Bu sebeple Higginbottom (2013) da, 21. yüzyıldaki doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin trendleri inceleyerek söz konusu artı değer transferlerinin altını çizmiş ve bununla birlikte bağımlılık tezinin geçerliliğini yeniden sorgulamıştır.¹² Benzer olarak Smith ise (2016: 222), bahsi geçen değer aktarımı trendinin sadece küreselleşen üretim ve buna bağlı olarak şekil değiştiren sermaye-emek ilişkilerinin bir tezahürü olmaktan öte kapitalizmin yeni bir emperyalist evreye girdiğinin habercisi olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla gelinen noktada, neoliberal küreselleşme döneminde bağımlılık olgusunun üretim ile ilişkilendirilmiş boyutuna

¹¹ Emeğin aşırı sömürüsü veya diğer adıyla süper-sömürü, sermayedarların işçilerin ürettiği değerini normalden daha da fazlasına el koyarak, işçilerin harcadıkları emeği yerine koyabilmeleri için gerek duydukları temel tüketim ihtiyaçlarını karşılamalarını dahi zorlaştıracak yöntemlere başvurusu olarak tanımlanabilir (Marini, 2021: 58-61). Kapitalizmin işleyişi gereği üretilen değerlerin bir kısmına (artı değer) el koyulması sırasında gerçekleşen sömürü, bu bakımdan “aşırı”dır. Böylelikle sömürü, Marx’ın da kategorize etmiş olduğu ve sermayedarın artı değeri artırmaya yönelik benimsediği ana yöntemler olan 1) iş gününün ücret artışı olmadan uzatılması, 2) emek yoğunluğunun ücret artışı olmaksızın artırılması ve 3) emeğin verimliliğinin artırılmasının yanı sıra Marini’nin kuramıyla birlikte 4) işçilerin geçimlerini sürdürmeleri için gerekli olanın da altında bir ücret ödenmesi ile birleşerek sermaye birikiminin daha da artırılmasına yol açar (Osorio, 2013; Marini, 2021; Higginbottom, 2023). Marini’ye göre (2021: 30; 61) emeğin aşırı sömürüsü, aslen bu yöntemlerin karma biçimde uygulanmasından doğar. Bu kapsamda Higginbottom (2023: 29), süper-sömürünün faktörlerini kabaca “düşük maaşlar, uzun çalışma saatleri ve tükenmişlik noktasına varıncaya kadar yoğunlaştırılan çalışma koşulları” olarak özetlemiştir.

¹² Bu noktada ABD ve Avrupa Birliği’nin Latin Amerika’daki doğrudan yatırım stoğunu mercek altına alan Higginbottom (2013: 192-193), 1997-2010 yılları arasında bu yatırımların toplamının üç kattan fazla bir artış gösterdiğini (191.8 milyar dolardan 756.2 milyar dolara) ve bunun sonucunda merkezi ABD ve Avrupa Birliği’nde konuşlu ulus ötesi şirketlerin toplam 477.6 milyar dolar değerinde bir dış kaynak edinimi gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur.

dair güncel tartışmaların çıkış odağında esasen bağımlılık ekolünün 1980’ler öncesi çalışmalarının izlerinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Marini’nin aslen 1970’lerde ortaya koyduğu bakış açısına göre de bağımlılığın temelinde emeğin aşırı derecede sömürülmesi yatmaktaydı (Marini, 2021: 107).

Üretimde bağımlılığa ilişkin tartışmaların günümüz Marksist yazınında nasıl şekillendiğine daha detaylı biçimde değinmeden önce neoliberal küreselleşmenin yarattığı karmaşık yapıya bir kez daha dikkat çekmek gerekir. Bu noktada uluslararasılaşmanın beraberinde getirdiği ve hemen hemen tüm aktörlerin siyasi-iktisadi çıkarlarına ulaşma gayretini etkileyen “karşılıklı bağımlılık” ile, daha çok gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma süreçlerindeki kısıtlayıcı faktörleri vurgulamak için kullanılan “bağımlılık” kavramı arasında incelikli bir ayırım yapmak oldukça önemlidir. 1980’ler sonrasında üretken sermayenin denizaşırı faaliyetlerinin hızla genişlemesi ve bazı çevre ekonomilerin hızla büyüyerek küresel tedarik zincirlerinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmesinin, merkez açısından da bağımlılıklar yarattığı doğrudur (Kiely, 2015). Bir önceki kısımda da bahsedildiği gibi, son dönemde küreselleşme ile birlikte alan yazında sıklıkla bahsedilen ve merkez ile çevre ülkeler arasındaki “Büyük Kavuşma”yı kasteden tartışmanın temelini de Küresel Güney’deki bu kayda değer büyüme ve kalkınma atılımı oluşturmuştur. Ancak karşı görüş, gelişmiş (merkez) ülkelerin yurt dışındaki yatırımlarından nispeten çok daha fazla kazanç elde ettiğini iddia etmektedir.¹³ Küreselleşme dönemindeki “karşılıklı bağımlılık”, bu bakımdan “asimetrik” niteliktedir (Kiely, 2015). Çünkü dün olduğu gibi bugün de küresel kapitalizmin işleyişi sömürüye dayalıdır. Bu sömürünün başat aktörü merkez ülkelerde bulunan sermaye, seyrini belirleyen ise onun denizaşırı hareketidir. Sözü geçen küresel sömürü düzeninin odağında da temelde gelişmekte olan ülkeler yer aldığından, bu ülkelerin uluslararasılaşmadan elde ettikleri kazanç doğal olarak sınırlıdır. Dolayısıyla ilgili tartışmanın “karşılıklı bağımlılık”tan ziyade salt “bağımlılık” başlığı altında yeniden değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Hal böyle olunca, yukarıda bahsedilen asimetri ve sömürüye dayalı ilişkiler konjonktürünün günümüzde emperyalizm ve bağımlılığın üretim alanındaki bir

¹³ Örneğin “Büyük Kavuşma” tezinin altın çağını yaşadığı 2000’li yıllara odaklanan Kiely (2015), alandaki çeşitli çalışmalara atıfla ABD ve Çin’in yatırımlarını karşılaştırmalı olarak inceledikten sonra bu sonuca varmıştır. Buna göre 1973-2001 yılları arasında ABD’nin yurt dışı varlıklarının yıllık ortalama getiri oranları %6.8’e yükselirken yabancıların ABD’deki varlıklardan kazancının %3.5’te kalmış; 2007 yılına gelindiğinde ise ABD merkezli ulus ötesi şirketlerin yurt dışında yaptığı satışların değeri çarpıcı şekilde artarak tüm ülkenin ihracat değerinin beş katına ulaşmıştır (Kiely, 2015: 119-120). Buna karşın Çin’deki doğrudan yatırımların değeri ülkenin denizaşırı yatırımlarının değerinden fazla olmaya devam etmiş, bu “açık” 2000-2009 yılları arasında 165 milyar dolardan 243 milyar dolara ulaşmıştır (Kiely, 2015: 125). Üstelik, 2008 yılında Çin ile birlikte Rusya, Hindistan ve Brezilya’nın doğrudan yurt dışı yatırımlarının toplam değeri dahi sadece Hollanda’nınkinin altında kalmıştır (Kiely, 2015: 125).

yansımaları olduğuna ilişkin çalışmalar mevcudiyetini sürdürmüştür. Örneğin Smith'e göre (2016) küreselleşme döneminde üretim alanında esasen tecrübe edilen şey, merkezdeki sermayenin buralardaki görece yüksek işgücü maliyetlerini kademeli olarak geliştirmekte olan ülkelerdeki ucuz seçeneklerle değiştirmesi, yani bir "küresel emek arbitrajı" gerçekleştirmeleridir. Üstelik yabancı yatırımların büyük kısmı, nüfuz ettikleri bölgelerde yeni girişimler yaratmaktan ziyade var olan ulusal şirketlerin satın alınması ve birleşimler yoluyla bu maliyetleri ve riskleri düşürmeyi hedeflemektedir (Şenses, 2004: 20; Bartan, 2020: 211). Ayrıca geliştirmekte olan ülkeler her ne kadar özellikle küresel mamul mal ihracatındaki paylarını son dönemde önemli ölçüde artırsalar da, bundan elde ettikleri katma değer oldukça düşük kalmıştır (Smith, 2016: 98). Zira neoliberal dönemin küresel üretim lokomotifinde merkez ülkelerdeki sermayedar kitlesi bulunmaktadır. Bu kapsamda Banga (2013: 3), OECD ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTO) Mayıs 2013 verilerine dayanarak küresel tedarik zincirinde üretilen toplam katma değerın %67'sinin OECD ülkelerinde, %25'inin BRICS ülkeleri ve yeni sanayileşen ülkelerde, geri kalan %8'inin de diğer geliştirmekte olan ülkelerde biriktiğini ortaya koymuştur.

Öte yandan 1980'ler sonrasında merkezin dayattığı reformlar vesilesiyle liberalleşen çevre, yüksek büyüme vaad eden küresel piyasalar ve tedarik zincirlerine eklenerek yabancı yatırımları ülkelere çekmek için birbirleri ile bir "dibe doğru yarışa" sürüklenmiş durumdadır (Smith, 2016: 66-7). Burada dip nokta, ülkelerin işçi ücretlerini baskılamak ve mümkün olan en düşük işgücü maliyetlerine ulaşmak hedefiyle genel olarak en esnek sosyal güvenlik, işçi hakları, vergilendirme ve çevre standartları gibi düzenlemeleri içeren kamu politikaları uygulamalarıdır (Rudra, 2008). Çünkü sermayeyi elinde bulunduran emperyalist kitle temelde bunun karşılığında geliştirmekte olan ülkelere yatırım yapmakta, buralardaki ucuz emek, ücretlerin baskılanması ve sendikasılaşmadan bilinçli şekilde yararlanarak (ve aynı zamanda bunu güdümlenerek) dışarıdan kaynak edinimi (outsourcing) stratejisi uygulamaktadır (Smith, 2016: 66). Küresel emek arbitrajı, böylelikle gerçekleşebilmektedir. Uluslararası sermayeyi caydırmaktan çekinen hükümetler de, en nihayetinde işgücü maliyetlerini de yükselteceği endişesiyle vatandaşlarının hayat kalitesini artıracak politikalardan uzak durmaktadırlar (Rudra, 2008: 2). Hal böyle olunca Küresel Kuzey ve Güney arasındaki makas özellikle işçi ücretleri bakımından açılmayı sürdürmekte; hatta bu durum çevre ülkelerdeki işçilerin merkez ülkelere göçünü dahi teşvik etmektedir (Milanovic, 2012; Smith, 2016).

Yukarıdaki tartışma, bir önceki kısımda ele alınan "Büyük Kavuşma" tezinin dayandığı ve bu iki ülke grubu arasındaki uçurumun kapandığına ilişkin iddiaların aksini işaret etmektedir. Zira gelişmiş ülkelere başlıcalarının dünyadaki gelirden artık daha az pay alıyor olması ile geliştirmekte olan ülkelerin küresel tedarik zincirinin önemli bir parçası haline gelmesinin yarattığı etki ihtilafıdır. Ortaya

çıkan durum Küresel Güney’de yurt dışı yatırımlardan elde edilen kazançlara ve üretilen katma değere aynı oranda yansımadağı gibi, buralarda yaşayan kitleler de genel olarak yaratılan refahtan eşit pay alamamıştır. Tersine, “dibe doğru yarış” ile birlikte uluslararası alanda işçi sınıfı arasındaki uçurum genişlemektedir. Bu kapsamda Milanovic (2012), yaklaşık olarak bir buçuk asır önce çoğu ülkede birbirine yakın olan işçi ücretlerinin 21. yüzyılın ilk on yılında önemli ölçüde ayrıştığına dikkat çekmiştir. Artık küresel gelir eşitsizliklerinin %80’ini başlı başına ülkeler arasındaki ortalama ücret eşitsizlikleriyle açıklamak mümkündür (Milanovic, 2012: 125). Özellikle niteliksiz işçi ücretleri incelendiğinde, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki fark bu dönemde on kata kadar çıkmıştır (Milanovic, 2012: 125). Benzer şekilde Delgado Wise ve Martin (2015) de, 2012 yılı verilerine dayanarak söz konusu ayrışmaya dikkat çekmiştir. Buna göre, misal olarak Filipinler, Meksika ve Brezilya’da imalat sanayiinde sırasıyla 2.10, 6.36 ve 11.20 Amerikan doları olarak gerçekleşen saatlik ortalama işçi ücretlerinin Japonya, ABD, İngiltere ve Almanya gibi merkez ülkelerdeki karşılığı, aynı yıl için 35.34, 35.66, 31.23 ve 55.79 Amerikan doları olmuştur. (Delgado Wise ve Martin: 2015).¹⁴ En güncel Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerinden hareketle ve aynı ülkelere birkaç ek yaparak, imalat sanayiindeki işçilerin bu sefer aylık ortalama ücretlerine bakıldığında makasın halen açık olduğu gözlemlenmektedir. Zira 2022 yılında bu rakamlar Filipinler, Meksika, Brezilya, Çin (2021), Hindistan ve Türkiye’de sırasıyla 270.8, 414.5, 518.8, 826.3 (2021), 193.8 ve 377 Amerikan dolarına tekabül ederken, Japonya (2021), ABD, İngiltere (2018), Almanya ve Fransa’da (2020) 2686.9, 5457.9, 3787.3, 5545 ve 2593.9 Amerikan doları olarak kaydedilmiştir (ILO, 2022). Dolayısıyla dünya ekonomisinin, bugünkü yapısı itibarıyla da küresel emek arbitrajı ve süper-sömürüye elverişli olduğunu iddia etmek isabetsiz olmayacaktır.

Bu çerçevede Osorio (2013), Li (2021), Pröbsting (2013) ve Ricci (2018) gibi yazarlar da Ruy Mauro Marini, Vania Bambirra ve Samir Amin’in çalışmalarına atıfla günümüzdeki bağımlılık ilişkilerini süper-sömürü kapsamında ele almışlardır. 1980’ler sonrasında dönüşen eşitsiz mübadele ilişkileri, buna paralel olarak yeniden yorumlanmıştır. Gelinek noktada Arghiri Emmanuel (1972) tarafından geliştirilen ve başta Samir Amin olmak üzere Marksistler tarafından zamanında çokça geliştirilen¹⁵ eşitsiz mübadele kuramı, güncel çalışmalarda süper-sömürü ve

¹⁴ Yazarlar Çin’deki ücretleri 2008 yıl verilerine dayanarak değerlendirmişler, bunu da 1.36 Amerikan doları olarak belirtmişlerdir (Delgado Wise ve Martin, 2015).

¹⁵ Samir Amin, eşitsiz mübadeleye ilişkin tartışmalara yeni bir yorum getirerek kar oranlarının çevre ülkelerde fazla olmasının sebebini emperyalizm ile ilişkilendirmiştir. Ona göre merkez ve çevre ülkeler arasındaki maaş farklılıkları çevre ülkelerdeki üretilip ihraç edilen mallar merkezdekine kıyasla kullanılan teknikler ve emeğin üretkenliği bakımından önemli bir farklılık göstermemesine rağmen, süper-sömürü çevredeki karı oransal olarak artırmaktadır (Kvangraven, 2019: 639-40). Dolayısıyla Amin, Emmanuel’in merkez ülkelerdeki işçi sendikalarının daha güçlü bir konumda olması gibi

emperyalizm kapsamında tekrar değerlendirilmektedir. (Kvangraven, 2019: 639-40). Bu noktada yeni tartışmaların Marini'yi takiben bağımlılığın temeli olarak süper-sömürüyü merkeze almasının, bağımlılık analizlerde iç dinamiklerin yeterli ölçüde göz önünde bulundurulmadığına ilişkin ekole eskiden beri yöneltilen eleştirileri de bir anlamda göğüslediğinden söz edilebilir. Zira başlı başına süper-sömürü tezi, bağımlılığı açıklarken ulusal düzeydeki sermaye-emek ilişkilerine yaptığı vurgu bakımından iç ve dış faktörler arasında kuramsal bir köprü kurmaktadır (Osorio, 2013: 17). Buna göre bağımlılık ve az gelişmişlik sadece uluslararası ticaretteki eşitsizliklerde, yabancı sermaye davranışında veya bütünüyle emperyalizmin küresel işleyişinde değil, bu emperyal aktörlerin himayesi altında faaliyet gösteren başat yerel burjuva sınıfının süper-sömürü uygulamalarına başvurarak halihazırda var olan asimetrik uluslararası sermaye ve güç ilişkilerini yeniden üretmesinde de yatmaktadır (Osorio, 2013: 17). Yani ikinci kısımda “bağımlı kalkınma” tartışmasına değinilirken de bahsedildiği gibi uluslararası üretken sermayenin çevre ülkelerde geniş faaliyet alanları elde etmesinde iş birliği burjuva sınıfının oynadığı rol kayda değerdir. Devlet de en hafif tabirle yerel burjuvazinin çıkarlarını temsilen bu ortaklığın sponsorluğunu üstlenmektedir (Evans, 1979). Dolayısıyla neoliberal küreselleşme döneminde de bu ittifakın işçi sınıfının refahı pahasına devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu noktada Antunes de Oliveira (2022), Brezilya'daki İşçi Partisi dönemini (2002-2016) dahi eleştirerek Marini'nin yarım asır önceki savlarının halen geçerli olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu yıllarda Latin Amerika genelinde alevlenen, özellikle sosyal politika ve sanayileşmenin devletin de müdahalesiyle öncelenmesi söylemini içermesi bakımından umut vaat eden “yeni kalkınmacılık” akımı, her ne kadar salt neoliberalizmden daha iyi bir alternatif olsa da temelde ondan kopamamıştır (Antunes de Oliveira, 2022). Çünkü bu yaklaşım esasen uluslararası sermaye ve yerel işbirlikçilerinin ortak çıkarlarını işçi sınıfının çıkarlarının önüne koyan, burjuvazinin yönlendirmesiyle devletin de ağırlıklı olarak ülkenin uluslararası rekabet gücünün artırılmasından yana pozisyon aldığı bir birikim modelini temsil etmektedir (Antunes de Oliveira, 2022: 50-2). Nitekim Brezilya'da İşçi Partisi'nin düşüşü de, başkan Dilma Rousseff'in son döneminde ülkedeki başat sermaye sınıfının çıkarlarına aykırı bazı heterodoks politikalar izlemesi sonucu burjuvazinin hiç tereddüt etmeden hükümetle ittifakını bozmasıyla ilişkilendirilmiştir (Saad-Filho, 2021; Antunes de Oliveira, 2022). On dört yıl boyunca edinmiş oldukları birçok imtiyazı hiçe sayarak hızla taraf değiştiren neoliberal seçkinler, medyayı da arkalarına alarak hükümeti devirmek için aktif bir kampanya yürütmüş ve en

kurumsal faktörlerle açıkladığı maaş farklılıkları sebebiyle ticarete dengesizliklerin gerçekleştiği tezini eleştirerek, Lenin'in emperyalizm vurgusundan hareketle eşitsiz mücadelenin tekeli sermayenin olağanüstü kar elde etmek amacıyla çevreye yayılmasının bir sonucu olduğunu vurgulamıştır (Ricci, 2018; Kvangraven, 2019: 639).

nihayetinde Rousseff görevden uzaklaştırılmıştır (Saad-Filho, 2021: 384-6; Antunes de Oliveira, 2022: 51).

Bu bağlamda Treacy (2022: 228), günümüzdeki yeni teknolojik, endüstriyel ve finansal gelişmelere rağmen bağımlılığının özünün değişmediğinin altını çizmektedir. Benzer şekilde Li (2021: 54) de, koloni sonrası dönem itibarıyla pekişip genişleyen ve eşitsiz mübadeleye dayalı sömürü düzeninin ulus ötesi şirketlerin yoğun dış kaynak edinimi stratejileri sayesinde 21. yüzyılda da sürdürüldüğünü savunmaktadır. Günün sonunda gelişmekte olan ülkeleri de içeren geniş bir küresel tedarik zinciri oluştuğu doğrudur; fakat bu zincir kendi içinde yine hiyerarşik bir yapıya sahiptir (Treacy, 2022: 228). Bu hiyerarşide Kuzey yüksek teknoloji ve yüksek katma değer içeren üretime odaklanırken, Güney daha ziyade ya bu ürünlerin ithal girdi olarak kullanıldığı, montaja dayalı üretime yoğunlaşarak bitmiş ürünleri de çoğunlukla Kuzey'e ihraç etmekte, ya da genellikle doğal kaynakların, düşük işgücü maliyetlerinin ve görece düşük teknolojinin yoğunluklu olduğu (dolayısıyla katma değeri de düşük olan) diğer alanlara yönelmektedir (Treacy, 2022: 228). Dolayısıyla son zamanlarda çevre ülkelerdeki üretkenlik ve ticaret hacmi artışlarına rağmen hem yerel üretici, hem de çalışan/tüketici kitleler bundan yeterince fayda sağlayamamaktadırlar (Osorio, 2013; Pröbting, 2013; Smith, 2016; Ricci, 2018; Marini, 2021; Newman, 2022). Yani bahse konu üretim kapasitesi artışına dayalı büyüme ve kalkınma, yine Evans ve Warren'ın bakış açısına paralel olarak çevre ülkelerde bağımlılığı ortadan kaldırmamıştır. Çünkü üretimin temelinde, bağımlılığın da temelini oluşturan değer aktarımı ve süpersömürü uygulamaları bulunmaya devam etmektedir. Bir yandan buralarda faaliyet gösteren ulus ötesi şirketler küresel emek arbitrajı yoluyla elde ettikleri artı değeri merkezlerine aktarırken, diğer yandan ulusal sermayedarlar da düşük işçi ücretlerini, esnek istihdamı ve emeğin güvencesizliğini sömürerek küresel piyasalarda rekabet etmeye çalışmaktadır (Treacy, 2022: 228-9). Sonuç olarak, beraberinde getirdiği tüm kazanımlara rağmen Küresel Güney'deki bahse konu kalkınma atılımı halen "bağımlı" niteliktedir. Bu bağımlı kalkınmanın ufku da merkez ülkelerin hakim olduğu küresel piyasalardaki sermaye hareketliliği, ticaretin seyri ve talebin yoğunluklu olduğu alanlara bağlı olarak sınırlı, bu sebeple ulusal açıdan kontrol edilebilirliği de düşüktür.

O halde bağımlı kalkınma ulusal ekonomik zeminde nasıl işlemektedir? Bu noktada ise, bağımlılığın güncel ikinci unsuru olarak, Kuzey'den Güney'e doğru gerçekleşen yabancı sermaye akışıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerde tetiklenen hızlı ve kolay büyümeye yönelik atılımların temelde ihracata yönelik bir yoğunlaşmayı beraberinde getirdiği tezi bir kez daha önem kazanmıştır. Yani bağımlı kalkınmanın bu bölgelerde ekseriyetle ihracat ekonomisi kanalıyla gerçekleştiği tartışması da aslında halen gündemdedir. Bunun itici gücünün de yukarıda bahsedildiği üzere merkez ülkelerin 1970'lerdeki krizi aşmak amacıyla

süper-sömürü ve küresel emek arbitrajına başvurarak gelişmekte olan ülke pazarlarından yüksek kazanç sağlamanın yeni yollarını bulması ile ilişkili olduğu ileri sürülmektedir (Kiely, 2015; Smith, 2016; Bieler ve Morton, 2018). Fakat buradaki kritik mesele de, Marini'nin (2021: 78) zamanında altını çizmiş olduğu gibi ihracat odaklı, bağımlı büyüme modelinin gelişmekte olan ülkelerin üretim sistemlerinin iç talep ve piyasanın dinamiklerinden kopuk şekilde, esasen dış talebe göre yapılanmasına yol açmasıdır. Böylelikle dünya ekonomisinin çeperindeki üretim pazarları buralardaki nispeten alım gücü düşük yerel çalışan nüfusun ihtiyaç, yönelim ve finansal erişim kapasitelerinin dışında şekillenmekte; ihracata koşullanmış bu birikim modelinde işçiler üretimin merkezinde yer almalarına rağmen tüketimde ulusal piyasalardan dışlanmaktadır (Osorio, 2013; Akyüz, 2017; Marini, 2021).

Bu noktada Smith (2016), örnek olarak son zamanlarda gelişmekte olan ülkelerde oldukça hızlı şekilde yayılan endüstriyel serbest bölge alanlarının¹⁶ söz konusu ihracat odaklı yapılanmanın önemli bir yansıması olduğuna dikkat çekmektedir. Yani çevre ülkeler artan üretimle birlikte ekonomik büyüme ve buna bağlı mutlak ekonomik kazanımlar elde etmesine rağmen süreç aslında merkez ülkelerdeki ekonomik gelişmelere koşullanarak gelişmektedir. Bu durumun aslında bağımlılık ekolünün önemli temsilcilerinden Theotonio Dos Santos'un 1970 yılında kaleme aldığı çalışmasında yer alan, yukarıda da değinilen kapsayıcı bağımlılık tanımıyla halen örtüştüğünden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla alan yazındaki eleştirel vaka analizleri de özellikle Çin (Kiely, 2015; Smith, 2016; Bieler ve Morton, 2018; Higginbottom, 2018; Li, 2021) ve Güney Kore (Kvangraven, 2020) gibi en çok tartışılan yükselen ekonomilerin son dönemdeki ihracat odaklı üretim ve kalkınma performanslarını ele alarak, bağımlılık yaklaşımının bu örnekleri dahi açıklamaya devam ettiğini vurgulamışlardır.

Çin'e ilişkin tartışmada kabaca, Çin ekonomisinin Batı ülkelerine meydan okumaya başlayan yüksek performansı ve başta Afrika olmak üzere bazı bölgelerdeki alt-emperyalist uygulamalarına rağmen halen üretimdeki sıçramayı güdümlenen sektörlerin (örn. bilgi teknolojileri) önemli kısmının yabancı (merkez) sermaye kontrolünde olduğu, bununla birlikte Çin'in dışarıya ihraç ettiği sermaye ile elde ettiği artı değerden çok daha fazlasını halen dışarıya transfer etmekte olduğu ileri sürülmektedir (Kiely, 2015; Bieler ve Morton, 2018; Li, 2021). Güney Kore ve Endonezya'yı ele alan Kvangraven (2020) ise bağımlılık yaklaşımının bu ülkelerin dünya ekonomisindeki pozisyonunu açıklamaya devam ettiğinin altını çizmiştir. Yüksek oranda sanayileşmiş olmasına rağmen Güney Kore'deki kalkınma süreci,

¹⁶ Bu alanlar yabancı yatırımları cazip hale getirerek imalat sanayiinin ve buna bağlı ihracatın geliştirilmesi amacıyla kurulan, ulusal gümrük vergilerinin uygulanmadığı, vergi imtiyazlarının yüksek olduğu ve emek piyasasının genellikle ulusal ekonomide olduğundan daha da esnek olduğu özel alanlardır (Smith, 2016: 54).

ihtiyatlı ve devletçi bir liberalleşme sürecinin yanı sıra jeopolitik çekişmelerden ötürü önemli ölçüde ABD'nin (ve hatta Japonya'nın) desteğine bağımlı biçimde gerçekleşmiştir (Pröbsting, 2013; Kvangraven, 2020; Li, 2021; Katz, 2022). Teknolojik bağımlılık, ekonomide yayılma etkisinin zayıflığı, serbest bölgeleşme/kapalı ekonomik bölgelerin yaygınlaşması, yabancı mülkiyeti ve kaynak çıkarımına yoğunlaşılması gibi çevre ekonomilerde kalkınmayı kısıtlayan faktörlerin etkisi, jeopolitik sebeplerle bölgeye aktarılan dış finansman ile Güney Kore'de bilinçli şekilde azaltılmış, diğer çevre ekonomilerin aksine Güney Kore sanayileşme sürecinde yaratılan ticaret açıklarını yöneterek ekonomisini zararlı küresel trendlerden bir ölçüde korumayı başarmıştır (Kvangraven, 2020). Bununla birlikte, Güney Kore'nin izlediği devletçi-kalkınmacı politikaların temelde bağımlılık ekolünün önerdiği ayrışma politikalarıyla benzeşmesi ve bu sürecin Cardoso ve Faletto'nun "devletlerin belli koşullarda, tam bağımlılık konjonktürü altında dahi hızlandırılmış kalkınma süreçlerinin proaktif elemanları olabilecekleri" tezi ile halen açıklanabilir olması "bağımlı kalkınma" tartışmasını bu vakada dahi güncel kılmaktadır (Evans, 1994; Kvangraven, 2020: 20-1). Sonuç olarak, neoliberal küreselleşme döneminde üretim alanındaki dönüşüm ve gelişmeler ışığında yeniden canlanan tüm bu tartışmalar dünya ekonomisindeki son gelişmeleri bağımlılık temelinde ele alan aktif bir entelektüel diyalogun olduğuna işaret etmektedir. Üretimin uluslararasılaşmasıyla birlikte Güney'in yükselişine ilişkin ortaya atılan tezlerin en önemli dayanağını oluşturan bahse konu ülkelerin bile kalkınma süreçlerinin halen ihracat bağımlılığı perspektifiyle açıklanabiliyor olması bunun göstergesidir.

4.2. *Finansallaşma ve finansal bağımlılık*

Yakın dönemde bağımlılık konusuna ilişkin tartışmalarda öne çıkan bir diğer mesele, neoliberal küreselleşmeye paralel olarak ivme kazanan finansallaşma süreci ile ilgilidir. Bu noktada Tausch (2010: 470), bağımlılık tezinin Büyük Buhan'dan sonraki ikinci en büyük ekonomik kriz olan 2007-2008 finansal krizine doğru kat edilen yolda yeniden keşfedildiğini iddia etmektedir. Zira özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren dünyadaki üretim ve ticaretin dönüşümüne paralel olarak kapitalizmin parasal alandaki işleyişi de köklü olarak değiştirilmiş, finansal faaliyetler kademeli olarak serbestleştirilip devletlerin kontrolünden çıkarılarak hem uluslararası hem ulusal alandaki etkisini büyük ölçüde artırmıştır (Lapavitsas, 2013: 793). 1971-1973 yılları arasında Bretton Woods Anlaşması'nın çöküşünü takip eden dönemde yapılan alternatif uluslararası parasal düzenlemeler sonucu döviz kurları ve faiz oranlarındaki stabilitenin ortadan kalkması, devletler ile merkez bankalarının finansal serbestleşme (deregülasyon) politikaları izlemesiyle birlikte uluslararası finans piyasalarının bütünleşerek büyümesi ve bu süreçte ABD dolarının da uluslararası rezerv para konumunu pekiştirmesi gibi gelişmeler finansallaşmanın

uluslararası alandaki tezahürüne örnektir (Lapavitsas, 2013: 793-4). Ulusal alanda ise finansal araçlar (mevduat, bono, hisse senedi vb.) şirketler ve bankalar tarafından da yaygın biçimde kullanılmaya başlanmış; her kesimden hanehalkının bankalara karşı borç yükümlülükleri artmış; hatta barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi sonucu bu ihtiyaçların da yaygın olarak borçluluğa dayalı giderilmeye başlanması akabinde işçi gelirleri dahi taahhüt altına alınarak finansallaşmıştır (Lapavitsas, 2013: 800). Bir süre sonra krediler, yoksul haneleri bile içine alacak şekilde çok geniş kitlelere ulaşmış, bu hanelerin faizli geri ödemeleri gerçekleştirmekte güçlük çektiği dönemlerde ise toplumsal eşitsizlikler daha da derinleşmiştir. Yani finansallaşma, küreselleşme sürecinde yürürlüğe konan neoliberal piyasa reformları kapsamında finans sektörünün de serbestleştirilmesi, büyümesi ve böylelikle finansın uluslararası ve ulusal düzlemde siyasi ve sosyo-ekonomik ilişkilerin her köşesine sirayet etmesi olarak özetlenebilir (Fine, 2010; Lapavitsas, 2013).

Burada esas odaklanılan konu ise spesifik olarak uluslararası finansallaşma ile ilintilidir. 1980'ler sonrasında finansal alanda da serbestleşmeyi (deregülasyon) hedefleyen ülkelerce gerçekleştirilen makroekonomik reformlar ve akabinde buna eşlik eden politikalar neticesinde küresel finansın bugünkü yapısı oluşmuştur (Fine, 2010). Bu kapsamda Tauss (2012: 69), Bretton Woods'un çöküşünün bir başka sonucu olarak yaygınlaşmaya başlayan esnek döviz kurlarının, sıcak paranın sınır ötesindeki finansal piyasalarda kendini yeniden üretmesine "elverişli" yerler arasında dolaşmasını daha da kolaylaştırdığını savunmaktadır. Böylelikle sıcak paraya ihtiyaç duyan birçok ülke, neoliberal küreselleşme döneminde finansal sermayeyi çekmek için adeta bir deregülasyon yarışı içerisine girmiştir (Tauss, 2012: 70). Akabinde ekonomik hayattaki önemi gün geçtikçe artan finansal sermaye de, denizaşırı hareketini önemli ölçüde artırarak ülkeler ve ulus ötesi aktörler arasında yeni borç ilişkileri ve buna bağlı spekülasyon işlemleri yaratmıştır (Jessop, 2018: 222). Süreç içerisinde hızla küreselleşen uluslararası finans sistemi giderek daha da karmaşıklaşarak bu alandaki ulusal kararlar, kırılabilirlikler, dengesizlikler ve en nihayetinde finansal krizler de iç içe geçmiştir. Lakin en nihayetinde ortaya çıkan düzen yine merkez ülkelerin avantajlı pozisyonda olduğu, hiyerarşik bir düzendir.

Mesela özellikle ABD, zamanla uluslararası finansın en güvenli limanlarından biri haline gelmiştir. Buradaki finansal yapının sağlam olduğuna ilişkin algının ve Amerikan dolarının rezerv para statüsünün giderek güçlenmesinin etkisiyle dünyanın dört bir yanından Amerikan finans piyasalarına aktarılan kamusal ve özel tasarrufların yoğunluğu giderek artmıştır (Orhangazi ve Seda-Irizarry, 2010: 71). Lakin finansal sermayenin uluslararası etki alanı, ABD gibi "doğru" makroekonomik politikalar uygulayan ve güçlü finansal yapıya sahip birkaç (merkez) ülke ile sınırlı kalmamış, kısa sürede bu profile sahip olmayan

ülkelerin de neredeyse tamamını içine alacak şekilde genişlemiştir (Yeldan, 2011: 442). Akyüz, Flassbeck ve Kozul-Wright'a göre (2011: 504) bunun sebebi, finansal sermayenin dünyadaki serbestleştirilmiş piyasalar arasındaki dolaşımı sırasında hedef seçerken temelde genel makroekonomik yeterliliklerinden ziyade kısa vadeli arbitraj ve diğer spekülatif kazanç olasılıklarının yüksekliğini baz alma eğiliminde olmasıdır. Küresel Güney, uluslararası finans sisteminin daha ziyade bu yönünü ve dolayısıyla yine çeperini temsil etmektedir. E Castro'ya göre (2022), çevre ülkeler açısından tam bu noktada yeni bir bağımlılık konjonktürü ortaya çıkmaktadır. Zira bu ülkelerin de finansal piyasalarını dışarıya açarak deregülasyon yarışına katılması ve küresel piyasalardaki baskın trendler doğrultusunda politika üretmeye başlamasıyla, uluslararası finansal sermayenin buralardaki (yüksek) faiz oranlarından istifade etmesinin önü açılmıştır (e Castro, 2022: 41). Neticede az gelişmiş, henüz liberalleşme evresinde olan ve bu süreçte çoğunlukla nakte ihtiyaç duyan çevre ülkelerin genç ve nispeten istikrarsız finans piyasaları da finansal sermaye için popüler varış noktaları haline gelmişlerdir. Bahse konu uluslararası entegrasyon pekiştikçe bu ülkelerin dünyadaki hakim parasal, mali ve kur dengelerine mutlak teslimiyeti de gerçekleşmiş, dünyadaki sermaye hareketlerine tabiiyetleri önemli ölçüde artmış, dış şoklara karşı giderek daha savunmasız hale gelmişlerdir (e Castro, 2022: 41). Dolayısıyla Musthaq'ın (2021) yorumlarından da hareketle bugün finansal bağımlılık, temelde “çevre ülkelerin küresel finans piyasalarında pozisyon alırken Avrupa, ABD ve Japonya gibi hegemon aktörlerin politikalarından bağımsız hareket edememeleri, bu aktörlerin likiditesi yüksek para birimleri ile işlem yapmak zorunda olmaları ve bu sebeplerden ötürü finansal açıdan otonom olamamaları” şeklinde tanımlanabilir.

Ortaya çıkan bu yeni bağımlılık konjonktürünün, gelişmekte olan (çevre) ülkelerde kronik olarak tabir edilebilecek iki önemli sorunu oldukça görünür kıldığından söz etmek mümkündür. Neoliberal küreselleşme döneminde bu ülkelerin de uluslararası finans piyasalarına eklenmeleri buralardaki 1) ödemeler dengesine ilişkin problemleri derinleştirmiş; 2) dış kaynaklı uluslararası finansal krizler ile bunlarla ilişkili dalgalanmalara karşı duyarlılık ve savunmasızlığı pekiştirmiştir. Birinci soruna ilişkin Vernengo (2006), özellikle yakın dönemde derinleşen borç krizlerinin çevre ülkelerdeki yüksek maliyetlerine dikkat çekmiştir. Ona göre buralarda büyüme, istikrar ve ekonomik kalkınmanın önündeki başlıca engeller ödemeler dengesi sorundan kaynaklanmaktadır (Vernengo, 2006). Akçay ve Güngen (2019b), bu durumu genel olarak günümüz küresel finans piyasalarının hiyerarşik yapısıyla ve bu yapının çevre ülkelerde yol açtığı “bağımlı finansallaşma” süreciyle ilişkilendirmiştir. Bunun birincil etkisi, gelişmekte olan ülkelerde yapısal sebeplerden ötürü faizin yüksek olmasının ulusal paradaki değerlenme eğilimini

artırması¹⁷ ve dolayısıyla üretimde ithalata bağımlılığın körüklenmesidir (Akçay ve Güngen, 2019b: 4). Ayrıca, bahse konu uluslararası finansal hiyerarşi bu ülkeleri küresel çevrilebilirlikleri çok daha yüksek olan Amerikan doları ve Euro gibi döviz biçimleriyle borç almaya teşvik etmektedir (Akçay ve Güngen, 2019b: 4).¹⁸ Neticede çevre ülkelerde ekonomik büyüme gün geçtikçe daha da yabancı sermaye girişine ve ithalata dayalı hale gelmekte; döviz cinsinden borçlanmadaki artışın da etkisiyle finansal sermaye hareketlerine duyarlılık aşırı derecede yükselmekte; bunlara bağlı olarak ödemeler dengesi sorunları derinleşmektedir (Akçay ve Güngen, 2019b: 3-4; Karaçimen, 2019). Oldukça güncel bir çalışmada Wainer ve Belloni (2022), Arjantin örneği üzerinden giderek bu konuyu doğrudan ele almıştır. Onlara göre de neoliberal dönemde bağımlılık ilişkileri, esasen sürekli tekerrür eden ödemeler dengesi krizlerinde kendisini göstermektedir (Wainer ve Belloni, 2022). Zira son dönemde finansal bağımlılığın daha da artmasıyla birlikte ödemeler dengesi sorunları artık sadece ticari açıklarla sınırlı olmaktan çıkmış, finansal işlemlerden doğan yeni zorluklarla da ilgili hale gelmiştir (Wainer ve Belloni, 2022: 157). Neoliberal reformlar Arjantin’in zaten kırılmalı olan üretim yapısını iyice bozarak yabancı sermayenin dış borçlanma ve doğrudan yatırımlar yoluyla ülkeye nüfuzunu daha da artırmış, zamanla büyüyen ticaret açıkları da bu dış finansman yoluyla kapatılmaya çalışılmıştır (Wainer ve Belloni, 2022: 157). Ülkedeki bağımlılık kıskaçı tam da bu noktada oluşmaktadır. Elde ettikleri kârı ülke dışına çıkararak yabancı şirketler bir yana, alınan borçların faizlerinin dahi ödenememesi yeni dış finansman ihtiyacı doğurmakta, bunun karşılanması takdirinde faiz yükü daha da artmakta, günün sonunda ülkeden dışarıya sürekli bir artı değer ve döviz çıkışı gerçekleşmektedir (Wainer ve Belloni, 2022: 157). Paineira (2012) ise, bu durumun yarattığı zorlukları 1990’larda gelişmekte olan ülkelere yaşanan finansal krizlere işaret ederek ortaya koymuştur. Bu krizleri temelde “dünya parası” konumunda olan Amerikan doları cinsinden borçların ödenememesiyle ilişkilendirmiştir (Paineira, 2012: 196). Çünkü neticede bu ülkelerin dünya parasını piyasaya sürme kabiliyetleri yoktur ve uluslararası finans hiyerarşisindeki konumları ikincil (subordinate) niteliktedir (Paineira, 2012: 196).

Finansal bağımlılık meselesi, bahsi geçen ödemeler dengesi sorunlarıyla bağlantılı biçimde uluslararası finansal krizler üzerinden de incelenmiş ve bu tür krizlerin çevre ülkelere çıkardığı ağır faturalar ele alınmıştır. Örneğin Tarhan’a göre (2013: 415) merkez ülkelerde çıkan finansal krizler, akabinde buralarda doğan acil iç finansman ihtiyacını karşılamak için alınan tedbirlerle birlikte halihazırda bağımlı ve kırılmalı olan çevre ülkelere yayılmaktadır. Bu noktada çevre, kriz zamanlarda

¹⁷ Yüksek faiz getirilerinin çekici bir etki yaratarak döviz girişlerini artırdığı durumlarda.

¹⁸ Bu noktada Akçay ve Güngen (2019b: 4), “gelişmekte olan ülkelerdeki şirketlerin başka bir ülkenin para birimi cinsinden borçlanmaya ve maliyeti daha yüksek yükümlülükler altına girmeye zorlandığını” ifade etmektedir.

adeta merkezin hücum ettiği dev bir ATM görevi görür ve merkezde refahın hakim olduğu dönemlerde buralarda kısa vadeli olarak yüksek faize yatırılan artık fonlar, çöküş dönemlerinde oluşan finansal açıkları kapatmak üzere çevrede yaratacağı tahribat pahasına merkeze hızla geri döner (Tarhan, 2013: 415).¹⁹ Özellikle yakın zamanda tecrübe edilmiş olan ve 1929'dan bu yana yaşanan en büyük ekonomik buhran olarak kabul edilen 2007-2008 Finansal Krizi ve bu krizin küreselleşme şekline ilişkin araştırmalarda bu tip argümanlara sıklıkla yer verilmektedir. Konuyu kapsamlı bir şekilde ele alan Lapavitsas (2012: 4), bu finansal çöküş vesilesiyle tıkanan borç sisteminin dünya genelinde sanayi üretimi ile tüketici talebini de düşürdüğünü ve böylelikle Almanya ve Japonya gibi ekonomisi ihracata dayalı gelişmiş ülkeleri etkilemekle kalmayıp, başta Çin olmak üzere ihracat bağımlılığı yüksek gelişmekte olan ülkelere de tesir ettiğini ortaya koymuştur. Akçay ve Güngen (2019a: 124-5) ise krizin küresel bir boyuta ulaşmasında uluslararası finansal bütünleşmenin yanı sıra, ülkelerin spesifik olarak ABD finans piyasalarıyla sıkı ilişkileri ile dış finansmana ve dış ticarete bağımlılıklarının büyük rol oynadığına dikkat çekmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu profile uygunluğundan yola çıkan Sekhri (2009), gelişmekte olan ülkelerin oluşumunda hiçbir rolleri olmayan bu krizden önemli ölçüde etkilendiğini doğrudan bağımlılık ilişkileri çerçevesinde tartışmakta, bu durumun temelde Dos Santos'un bağımlılık tezini doğrular nitelikte olduğunu savunmaktadır (Sekhri, 2009: 215). Başka bir deyişle, sanayileşmiş ülkelerdeki tüketicilerin ve vergi mükelleflerinin korunması uğruna yoksul halklar ve yoksul ülkeler en ağır yükü omuzlamak zorunda kalmaktadırlar (Annan, Camdessus ve Rubin, 2008; Sekhri, 2009: 251).

Bununla beraber, 2007-2008 Finansal Krizi'nin bazı gelişmekte olan ülke ekonomilerini görece az etkilemesi ve bu ülkelerin kriz sonrasında kayda değer oranlarda büyüme kaydetmesiyle birlikte finansal bağımlılık tartışmasında karşıt görüşlerin de arttığı bir gerçektir. Lakin eleştirel analizler, her halükarda bağımlılığın devam ettiğinin altını güçlü bir biçimde çizmeye devam etmektedir. Bu kapsamda hem finansal çöküş anında iflasları önlemek ve varlık fiyatlarını dengelemek, hem de daha sonraki toparlanma evresinde ekonomiyi tekrar canlandırmak için krizin merkezi ABD ile ikinci durağı Avrupa'da uygulanan merkez bankası politikalarının gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerinin ilgili tartışmada önemli bir yerinin olduğu söylenebilir (Bartan, 2020). Örneğin Kiely'e göre (2015: 190) kriz sonrasında bazı gelişmekte olan ülkelerin olumlu büyüme performansları, buralarda uygulanan başarılı finansal politikalar ve yükselen ürün fiyatlarının yanında, krizi takiben Kuzey'den yoğun bir sermaye akışının gerçekleşmeye başlamasıyla da ilgilidir. İlgili akışın gerçekleşmesinde ise ABD

¹⁹ 2007-2008 finansal krizinin çevreye yayılması da bu şekilde olduğunu söylemek mümkündür. Zira 2000'lerin ortasına kadar yarı-çevre ülkelerin sub-prime mortgage piyasaları merkezin artık fonlarıyla şişmiştir (Tarhan, 2013: 415-6).

Merkez Bankası (FED) ile Avrupa Merkez Bankası'nın krizin içerideki zararlarını telafi etmek için uyguladığı düşük faiz ve parasal genişleme politikalarının kayda değer etkisinin olduğu; böylelikle sermayenin faizin görece yüksek olduğu bazı gelişmekte olan ülkelere doğru taşındığı savunulmaktadır (Birdal, 2018; Akçay, 2020). Dolayısıyla, kriz sonrasında çevre ülkeler açısından ortaya çıkan bu olumlu durumun da esasen finansal bağımlılığın bir parçası olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira ilgili çevre ülke ekonomilerinin küresel finans krizine rağmen büyümesinde merkezde değişen para politikası vesilesiyle buralara yönelen sıcak paranın rolünün olması, bu ülkelerdeki yabancı para girişlerine bağımlı ekonomik yapı ile ilişkilendirilmektedir (Birdal, 2018: 119).

Üstelik, daha sonraları ABD ve Avrupa ekonomisi toparlandıkça merkez ülkelerdeki para politikalarında yaşanan değişimle birlikte çevre ülkeler üzerindeki olumlu havanın da değişmeye başlaması yukarıdaki argümanı doğrular niteliktedir. Bu kapsamda özellikle 2010'ların ikinci yarısı itibarıyla merkez ülkelerde faiz artırımına ve parasal sıkılaşmaya gidilmesi, gelişmekte olan ülkelere giden sermaye akışında aşağı yönlü bir dalgalanma yaratmış, aralarında yükselen ekonomilerin de bulunduğu ülkeler küresel kriz sonrası ilk kez daralma eğilimine girmişlerdir (Akçay, 2016, 2020; Akçay ve Güngen, 2019a: 17). Çevre ülkelerde krizin hemen sonrasındaki hızlı toparlanmaya rağmen zamanla uluslararası koşullardaki olumlu havanın da sona ermesiyle birlikte yükselen ekonomiler de yavaşlamış, krizin etkilerini azaltmaya dair alınan tüm tedbirlere rağmen 2007 öncesi koşullara dönülemediği (Kiely, 2015: 190-1). Bu çerçevede finansallaşma ve 2007-2008 Finansal Krizi'nin süregiden etkilerine ilişkin eleştirel Uluslararası Siyasal İktisat yazını kabaca incelendiğinde, ilgili tartışmalarda çevre ülkeler açısından ortaya çıkan pozitif durumlarda da negatif durumlarda da bu ülkelerin merkez ülkelerle olan koşullanmış ilişkilerine vurgu yapılmaktadır. Kaldı ki bu konjonktür de, esasen çalışmanın ikinci bölümünde ilgili literatürün başlıca çalışmalarına atıf yapılarak sentezlenen “bağımlılık” ve “bağımlı kalkınma” tanımlarıyla örtüşmektedir. Haliyle bugün finansal bağımlılığa ilişkin yeniden şekillenen tartışmaların temelinde de aynı bakış açısının hakim olduğu iddia etmek mümkündür.

5. Sonuç

1980'ler sonrasında tecrübe edilen hızlı küreselleşme ve serbest (neoliberal) piyasa ekonomilerinin yükselişi, bağımlılık çalışmalarını marjinal bir konuma itmiştir. Küreselleşen dünya ekonomisinin aktörleri birbirine yaklaştırması ve böylece karşılıklı bağımlılığın hemen her ülke için artması, bağımlılık ekolünün çevre ülkelerdeki bağımlılığın az gelişmişliği beraberinde getirdiği ve bunun çözümü olarak çevrenin merkezle bağlantısını koparmaya yönelik (*delinking*) politikalar izlemesi gerektiğine ilişkin tezlerini büyük oranda gündemden

düşürmüştür. Bunun aksine ana akım düşünce, neoliberalleşme ve uluslararası entegrasyonun Küresel Güney’de kalkınmayı kolaylaştıracağı ve dolayısıyla çevre ülkelerin dünya ekonomisinin yeni dinamiklerine adapte olması gerektiği fikri etrafında şekillenmiştir. Lakin dünya ekonomisindeki neoliberal dönüşümü içeren yaklaşık elli yıllık sürecin sonuna doğru uluslararası kalkınmaya ilişkin tartışmalarda bağımlılık çalışmaları ile ilişkilendirilmiş merkez-çevre ikiliği, süpersömürü, değer transferi, ihracat bağımlılığı ve genel olarak finansal bağımlılık gibi kavram ve tezler farklı açılardan tekrar ele alınmaya başlanmıştır. Yani uluslararası ilişkilerde bağımlılığın geçerliliğinin değişen uluslararası siyasi-iktisadi konjonktüre paralel olarak yeniden tartışma konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Bu noktada çalışma, bağımlılığa ilişkin tekrar canlanmakta olan bu tartışmayı bütünsel bir bakış açısıyla Türkçe yazına taşıyarak ulusal literatürün halihazırdaki durgunluğunu²⁰ belli bir ölçüde de olsa giderme gayretinde olmuştur. Bu kapsamda bağımlılık tartışmalarının tarihsel gelişimi, uluslararası konjonktürdeki dönüşüm de göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirilmiştir. Böylelikle bağımlılığın günümüzdeki geçerliliği mümkün olduğunca kapsamlı biçimde ortaya konmaya çalışılmıştır. Neticede bağımlılığa ilişkin üzerinde en çok durulan güncel konuların, çevre ülkeler açısından küreselleşen üretim ilişkileri ve finansallaşma süreciyle alakalı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre küresel tedarik zincirleri ucuz işgücü sömürsü ve artı değer aktarımına dayalı işleyişi sırasında fonksiyon gösterdikleri coğrafyalarda ihracat bağımlılığını körüklemekte, eşgüdümlü olarak finansallaşmayla ortaya çıkan hiyerarşik düzen ise çevrede halihazırda var olan dış kaynak bağımlılığı ile bu kaynakların yönetimine ilişkin sorunları ve akabinde finansal kırılganlıkları pekiştirmektedir. Günümüzde bağımlılık sorunsalı da çoğunlukla bu alanlarda ve ilgili kategorilerde tartışılmaktadır. Çünkü küresel kapitalizm, 21. yüzyılda da emperyalizm ve sömürüyü yeniden üretmeye devam etmektedir. Bu konjonktürün analizinde ise bağımlılık yaklaşımı halen güçlü, açıklayıcı ve faydalı bir bakış açısı sunmaktadır.

Sonuç olarak, bağımlılık yaklaşımının özelde uluslararası kalkınma ve siyasal iktisat, genelde de uluslararası ilişkilere ilişkin güncel ihtilafli meseleleri incelemek için kullanılabilir, halen geçerli ve faydalı bir kuramsal-analitik çerçeve olduğundan bahsetmek mümkündür. Bağımlılık olgusu ile merkez-çevre ilişkileri günümüzde özellikle küresel üretim ve finans alanlarında varlığını sürdürmekte, böylelikle çevredeki kalkınma süreçlerini şekillendirmekte ve/veya sınırlamaktadır.

²⁰ Burada durgunluktan kasıt, çalışmanın giriş bölümünde de bahsedildiği üzere 1980’lerden sonra dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısına ilişkin yapılan eleştirilerde bağımlılığa işaret eden konu ve olguları (süper-sömürü, ihracat bağımlılığı, eşitsiz mübadele, bağımlı kalkınma vb.) temelden ve bir bütün olarak ele alan çalışmaların oldukça az sayıda olması ve/veya bu çalışmalarda bağımlılığın daha ziyade finansal alandaki tezahürünün vurgulanmasıdır.

Dolayısıyla bağımlılığa ilişkin tartışma da küreselci-neoliberal ana akım görüşün savunduğunun aksine “modası geçmiş” değil, güncel ve daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyan bir tartışmadır. Bununla birlikte bağımlılık yaklaşımının, tam teşekküllü bir düşünce ekolü olarak (örn. ortak kabul gören, özgün politika önerileri de sunarak) tekrar kendini göstermekte olduğunu iddia etmek için de henüz erkendir. Fakat bugün geçerlilikleri tekrardan sıklıkla sorgulanmaya başlanan bağımlılık olgusu, halen 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya atılan savlar baz alınarak kavramsallaştırılmaktadır. En hafif tabirle, çalışmanın ikinci kısmında kapsamlı biçimde tanımlanan “bağımlılık” ve “bağımlı kalkınma” kavramları ile bunları yeniden üreten asimetrik uluslararası yapı günümüzde geçerliliğini korumaktadır. Bağımlılık yaklaşımının, bu bakımdan literatüre kademeli bir geri dönüş gerçekleştirmekte olduğunu söylemek mümkündür. Bu geri dönüş, 21. yüzyılın uluslararası kalkınma konjonktürünün daha isabetli incelenebilmesi açısından oldukça önemlidir. Zira yukarıda anlatılanlar ışığında bugün gerçekleşmekte olan, “Büyük Kavuşma”dan ziyade bağımlı kalkınmadır. Kabaca son elli yıl içerisinde Küresel Güney’de hayata geçirilen serbest piyasa reformlarının buralardaki kalkınmaya belli ölçüde katkıda bulunmuş olması, sömürünün ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda çevresel kalkınmanın nasıl sağlandığı dikkatli bir şekilde incelenmeli; bağımlılık ilişkilerinin halen geçerli bir faktör olarak bu atılımları ne ölçüde etkilediği de mercek altına alınmalı; politika yapımına ilişkin yol haritası ise bu doğrultuda belirlenmelidir. Aksi takdirde “Büyük Kavuşma”dan bahsetmek ikna edici olmamaya devam edecektir.

Kaynaklar

- AKÇAY, Ü. (2016), “Küresel Krizin Neresindeyiz?”, *Gazete Duvar*.
<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/08/29/kuresel-krizin-neresindeyiz/>.
- AKÇAY, Ü. (2020), “Fed’in Acil Faiz İndiriminin Anlamı”, *Gazete Duvar*.
<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/03/09/fedin-acil-faiz-indiriminin-anlami/>.
- AKÇAY, Ü. ve GÜNGEN, A.R. (2019a), *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği*, İstanbul: NotaBene Yayınları.
- AKÇAY, Ü. ve GÜNGEN, A.R. (2019b), "The Making of Turkey’s 2018-2019 Economic Crisis", *IPE Working Papers 120/2019*, Berlin: Berlin School of Economics and Law, Institute for International Political Economy (IPE). <https://ideas.repec.org/p/zbw/ipewps/1202019.html>.
- AKYÜZ, Y. (2012), "The Staggering Rise of the South?", *ECIDC Report*, Geneva: UNCTAD.
http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ecidc2012_bp1.pdf.
- AKYÜZ, Y. (2013), “Waving or Drowning: Developing Countries after the Financial Crisis”, *Economic and Political Weekly*, 48(37), 38–48.
- AKYÜZ, Y. (2017), *Playing with Fire: Deepened Financial Integration and Changing Vulnerabilities of the Global South*, Oxford: Oxford University Press.
- AKYÜZ, Y., FLASSBECK, H. ve KOZUL-WRIGHT, R. (2011), “Küreselleşme, Eşitsizlik ve İşgücü Piyasası”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (içinde), Editörler: A.H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 477–515.
- AMIN, S. (1976), *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, Sussex: The Harvester Press.
- AMIN, S. (1987), “A Note on the Concept of Delinking”, *Review (Fernand Braudel Center)*, 10(3), 435–444. <https://www.jstor.org/stable/40241067>.
- AMIN, S. (2010), *The Law of Worldwide Value*, New York: Monthly Review Press.
- ANNAN, K., CAMDESSUS, M. ve RUBIN, R. (2008), “Amid the Turmoil, Do Not Forget the Poor”, *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/c9c35622-a6a6-11dd-95be-000077b07658>.
- ANTUNES DE OLIVEIRA, F. (2022), "Lost and Found: Bourgeois Dependency Theory and the Forgotten Roots of Neodevelopmentalism", *Latin American Perspectives*, 49(1), 36–56.
<https://doi.org/10.1177/0094582X211037341>.
- BALDWIN, R. (2016), *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*, Cambridge, Massachusetts: Belknap Press.
- BANGA, R. (2013), "Measuring Value in Global Value Chains", *Regional Value Chains Background Paper No. RVC-8*, Geneva: UNCTAD. https://unctad.org/system/files/official-document/ecidc2013misc1_bp8.pdf.
- BARAN, P.A. ve SWEEZY, P.M. (1968), *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order*, New York and London: Modern Reader Paperbacks.
- BARTAN, A.Ç. (2020), “Neoliberal Küreselleşmenin Kalkınma Krizi: 21. Yüzyılda Uluslararası İş Bölümü ve Bağımlılık İlişkileri”, *Küreselleşmenin Krizi, Pandemi ve Uluslararası Siyaset* (içinde), Editörler: E. Uzgören ve D.A. Açar, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 201–240.
https://www.nobelyayin.com/kuresellesmenin-krizi-pandemi-ve-uluslararası-siyaset_16427.html.
- BIELER, A. ve MORTON, A.D. (2018), *Global Capitalism, Global War, Global Crisis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BIERSTEKER, T. (1978), *Distortion of Development? Contending Perspectives on the Multinational Corporation*, Cambridge: MIT Press.

- BİRDAL, M. (2018), *Bir Krizin Anatomisi: 2008 Krizi ve Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, İstanbul: Kor Kitap.
- BORATAV, K. ve ORHANGAZİ, Ö. (2022), "Neoliberal Framework and External Dependency Versus Political Priorities, 2009-2020", *Political Economy of Development in Turkey: 1838 — Present* (içinde), Editörler: E. Özçelik ve Y. Özdemir, Singapore: Palgrave Macmillan, s. 287–314.
- BUKHARIN, N. (1929), *Imperialism and World Economy*, International Publishers.
- CAMMACK, P. (2009), "The Shape of Capitalism to Come", *Antipode*, 41(1), 262–280.
- CARDOSO, F.H. ve FALETTO, E. (1979), *Dependency and Development in Latin America*, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- COGLIANO, J.F., KANEKO, S., VENEZIANI, R. ve YOSHIHARA, N. (2022), "International Exploitation, Capital Export, and Unequal Exchange", *The Oxford Handbook of Economic Imperialism* (içinde), Editörler: Z. Cope ve I. Ness, New York: Oxford University Press, s. 231–250.
- COPE, Z. (2022), "Imperialism and Its Critics: A Brief Conspectus", *The Oxford Handbook of Economic Imperialism* (içinde), Editörler: Z. Cope ve I. Ness, New York: Oxford University Press, s. 15–42.
- COPE, Z. ve NESS, I. (ed.) (2022), *The Oxford Handbook of Economic Imperialism*, New York: Oxford University Press.
- DELGADO WISE, R. ve MARTIN, D. (2015), "The Political Economy of Global Labor Arbitrage", *Problemas del Desarrollo. Revista Latinoamericana De Economía*, 46(183), <https://doi.org/10.1016/j.rpd.2015.10.002>.
- DOS SANTOS, T. (1970), "The Structure of Dependence", *American Economic Association*, 60(2), 231–236.
- DUMÉNIL, G. ve LÉVY, D. (2011), *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press.
- E CASTRO, L.C. (2022), "Brazilian Dependent Capitalism under the Hegemony of Financialized Capital", *Latin American Perspectives*, 49(2), 39–55. <https://doi.org/10.1177/0094582X211053011>.
- EMMANUEL, A. (1972), *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, New York and London: Monthly Review Press.
- ERDÖLEK KOZAL, Ö. (2020), "Wallerstein ve Dünya-Sistem Yaklaşımı: Bir Yeniden Değerlendirme", *Ekonomi-tek*, 9(2), 101–127.
- ESCOBAR, A. (1995), *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*, New Jersey: Princeton University Press.
- ESTEVA, G. (2010), "Development", *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (içinde), Editör: W. Sachs, New York: Zed Books Ltd, s. 1–23.
- EVANS, P. (1979), *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil*, New Jersey: Princeton University Press.
- EVANS, P. (1994), "Class, State and Dependence in East Asia: Lessons for Latin Americanists", *The State: Critical Concepts* (içinde), Editör: J. A. Hall, London: Routledge, s. 484–504.
- FARNY, E. (2016), "Dependency Theory: A Useful Tool for Analyzing Global Inequalities Today?", *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2016/11/23/dependency-theory-a-useful-tool-for-analyzing-global-inequalities-today/>.
- FINE, B. (2010), "Neoliberalism as Financialisation", *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-income Countries: Policy Dilemmas, Economic Crises, Forms of Resistance* (içinde), Editörler: A. Saad-Filho ve G.L. Yalman, London-New York: Routledge, s. 11–23.

- FINE, B., LAPAVITSAS, C. ve PINCUS, J. (2003), "Preface", *Development Policy in the Twenty-First Century: Beyond the post-Washington Consensus* (içinde), Editörler: B. Fine, C. Lapavitsas ve J. Pincus, London and New York: Routledge, s. XIV-XX.
- FRANK, A.G. (1966), "The Development of Underdevelopment", *Monthly Review*, 18(4), 17-31.
- FRIEDMAN, M. ve FRIEDMAN, R. (1980), *Free to Choose: A Personal Statement*, New York and London: Harcourt Brace Jovanovich (HBJ).
- GHOSH, B.N. (2001), *Dependency Theory Revisited*, London and New York: Routledge.
- GÜLALP, H. (1998), "The Eurocentrism of Dependency Theory and the Question of 'Authenticity': A View from Turkey", *Third World Quarterly*, 19(5), 951-961. <https://doi.org/10.1080/01436599814118>.
- INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION (ILO). (2022), *Datasets: Average Monthly Earnings of Employees by Sex and Economic Activity - Annual*. https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer1/?lang=en&id=EAR_4MTH_SEX_ECO_CUR_NB_A.
- HARRISON, A. ve SEPÚLVEDA, C. (2011), "Learning from Developing Country Experience: Growth and Economic Thought Before and After the 2008-09 Crisis", *Policy Research Working Paper 5752*, Washington, D.C.: World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/3554/WPS5752.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- HELD, D. ve MCGREW, A. (2003), "The Great Globalization Debate: An Introduction", *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (içinde), Editörler: D. Held ve A. McGrew, Cambridge: Polity Press.
- HERATH, D. (2008), "Development Discourse of the Globalists and Dependency Theorists: Do the Globalisation Theorists Rephrase and Reword the Central Concepts of the Dependency School?", *Third World Quarterly*, 29(4), 819-834. <https://doi.org/10.1080/01436590802052961>.
- HIGGINBOTTOM, A. (2013), "The Political Economy of Foreign Investment in Latin America: Dependency Revisited", *Latin American Perspectives*, 40(3), 184-206. <https://doi.org/10.1177/0094582X13479304>.
- HIGGINBOTTOM, A. (2018), "A Self-Enriching Pact: Imperialism and the Global South", *Journal of Global Faultlines*, 5(1-2), 49-57. <https://doi.org/10.13169/jglobfaul.5.1-2.0049>.
- HIGGINBOTTOM, A. (2023), "Superexploitation and the Imperialist Drive of Capitalism", *Monthly Review*, 74(11), 29-53. https://doi.org/10.14452/MR-074-11-2023-04_3.
- HUNTINGTON, S.P. (1971), "The Change to Change: Modernization, Development, and Politics", *Comparative Politics*, 3(3), 283-322. <https://doi.org/10.2307/421470>.
- JESSOP, B. (2018), "The World Market, 'North-South' Relations, and Neoliberalism", *Alternate Routes: A Journal of Critical Social Research*, 29, 207-228. <http://www.alternateroutes.ca/index.php/ar/article/view/22453>.
- KARAÇİMEN, E. (2019), "Nuray Ergüneş ve Türkiye'de Finansallaşma", *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/07/05/nuray-ergunes-ve-turkiyede-finansallasma/>.
- KARAŞ, G. (2017), "Bağımlılık Teorisi Perspektifinden DTÖ Kapsamındaki Korumacılık Politikası Araçlarının Kullanımı", *International Journal of Public Finance*, 2(2), 245-263. <https://doi.org/10.30927/ijpf.356692>.
- KATZ, C. (2022), *Dependency Theory after Fifty Years: The Continuing Relevance of Latin American Critical Thought, Culture, Power, and History*, Leiden-Boston: Brill. https://doi.org/10.1163/9789047417088_023.

- KIELY, R. (2015), *The BRICS, US "Decline" and Global Transformations*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- KIELY, R. (2017), "Dependency and World-Systems Perspectives on Development", *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, (April 2019), 1–26. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.142>.
- KVANGRAVEN, I.H. (2019), "Samir Amin: A Pioneering Marxist and Third World Activist", *Development and Change*, 51(2), 631–649. <https://doi.org/10.1111/dech.12562>.
- KVANGRAVEN, I.H. (2020), "Beyond the Stereotype: Restating the Relevance of the Dependency Research Programme", *Development and Change*, 52(1), 1–37. <https://doi.org/10.1111/dech.12593>.
- LAPAVITSAS, C. (2012), "Introduction: A Crisis of Financialisation", *Financialisation in Crisis* (içinde), Editör: C. Lapavitsas, Leiden-Boston: Brill, s. 1–12.
- LAPAVITSAS, C. (2013), "The Financialization of Capitalism: 'Profiting Without Producing'", *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, 17(6), 792–805. <https://doi.org/10.1080/13604813.2013.853865>.
- LARRAIN, J. (1989), *Theories of Development: Capitalism, Colonialism and Dependency*, Cambridge: Polity Press.
- LENIN, V.I. (1999), *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, Resistance Books.
- LEVY, M. (1967), *Social Patterns and Problems of Modernization*, New Jersey: Prentice-Hall.
- LEVY YEYATI, E. ve WILLIAMS, T. (2012), "Emerging Economies in the 2000s: Real Decoupling and Financial Recoupling", *Journal of International Money and Finance*, 31(8), 2102–2126. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.05.005>.
- LI, M. (2021), "China: Imperialism or Semi-Periphery?", *Monthly Review*, 73(3), 47–74. https://doi.org/10.14452/MR-073-03-2021-07_4.
- LI, M. (2022), "The Capitalist World System and Economic Imperialism in East Asia", *The Oxford Handbook of Economic Imperialism* (içinde), Editörler: Z. Cope ve I. Ness, New York: Oxford University Press, s. 455–474.
- LINGARD, B. ve OZGA, J. (2007), "Globalisation, Education Policy and Politics", *The Routledge Falmer Reader in Education Policy and Politics* (içinde), Editörler: B. Lingard ve J. Ozga, London-New York: Routledge, s. 65–82.
- LOXLEY, J. ve CAMPBELL, B.K. (1989), "Introduction", *Structural Adjustment in Africa* (içinde), B.K. Campbell ve J. Loxley, New York: Palgrave Macmillan.
- MARINI, R.M. (2021), *Bağımlılığın Diyalektiği*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- MILANOVIC, B. (2012), "Global Inequality: From Class to Location, from Proletarians to Migrants", *Global Policy*, 3(2), 125–134. <https://doi.org/10.1111/j.1758-5899.2012.00170.x>.
- MUSTHAQ, F. (2021), "Dependency in a Financialised Global Economy", *Review of African Political Economy*, 48(167), 15–31. <https://doi.org/10.1080/03056244.2020.1857234>.
- NEWMAN, S. (2022), "Global Value Chains and Global Value Transfer", *The Oxford Handbook of Economic Imperialism* (içinde), Editörler: Z. Cope ve I. Ness, New York: Oxford University Press, s. 213–230.
- O'NEILL, J. (2001), "Building Better Global Economic BRICs", *Goldman Sachs Global Economics Paper No 66*, London: Goldman Sachs Research Group. <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2013/04/build-better-brics.pdf>.
- O'NEILL, J. (2011), *The Growth Map: Economic Opportunity in BRICs and Beyond*, New York: Portfolio/Penguin.

- ÖNİŞ, Z. ve AYSAN, A.F. (2000), “Neoliberal Globalisation, the Nation-state and Financial Crises in the Semi-periphery: A Comparative Analysis”, *Third World Quarterly*, 21(1), 119–139. <https://doi.org/10.1080/01436590013260>.
- ÖNİŞ, Z. ve GÜVEN, B.A. (2011), “The Global Economic Crisis and the Future of Neoliberal Globalization: Rupture Versus Continuity”, *Global Governance*, 17(4), 469–488. <https://www.jstor.org/stable/23104287>.
- ORGANIZATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENT (OECD). (2010), *Perspectives on Global Development 2010: Shifting Wealth*, Paris: OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/development/perspectives-on-global-development-2010_9789264084728-en#page17.
- ORHANGAZİ, Ö. (2019), “Türkiye Ekonomisinin Yapısal Sorunları, Finansal Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri”, *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 111–137.
- ORHANGAZİ, Ö. ve SEDA-IRIZARRY, I.J. (2010), “The Role of Finance in the Latest Capitalist Downturn”, *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet* (içinde), Editörler: E. Kawano, T.N. Masterson, ve J. Teller-Elsberg, Amherst: Center for Popular Economics, s. 65–74.
- OSORIO, J. (2013), “The Latin American Debate: Dependent Capitalism, Superexploitation, and Revolution”, *Social Justice*, 40(4), 5–24.
- ÖZDEMİR, Y. ve ÖZÇELİK, E. (2022), “Political Economy of Global Capitalism: A Framework for Turkey’s Dependent Development, 1838-2020”, *Political Economy of Development in Turkey: 1838 — Present* (içinde), Editörler: E. Özçelik ve Y. Özdemir, Singapore: Palgrave Macmillan, s. 1–46.
- PAINCEIRA, J.P. (2012), “Developing Countries in the Era of Financialisation: From Deficit-Accumulation to Reserve-Accumulation”, *Financialisation in Crisis* (içinde), Editör: C. Lapavistas, Leiden-Boston: Brill, s. 185–216. <https://doi.org/13604819708900050>.
- PETRAS, J. (1981), “Dependency and World System Theory: A Critique and New Directions”, *Latin American Perspectives*, 8(3/4), 148–155.
- POLANYI LEVITT, K. (2008), “W. Arthur Lewis: Pioneer of Development Economics”, *UN Chronicle*, 45(1), 45–46.
- PRÖBSTING, M. (2013), *The Great Robbery of the South: Continuity and Changes in the Super-Exploitation of the Semi-Colonial World by Monopoly Capital Consequences for the Marxist Theory of Imperialism*, Vienna: Revolutionary Communist International Tendency (RCIT).
- REYES, G.E. (2001), “Four Main Theories of Development: Modernization, Dependency, World-Systems, and Globalization”, *Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas*, 4(2), 1–16.
- RICCI, A. (2018), “Unequal Exchange in the Age of Globalization”, *Review of Radical Political Economics*, 51(2), 225–245. <https://doi.org/10.1177/0486613418773753>.
- RIST, G. (2008), *The History of Development: From Western Origins to Global Faith*, New York: Zed Books Ltd.
- ROSTOW, W.W. (2004), *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press.
- RUDRA, N. (2008), *Globalization and the Race to the Bottom in Developing Countries: Who Really Gets Hurt?*, Cambridge: Cambridge University Press.
- RUTHERFORD, D. (2005), *Routledge Dictionary of Economics*, London-New York: Routledge.
- SAAD-FILHO, A. (2021), *Growth and Change in Neoliberal Capitalism: Essays on the Political Economy of Late Development*, Leiden-Boston: Brill.

- SEKHRI, S. (2009), "Dependency approach: Chances of Survival in the 21st Century", *African Journal of Political Science and International Relations*, 3(5), 242–252. <http://www.academicjournals.org/ajpsir/PDF/Pdf2009/May/Sekhri.pdf>.
- ŞENSES, F. (2004), "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?", *ERC Working Paper 04/09*, Ankara: Middle East Technical University Economic Research Center (ERC). <https://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series04/0409.pdf>.
- SMITH, J. (2016), *Imperialism in the Twenty-First Century: Globalization, Super-Exploitation, and Capitalism's Final Crisis*, New York: Monthly Review Press.
- SOMEL, C. (2003), "Estimating the Surplus in the Periphery: An Application to Turkey", *Cambridge Journal of Economics*, 27(6), 919–933. <https://doi.org/10.1093/cje/27.6.919>.
- SOMEL, C. (2007), "Surplus Allocation and Development under Global Capitalism", *Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery* (içinde), Editörler: A.H. Köse, F. Şenses, ve E. Yeldan, New York: Nova Science Publishers, Inc., s. 77–100.
- SPRINGER, S., BIRCH, K. ve MACLEAVY, J. (2016), "An Introduction to Neoliberalism", *The Handbook of Neoliberalism* (içinde), Editörler: S. Springer, K. Birch, ve J. Macleavy, New York and London: Routledge, s. 1–14.
- SUNKEL, O. (1969), "National Development Policy and External Dependence in Latin America", *The Journal of Development Studies*, 6(1), 23–48. <https://doi.org/10.1080/00220386908421311>.
- TARHAN, A. (2013), "Financial Crises and Center-Periphery Capital Flows", *Journal of Economic Issues*, 47(2), 411–418. <https://doi.org/10.2753/JEI0021-3624470214>.
- TAUSCH, A. (2010), "Globalisation and Development: The Relevance of Classical 'Dependency' Theory for the World Today", *International Social Science Journal*, (61), 467–488.
- TAUSS, A. (2012), "Contextualizing the Current Crisis: Post-fordism, Neoliberal Restructuring, and Financialization", *Colombia Internacional*, (76), 51–79.
- TAYMAZ, E. ve VOYVODA, E. (2022), "From Domestic to Global Crisis: Turkey During the 2001–2009 Period", *Political Economy of Development in Turkey: 1838 — Present* (içinde), Editörler: E. Özçelik ve Y. Özdemir, Singapore: Palgrave Macmillan, s. 257–286.
- THE STRUCTURAL ADJUSTMENT PARTICIPATORY REVIEW INTERNATIONAL NETWORK (SAPRIN) (2004), *Structural Adjustment: The SAPRI Report*, London and New York: Zed Books Ltd.
- TIPPS, D.C. (1973), "Modernization Theory and the Comparative Study of National Societies: A Critical Perspective", *Comparative Studies in Society and History*, 15(2), 199–226. <https://doi.org/10.1017/S0010417500007039>.
- TURHAN, R. (2018), "The Effect of Dependency Theory on Discussions of 'Underdevelopment' in Turkey", *Philosophy of Globalization* (içinde), Editörler: R. Concha, D. Brauer ve J. Rohbeck, Berlin: De Gruyter, s. 269–286. <https://doi.org/10.1515/9783110492415-020>.
- TREACY, M. (2022), "Dependency Theory and the Critique of Neodevelopmentalism in Latin America", *Latin American Perspectives*, 49(1), 218–236. <https://doi.org/10.1177/0094582X211066531>.
- VERNENGO, M. (2006), "Technology, Finance, and Dependency: Latin American Radical Political Economy in Retrospect", *Review of Radical Political Economics*, 38(4), 551–568. <https://doi.org/10.1177/0486613406293220>.
- WAINER, A. ve BELLONI, P. (2022), "Balance-of-Payments Constraints as the Key to Dependency: The Case of Argentina", *Latin American Perspectives*, 49(2), 144–162. <https://doi.org/10.1177/0094582X211069556>.

- WALLERSTEIN, I. (2004), *World-Systems Analysis: An Introduction*, Durham and London: Duke University Press.
- WILLIAMSON, J. (2005), “The Strange History of the Washington Consensus”, *Journal of Post Keynesian Economics*, 27(2), 195–206.
- YELDAN, A.E. (1995), “Surplus Creation and Extraction Under Structural Adjustment: Turkey, 1980-1992”, *Review of Radical Political Economics*, 27(2), 38–72. <https://doi.org/10.1177/048661349502700202>.
- YELDAN, E. (2022), “The Era of Speculation-Led Growth and the 2001 Crisis, 1990-2001”, *Political Economy of Development in Turkey: 1838 — Present* (içinde), Editörler: E. Özçelik ve Y. Özdemir, Singapore: Palgrave Macmillan, s. 227–256.
- YELDAN, E. (2011), “Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (içinde), Editörler: A.H. Köse, F. Şenses, ve E. Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 429–453.

Extended summary

Rethinking dependency in the era of neoliberal globalization: “The great convergence” or dependent development?

Abstract

The post-1980 transformation of the world economy under the influence of rapid globalization and neoliberalization has led to the questioning of the validity of the dependency thesis and the gradual marginalization of this issue, especially in the fields of International Political Economy and International Development. This article aims to provide a contemporary, comprehensive and structured understanding of today’s dependency relations in the light of current facts and theoretical debates that have reanimated the international literature. Emphasizing that there is still a lack of direct and holistic studies on dependency in the relevant Turkish literature, this study examines how dependency relations continue to shape the development processes in developing countries today. In this context, it draws attention to the role of rapidly globalizing production and financial relations in the reproduction of such dependencies.

Key words: Neoliberal globalization; dependency; dependent development; “the Great Convergence”; international development.

The rapid globalization process and the spread of neoliberal policies have transformed the international political-economic order after the 1980s. As developing countries took steps towards adapting to the dictates of the newly-emerging “free” market economy burgeoning on a global scale, the underlying neoliberal thought secured a “mainstream” position in debates concerning International Political Economy and International Development. It was roughly assumed that developing countries’ full integration into the globalizing economy would eventually bring about international

development, and thus a “Great Convergence” to take place between rich and poor nations. This current, also known as “neoliberal globalization”, gradually marginalized contending approaches to development in both academic and policy circles. One of them was dependency theory, which argued that developing (periphery) countries could not (autonomously) develop due to their political-economic links with developed (core) countries under the capitalist world system —and thus should sever (or mitigate) such links to achieve otherwise. The recent rise of several developing economies integrating into the global market, however, not only further consolidated the dominant position of neoliberalism but also brought the validity of dependency theory under serious questioning, even labelling it as an “outdated” approach. This study, on the contrary, aims to test the validity of the aforementioned “convergence” by providing an updated version of the dependency thesis in light of the recently awakening debates and the course of related world events. Accordingly, it questions how dependency has been shaped and discussed from past to present, along with its relevance today. Does the recent “rise” of the South genuinely point to a “Great Convergence” or rather to a transformation of the imperialist system in which dependencies are reproduced? If so, what could be the main elements that currently constitute the dependency phenomenon in the periphery given the fast-paced internationalization of production and financial networks over the last decades?

Under the guidance of such questions, the article conducts a profound review of the lately re-emerging debates that revolve around the relevance of the dependency phenomenon under neoliberal globalization. The research undertaken is thus carried out in an attempt to present a clear, structured and holistic account of the dependency phenomenon still lurking in the shadows of world politics today. It, by doing so, equally attempts to fill gaps in the relevant Turkish literature that relatively lags behind in this regard, that is, in comprehensively and/or overtly discussing the latest (or reproduced) forms of dependency between the core and periphery nations. It is, then, initially stressed that today’s “reproduced” instances of dependency are most relevant specifically in the relations of production and finance between the developed and developing world. Furthermore, the elements of such dependency manifest themselves as super-exploitation and export orientation in production while standing out with balance of payments issues and as consolidated fragilities towards external shocks in finance. Consequently, this study asserts that the dependency approach remains highly useful in analyzing and understanding controversial subjects pertaining to international development and political economy in particular, and international relations in general. Because, to say the least, dependencies still continue to limit or frame the developmental prospects of the peripheral world. One could, therefore, more accurately explain the recent progress achieved in the Global South by “dependent development” than “the Great Convergence”. Unlike what mainstream accounts would concur, the dependency debate is not outdated but instead still very up-to-date and in need of even more comprehensive research.

Eleştirel siyasal iktisat perspektifinden merkez bankası bağımsızlığı: 2008 finansal krizi sonrası değişen merkez bankacılığı ve Türkiye**

Derya Başarangil

ODTÜ, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara

e-posta: deryabasarangil@gmail.com

ORCID: 0009-0003-2180-119X

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de merkez bankası bağımsızlığına ilişkin son dönemdeki tartışmanın eksik bıraktığı yönleri belirterek, bu tartışmanın 2008 Küresel Finansal Krizi sonrası merkez bankalarının bağımsızlık çerçevesi ötesinde yeni roller üstlenmeleri gerektiğine ilişkin küresel düzeydeki tartışmalardan kopuk bir biçimde gerçekleştiğini ortaya koymaktır. Çalışmanın ana argümanı, Türkiye’nin özellikle 2018 Döviz Krizi sonrasında uygulanan merkez bankacılığı pratikleriyle gelişmiş ve gelişmekte olan kapitalist ülke ekonomilerindeki uygulamalardan çok, aslında merkez bankasının rollerine ve bağımsızlığına ilişkin son dönemdeki tartışmanın biçimiyle dünyadan ayrıştığıdır. 2008 krizinin merkez bankacılığı uygulamalarında meydana getirdiği değişiklikler göz önüne alındığında, Türkiye’de hem akademik hem de siyasi partiler düzeyinde yürütülen bağımsızlık tartışması, merkez bankalarının bağımsızlığına dair yükselen endişeleri ve küresel düzeyde ortaya çıkan yeni krizler karşısında yeni roller üstlenmeleri gerektiğine dair artan vurguyu göz ardı etmektedir. Türkiye’de 2019 ve sonrasındaki 5 yıl içinde 5 kez değişen merkez bankası başkanları sebebiyle alevlenen merkez bankasının bağımsızlığının sağlanması gerektiğine dair tartışma, merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinin teorik ve tarihsel arka planı yanında, bu çerçevenin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için taşıdığı anlamı ve sınırlılıkları da ihmal

* Submitted/Geliş: 16.01.2024, Accepted/Kabul: 08.05.2024

** Bu çalışma yazarın Doç. Dr. Asuman Göksel ve Doç. Dr. Galip Yalman danışmanlığında ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde hazırladığı “Changing Perceptions of the Central Banks in the World Economy and Turkey” (2023) başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Değerli görüş ve önerileri için iki anonim hakeme teşekkür ederim, geri kalan tüm hatalar ve eksiklikler tarafıma aittir.

etmektedir. TCMB'nin araç bağımsızlığının sağlanması Türkiye'nin özellikle son dönemde yaşadığı siyasi ve ekonomik krizlere karşı bir çözüm ve bozulan sermaye birikim sürecinin yerine getirilmesinin bir koşulu olarak sunulduğu ölçüde, hem bir gelişmekte olan ülke merkez bankası olarak TCMB'nin etki gücüne hem de para politikasının etkililiğine sahip olduğundan çok daha fazla bir anlam yüklenmektedir. Bu çalışma ise, merkez bankası bağımsızlığına ilişkin küresel düzeydeki tartışmalarla Türkiye'deki tartışma biçiminin farklılığına dikkat çekerek, merkez bankalarının devlet-finans bağı (state-finance nexus) anlamında Devlet/Piyasa arasındaki karşılıklı ilişkiler açısından yerine getirdikleri rolü eleştirel siyasal iktisat perspektifinden değerlendirmektedir.

Anahtar kelimeler: Merkez Bankası, Merkez Bankası bağımsızlığı, devlet-finans bağı, finansallaşma, kriz yönetimi

1. Giriş

Merkez bankalarının tarihsel olarak ekonomideki devlet müdahalesinin değişen biçimleri doğrultusunda amaçları ve araçları açısından dönüşüme uğrayan kurumlar oldukları düşünüldüğünde, merkez bankalarının rolüne ilişkin tartışma her zaman devletin ekonomideki rolüne ilişkin tartışmayı işaret etmektedir. Merkez bankalarının kuruldukları-ilk günlerden¹ itibaren para basma tekeli, para arzının kontrolü, savaş ve kriz zamanlarında devletin finansmanını ve finansal istikrarı sağlamak ve özellikle ekonomik kriz zamanlarında son çare kredi mercii olarak bankalara likidite sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır (Coombs ve Thiemann, 2022: 543). Merkez bankalarının üstlendikleri tüm görevler, devletle olan bağlarının yanı sıra bankacılık sistemiyle bulunan organik ilişkileri ve para piyasalarındaki kilit konumları sebebiyle hem devletin bankası hem de bankaların bankası olarak ikili bir doğaya (*dual nature*) (Itoh ve Lapavitsas, 1999; Paineira, 2022) sahip olmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda David Harvey'in (2006, 2011) merkez bankası (Amerikan Merkez Bankası FED başta olmak üzere), Hazine ve finans sektörü (Wall Street) arasında özellikle kriz zamanlarında ortaya çıkan "devlet-finans bağı" kavramsallaştırması, merkez bankalarının Devlet/Piyasa ilişkilerindeki kilit konumunu ve devletin ekonomiye müdahale biçimleriyle paralel olarak dönüştüğünü anlatmak için kilit kavramdır. Bu çalışma boyunca bu bağ, merkez bankalarının ikili doğaları ve özellikle para politikasının aktarım mekanizmasının finansal piyasalar üzerinden gerçekleşmesi sebebiyle, merkez bankalarının varlığı üzerinden kurgulanmıştır. Var oldukları ilk günden itibaren sahip oldukları bu ikili doğaları gereği, merkez bankaları hem devletten hem de bankacılık sektöründen

¹ Gelişmiş kapitalist ülkelerde özel ticari bankalar olarak kurulan merkez bankaları, birbiriyle iç içe geçmiş özel ve kamusal çıkarlar ve devletin finansmanından finansal istikrarsızlıklarla mücadeleye kadar bir dizi tartışma sonucu bankacılık sisteminin ana rezervini elinde bulundurmışlar ve devlete borç verme kabiliyetine sahip olmaları sebebiyle devlet bankalarına dönüşmüşlerdir (Itoh ve Lapavitsas, 1999; Bindseil, 2020; Coombs ve Thiemann, 2022; Paineira, 2022). Merkez bankalarının ilk örnekleri olarak 1668 yılında kurulan İsveç Merkez Bankası (Swedish Riksbank) ve 1694 yılında kurulan İngiltere Merkez Bankası (The Bank of England) gösterilebilir.

belirli bir mesafede durma ihtiyacı hissetmiştir. Bu ihtiyaç, merkez bankalarının devlet-finans bağı açısından yerine getirdikleri rolün çok daha kritik hale geldiği, neoliberal hegemonya ve onun merkez bankacılığı modeli olarak merkez bankası bağımsızlığı çerçevesi üzerine uzlaşmanın hakim olduğu, “Büyük İlmlilik (*Great Moderation*)” olarak adlandırılan 1980-2008 yılları arası dönemde daha dikkat çekici hale gelmiştir.

Çalışmada öncelikle merkez bankalarının devletle finans sektörü arasındaki ilişkiler açısından nasıl bir rol üstlendiğine dair kısa bir değerlendirmeye birlikte, merkez bankası bağımsızlığının ana argümanlarına yönelik tartışma yürütülecektir. 2008 finansal krizinin patlak vermesiyle merkez bankalarının sadece fiyat istikrarı hedefi gütmesinin özeldir finansal istikrarı genelde ise makroekonomik istikrarı sağlamaya yetmediğinin anlaşılmasıyla, bağımsız merkez bankalarının finansal istikrar hedefi doğrultusunda yeni roller ve araçlar üstlendiğinden bahsedilecektir. Bu sebeple bir finansallaşma tartışması yürütmek, hem merkez bankalarının devlet-finans bağı açısından yerine getirdikleri kilit rolü anlamada hem de 2008 krizinin en önemli nedenlerinden biri olarak merkez bankacılığında meydana gelen dönüşümü işaret etmek için elzemdir. 2008 krizi sonrası uygulanan para politikası araçlarının kalıcı hale gelmesi ve 2008 benzeri sistemik bir krizin ortaya çıkmaması için alınan dersler doğrultusunda, merkez bankaları Covid-19 salgını sebepli krizin yönetiminde tekrar ön plana çıkan kurumlar olmuşlardır. Covid-19 krizi örneği, merkez bankalarının küresel ısınma, gelir adaletsizliği ve kalkınma gibi toplumların genelini ilgilendiren meselelerde daha aktif şekilde rol almaları gerektiğine yönelik uluslararası düzeyde bir tartışmanın da fitilini ateşlemiştir. Türkiye’de ise bu dönem, merkez bankası başkanlarının kısa sürelerle görevden alınmaya başladığı ve merkez bankası bağımsızlığının sağlanmasına yönelik tartışmaların da hız kazandığı döneme denk gelmektedir. Bu sebeple Türkiye’de merkez bankası bağımsızlığının geçirdiği dönüşüm ve merkez bankacılığında yaşanan gelişmeler dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelere paralel olarak ele alınacaktır. Son olarak, Türkiye örneğinde merkez bankasının hem uygulamaları hem de bağımsızlığı açısından yürütülen tartışma itibarıyla uluslararası düzeydeki tartışmalardan ayrıştığı iddia edilerek, Türkiye’de merkez bankası bağımsızlığına yönelik tartışmanın ihmal ettiği noktalara değinilmeye çalışılacaktır.

2. Merkez Bankası bağımsızlığının siyasal iktisadi eleştirisi

Literatürde merkez bankalarının bağımsızlığına dair çeşitli tanımlar ve farklı bağımsızlık türleri bulunmakla birlikte merkez bankası bağımsızlığı denilince kastedilen yasal araç bağımsızlığıdır. En geniş anlamıyla merkez bankası bağımsızlığı, para politikası yapıcılarının para politikasının yürütülmesinde doğrudan siyasi ve hükümet baskısından muaf olması anlamına gelir (Walsh, 2010:

21). Teknik olarak ise merkez bankası bağımsızlığı, fiyat istikrarı hedefinin merkez bankasının tek ve nihai amacı, kısa vadeli faiz oranlarının ise temel operasyon aracı olduğu enflasyon hedeflemesi rejiminin benimsenmesi anlamına gelmektedir. Her ne kadar merkez bankası bağımsızlığı çerçevesi enflasyon hedeflemesi rejimi içerisinde dahi çeşitli uygulama biçimlerine imkan verse de bağımsızlık konusunda fiyat istikrarı hedefinin daha kapsayıcı olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda merkez bankalarının bağımsızlığı ne kadar genişse bağımsız merkez bankalarının hedefledikleri amaçlarının da ters orantılı olarak dar olduğu ileri sürülebilir (Fontan ve Larue, 2021: 156). Aynı şekilde, merkez bankası bağımsızlığı çerçevesi merkez bankalarının sahip oldukları araçları hedefleri doğrultusunda daralttığı ölçüde, merkez bankalarının sahip olduğu etkililiğin (*effectiveness*) de düştüğü iddia edilebilir (Cömert, 2013: 64).

Merkez bankası bağımsızlığı çerçevesi ilk olarak 1989 yılında Yeni Zelanda Merkez Bankası'nın enflasyon hedeflemesi rejimini benimsemesiyle 1990'lı yılların başından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır (Dalziel, 2001; Coombs ve Thiemann, 2022). Bu çerçevenin teorik ve tarihsel arka planı ise 1970'li yılların yüksek enflasyon oranlarıyla simgelenen krizleri ve bu krizlere yanıt olarak ortaya çıkan neoliberal dönüşüm sürecine dayanmaktadır. Bu noktada erken örnekleri Latin Amerika ülkelerinde denendiği halde, neoliberalizme geçişin ilk adımının literatürde Amerikan merkez bankası FED başkanı Paul Volcker'ın adıyla Volcker Şoku olarak anılan yüksek enflasyon oranları karşısında faiz oranlarındaki sert yükselişle 1979'da atıldığı iddia edilmektedir (Harvey, 2005; Krippner, 2007). Bu sebeple merkez bankası bağımsızlığı, enflasyonla mücadele doğrultusunda neoliberalizmin kriz yönetme stratejilerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Merkez bankası bağımsızlığı çerçevesi ortak yönleri yüksek enflasyon kaygısı olan kendi içinde ve birbiriyle çelişebilen farklı yaklaşımların bir araya getirilmesiyle şekillenmiştir.² Bu yaklaşımlar içinde en temel olanı neoliberal yaklaşımın da temel direklerinden birini oluşturan parasalcılık teorisidir. Buna göre, enflasyon parasal bir sorun olarak kabul edildiği için, enflasyonla mücadele de siyasi aktörlerin gündelik çıkarlarından ve seçim odaklı hedeflerinden uzaklaştırılarak teknik bir sorun olarak ele alınmalıdır. Bu doğrultuda merkez bankası bağımsızlığını oluşturan ana argümanlardan biri 1980 öncesi Keynesyen dönemde tam istihdam hedefine ulaşmak karşılığında yüksek enflasyonun tercih edildiği iddiasıdır (Arestis ve Sawyer, 2003; Alesina vd., 1989; Snowden ve Vane, 2005). Bu açıdan neoliberal hegemonyanın kurulması ve yeniden üretilmesi ekonomiye devlet müdahalesini azaltma kisvesi altında sürekli ve sistematik devlet müdahalesi gerektirdiğinden

² Bu görüşlerden ve düşünce okullarından bahsetmek burada kapsam dışında kalsa da bunlar arasında en öne çıkanların Parasalcılık, Rasyonel Beklentiler Okulu ve Kamu Tercihleri Okulu olduğu söylenebilir. Zaman tutarsızlığı kavramsallaştırmasından Phillips eğrisine ve İş Çevrimleri analizine kadar çeşitli argümanlar da merkez bankası bağımsızlığı çerçevesini oluşturan teorik arka plan arasında sayılabilir.

(Saad-Filho ve Yalman, 2010), merkez bankası bağımsızlığı çerçevesi de neoliberal paradigmanın teknokratik ilkesiyle örtüşmektedir (Guillen ve Polillo, 2005: 1768). Ancak para politikasını siyasi müdahalelerden izole etmek ve teknokratik bir şekilde yerine getirmek para politikası yapım sürecinin ve doğurduğu sonuçların apolitik olduğu anlamına gelmemektedir (Jayasuriya, 1994: 119; McNamara, 2002: 48; Burnham, 2006: 99). Aksine, merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinde para politikası yapım sürecinin depolitize edilmesi, siyaset ile ekonomi arasında organik olarak var olduğu iddia edilen ayırımın derinleştirilmesi hedefine de hizmet etmektedir (Burnham, 1999).

Teorik temellerini 1970’li yılların krizlerine verilen yanıtta olsa da merkez bankası bağımsızlığı neoliberal dönüşümün ayrılmaz ve tamamlayıcı bir özelliği olan finansallaşma sürecinin hızlandığı 1990’lı yıllar boyunca gelişmiş ve gelişmekte olan ülke merkez bankalarının kabul ettiği bir fenomen olarak yayılmaya başladı. Merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinde para politikasının uygulanmasında şeffaflık, açıklık ve hesap verebilirlik gibi ilkelerin yanı sıra enflasyon aralığı için orta vadeli hedeflerin kamuya duyurulmasına dayanan enflasyon hedeflemesi rejimi peş peşe birçok ülkede uygulamaya konuldu. Enflasyon hedeflemesi rejimini benimseyen ve merkez bankalarını yasal araç bağımsızlığına kavuşturan gelişmiş ülkelerin yanı sıra, merkez bankası bağımsızlığı özellikle gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımların çekilmesinde ihtiyaç duyulan güvenin ve sermaye girişlerinin sağlanması için IMF gibi uluslararası finans kuruluşlarınca mali yardım programlarının bir aracı olarak kabul görmeye başladı (Goodfriend, 2007). Başka bir ifadeyle, merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon hedeflemesi rejimi ülkelerin uluslararası finans kurumlarınca kredi verilebilirliğini arttırmanın da bir önkoşulu olarak kabul görmeye başladı (Maxfield, 1997; Bodea ve Hicks, 2015). Böylece merkez bankalarının bağımsızlığının mali disiplin ve makroekonomik istikrarın sağlanması, kamu kurumlarının özelleştirilmesi, iyi yönetim ve ticaretin serbestleşmesi gibi politika reformlarına odaklanan ve gelişmekte olan ülkelere reçete edildiği ölçüde neoliberal dönüşüm açısından “hegemonik aygıt” işlevi gören Washington Uzlaşması’nın yanı sıra sermaye hesaplarının serbestleştirildiği bir dönemde gündeme gelmesi tesadüf değildir (Williamson, 1990; Stiglitz, 2004; Yalman, 2009: 254). Merkez bankalarının bağımsızlaştığı dönemde finans sektörü de finansal kuralsızlaştırma ve liberalizasyon adımları ve bir dizi finansal yenilik sebebiyle kendi içinde dönüşmüştür.

3. Merkez bankalarının kriz yönetimindeki rolleri

Son 40 yılda dünya ekonomilerinin geçirdiği dönüşümü anlamada kilit kavramlar olan neoliberalizm ve küreselleşmenin yanında finansallaşma terimi

gelişmeye devam eden bir literatür içinde farklı disiplinlerden sosyal bilimciler tarafından farklı şekillerde tanımlanmaya çalışılsa da üzerinde uzlaşmış bir tanıma sahip değildir (Epstein, 2005; Engelen ve Konings, 2010). Özellikle 2008 krizinin patlak vermesiyle, finansallaşma tartışması, eleştirel pozisyonda konumlanan iktisatçılar ve siyasal iktisatçıların uzun süredir ilgilendiği bir konu olmasına rağmen anaakım siyasal iktisatçıların da ilgilenmeye başladığı bir konu haline gelmiştir. Finansın tarihi kapitalizmin tarihiyle yaşıt olabilecek kadar geriye götürülebilse de (Hanieh, 2009) bu çalışma boyunca finansallaşma süreci, kapitalizmde yeni bir döneme işaret eden Marksist görüşlere ek olarak (Yalman vd., 2019), piyasa temelli ve risk odaklı finansal yeniliklerin hızla büyüdüğü tarihsel bir anı ifade etmekte ve neoliberal dönüşüm bağlamında ele alınmaktadır (Hardie vd. 2013; Lagna ve Hendrikse, 2017: 25). Finansallaşma tartışması, neoliberal devletin müdahaleci karakterine referansla devletin hem gerekli hukuksal, kurumsal ve siyasal düzenlemeleri sağlayan bir varlık olarak kavrandığı hem de bu süreç içerisinde kendisinin de dönüştüğü üzerinden bu süreçteki devlet müdahalesinin değişen biçimleriyle ilişkilidir. Örneğin devletin bu süreçteki rolü, doğrudan devlet müdahalesiyle kurulan ve serbestleştirilen finansal piyasalarda yine aynı devletin bir piyasa aktörü gibi işlem yapması üzerinden net bir şekilde görülebilir. Dahası yerel piyasaların uluslararası piyasalarla entegrasyonunun sağlanması ve aynı şekilde finansal kriz zamanlarında finans sektörünün aldığı riskin sosyalleştirilmesi de devlet müdahalesi gerektirdiğinden, devletin bu süreçteki kilit konumu merkez bankalarının geçirdiği dönüşüm üzerinden okunabilir. Bu noktada ilginç olan, finans sektörünün kendi içinde karmaşıklaştığı ve büyüdüğü finansallaşma sürecinin merkez bankalarının finansal piyasaları denetleyip gözetlemek gibi geleneksel rollerini terk ederek fiyat istikrarının nihai hedef olarak üstlendiği bir dönemle eş anlamlı gerçekleşmiş olmasıdır. Dolayısıyla genelde merkez bankasının özelde ise merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinin devlet-finans bağı açısından yerine getirdiği rol finansallaşma süreci içerisinde belirginleşmiştir.

Özellikle Küresel Kuzey ülkeleri olarak adlandırılan gelişmiş kapitalist ülke örnekleri üzerinden finansal sistemin geçirdiği dönüşümü anlamak 2008 krizinin arkasındaki en önemli nedenlerden birini kavramak ve bu krizin merkez bankacılığı uygulamalarındaki etkisini gözlemleyebilmek için gereklidir. Finansallaşma süreci boyunca serbestleşme ve kuralsızlaştırma adımlarına ek olarak, menkul kıymetleştirme ve türev araçlar gibi riskten kaçınma teknikleri sağlayan finansal yeniliklerin yaygınlaşması sonucu finans sektörü giderek menkul kıymetler ve türev piyasalar etrafında organize olan teminat yoğun bir sisteme doğru evrilmiştir (Fontan ve Larue, 2021; Musthaq, 2021). Bu süreçte kurumsal bankalara göre çok daha az düzenlemeye tabi olan ancak finansal yenilikler sayesinde geleneksel bankalarla benzer işlevleri yerine getiren ve gölge bankacılık kuruluşları olarak adlandırılan banka-dışı finansal yapılar ortaya çıkmıştır (Stockhammer, 2012: 49).

Finansallaşma süreci boyunca bankacılık sistemi de “oluştur ve dağıt modeli” olarak kavramsallaştırılan (Brunnermeier, 2008) yatırım bankacılığı teknikleri doğrultusunda yeniden yapılanmıştır. Banka kredilerinin yeniden paketlenerek diğer bankalarla, yerli ve yabancı banka ve kişilere satılabilmesini sağlayan (Arestis ve Karakitsos, 2013: 21) bu bankacılık modelinde bankalar, “menkul kıymetlere yatırım yapmak, ücretler yoluyla kar elde etmek ve ticaret yapmak için para piyasalarından borçlanmaya” başlamışlardır (Lapavitsas, 2011: 620-22). Özellikle Amerikan finansal sistemi içerisinde yaygınlaşan bu bankacılık modelinin, 2008 krizinin oluşumunda önemli bir faktör olan ucuz kredi genişlemesiyle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Finansal piyasalarda başlayıp reel sektöre yayılan 2008 krizinin en önemli nedenlerinden biri finansal serbestleşme ve kuralsızlaştırma adımlarının yanı sıra finansal kuruluşların artan risk iştahı sonucu dağıtılan konutla alakalı kredilerin geri ödenmemesidir. Merkez bankalarının konut balonunun oluşmasında doğrudan bir rolü olduğu söylenemese de merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinde finansal sistemi düzenleyici ve denetleyici rollerini terk ettikleri için riskten kaçınma teknikleri sağlayan finansal yeniliklerin teşvik edilmesinden ve sürdürülmesinden sorumlu tutulabilirler. Dolayısıyla 2008 krizi, sadece fiyat istikrarı peşinde koşmanın finansal istikrarı yerine getirmediğinin anlaşılmasına ve merkez bankalarının yeni hedefler ve araçlar üstlenmesiyle finansallaşmanın da ciddi bir sorun olarak ele alınması gerektiğine yönelik vurguların artmaya başlamasına sebep olmuştur.

Finansallaşma sürecinde serbestleştirilen finansal piyasaların kendi kendilerini düzenleyemediğinin anlaşılmasıyla, makro ihtiyati tedbirler olarak kabul gören yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bir bütün olarak sistem çapında bir bakış açısı öne süren makro ihtiyati tedbirler para politikasıyla sınırlı olmasa da düzenleyici ve denetleyici rollerinin hatırlanmasıyla merkez bankalarının “kriz yönetimi rolünü” öne çıkarmıştır (Borio, 2011; Boeckx ve Cordemans, 2017; Johnson vd., 2019). Fiyat istikrarı hedefinin finansal istikrarı sağlamaması sonucu merkez bankalarının son çare kredi mercii olarak tarihsel olarak sahip oldukları rolleri hatırlanmıştır. Bu sebeple finansal istikrar hedefi bağımsız merkez bankalarının fiyat istikrarı hedefi yanında temel amacından biri haline gelmiştir. Finansal istikrar hedefi fiyat istikrarı gibi net ve üzerinde uzlaşmış bir tanıma sahip olmasa da merkez bankalarının finansal istikrar hedefi doğrultusunda yerine getirdikleri uygulamalar geleneksel olmayan para politikaları adı ile anılmaya başlanmıştır. Oysa geleneksel olmayan para politikaları olarak adlandırılan uygulamalar, merkez bankalarının 1980 öncesi dönemde sahip oldukları araç setinde bulunan ve merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinde terk ettikleri araçlardır.

Krize müdahale etmek amacıyla merkez bankaları finansal sektörün çöküşünü önlemek ve finans sektörüne ihtiyaç duyduğu likiditeyi sağlamak için öncelikle faiz oranlarını %0 civarında düşürmüşlerdir. Faizlerin çok düşük olduğu bir ortamda

daha fazla faiz indirimi yapılamadığı için, bunun yerine miktarsal genişleme (*Quantitative Easings*) adı verilen büyük ölçekli varlık alım programlarını uygulamaya koymuşlardır. Bu tür miktarsal genişleme operasyonları ile piyasalara likidite sağlamak amacıyla merkez bankaları rezerv yaratarak bankalar ve diğer finansal kuruluşlardan varlık satın almaya başlamıştır (Bowman vd., 2013: 468). Dahası bazı gelişmiş ülke merkez bankaları, daha açık bir şekilde teşvik sağlamayı amaçlayarak likidite olanaklarını genişletirken, bazıları da negatif politika faizleri belirlemeye dahi karar vermiştir (BIS, 2019). Kamu ve özel sektör kredi riskinin satın alınması sonucunda merkez bankalarının bilançoları, niceliksel genişleme programları, teminat takasları (bankaların düşük kaliteli menkul kıymetlerinin yüksek getirili devlet tahvilleriyle değiştirilmesi) ve uygun teminat karşılığında bankalara verilen krediler yoluyla önemli ölçüde genişlemiştir (Bowman vd., 2013: 469). 2008 krizi sonrası özellikle ABD’de krize verilen tepkiler arasında en dikkat çeken, yüksek düzeyde teminat hasarı ve likidite kaybı yaratacakları için “batmak için çok büyük” (*too big to fail*) kabul edilen finansal kurumların kurtarılması anlamında kurtarma operasyonlarıdır (Bryan vd., 2021: 265). Bir finansal kuruluşun batmak için çok büyük olarak adlandırılması, genel olarak finansal sistemin kendisi özel olarak da finansal sermaye adına yapılan stratejik bir tercihtir ve merkez bankasının hangi finansal kuruluşun batmak için çok büyük olduğuna karar vermek anlamında araç bağımsızlığından ziyade görece özerkliğe sahip olduğu düşünülebilir (Gindin ve Panitch, 2014). Bu tür politika tepkileri ile bağımsız merkez bankalarının tarihsel olarak sahip oldukları ancak merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinde kısıtlanan kriz anlarında son çare kredi mercii (*lender of last resort*) rollerinin de ötesine geçerek son çare piyasa yapıcı (*market-maker of last resort*) olarak hareket ettiği bazı iktisatçılar tarafından dile getirilmiştir (Mehrling, 2011, 2014). Buna göre merkez bankaları artık banka rezervleri yerine daha geniş anlamda kredi politikasına odaklanarak, panik durumunda piyasalara likidite sağlamaya başlamıştır (Giménez Roche ve Janson, 2021: 15). Piyasadaki likiditeyi yeniden sağlamayı amaçlayan son çare piyasa yapıcı müdahaleleri miktarsal genişleme programlarından farklı olarak politika faizinin herhangi bir seviyesinde gerçekleştirilebilir (Cecchetti ve Tucker, 2021). Merkez bankalarının bu yeni tür kriz müdahale biçimleriyle, finans sektörünün değişen yapısı sebebiyle sadece geleneksel banka ve finans kuruluşları değil, gölge bankacılık olarak tabir edilen kuruluşlar da ihtiyaç duydukları likiditeye ulaşabilmişlerdir. Başka bir ifadeyle, merkez bankalarının finansal sistem içerisinde risk yöneticisi olarak hareket etmeye başlamasıyla (Thiemann 2020: 470), denetlenip gözlemlenemedikleri halde gölge bankacılık kuruluşları, repo anlaşmaları yoluyla merkez bankalarının bilançolarına erişme imkanı bulmuştur (Wullweber, 2020: 13). Bu da merkez bankalarının finansal sektörün riskli varlıklarını, zararlarını ve genel olarak üstlendikleri riski devralmaya başlayıp

bunları kendi bilançolarına aktarmasıyla özel sektör riskinin sosyalleştirilmesi anlamına geliyordu.

Covid-19 salgınıyla alakalı krizinin patlak vermesiyle birlikte merkez bankalarının kriz yönetimi rolleri bir kez daha ön plana çıkmıştır. 2008 krizinden çıkarılan dersler sayesinde merkez bankaları piyasada pandemiye bağlı korku ve belirsizlik nedeniyle oluşabilecek uzun süreli hasarları önlemek ve piyasa güvenini yeniden tesis etmek için büyük ölçekte hızlı tepki verebilmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler 2008 krizindeki tecrübelerine dayanırken, çoğu gelişmekte olan ülke ekonomisi de ilk kez varlık satın alma programlarını uygulamaya koymuştur. Merkez bankalarının Covid-19 müdahalelerinde öncelikli politika hedefleri iki yönlü olarak değerlendirilebilir; ilki uzun vadeli zararların önlenmesi için finansal kuruluşlara kredi verilmesini hedeflerken, ikincisinin piyasa güveninin yeniden tesis edilmesine yönelik olduğu söylenebilir (BIS, 2020: 39). Politika faiz oranlarının düşürülmesinin yanı sıra gelişmiş ekonomilerde ileriye yönelik rehberlik ve gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde ise daha geniş çapta rezerv politikası uygulanmaya başlanmıştır (Cantu vd., 2021). 2008 krizi müdahalelerine benzer şekilde varlık satın alma programları çoğunlukla piyasa odaklıydı ve ticari senetler, şirket tahvilleri, hisse senetleri ve hatta varlığa veya ipoteğe dayalı menkul kıymetleri içeriyordu (Cantu vd., 2021: 13). Dolayısıyla merkez bankalarının kriz müdahalelerinin temel mantığı, geleneksel olmayan politika araçlarını uygulayarak piyasadaki işlevsel bozuklukları gidermeye yönelikti (Hauser, 2021). Böylece merkez bankaları geleneksel olmayan para politikalarını uygulayarak, 2008 krizi öncesine göre daha açık bir şekilde de olsa, finansal piyasalara doğrudan müdahale etmeye başlamışlardır.

2008 ve Covid-19 krizlerindeki merkez bankası müdahaleleri kriz zamanlarıyla sınırlı olmak yerine para politikasının yürütülmesinde günlük olarak kullanılan araç setlerine dönüşmüş ve bu da merkez bankalarının iklim değişikliği, toplumsal eşitsizlikler ve kalkınma gibi sorun alanlarıyla mücadelede yeni hedefler benimsemesi gerektiği konusunda gelişmekte olan bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Bu tartışma içinde merkez bankalarının değişen müdahale biçimleri sebebiyle birbirleriyle yakından alakalı iki tartışma aksından bahsetmek mümkün görünmektedir. Buna göre ilki merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinin merkez bankalarının 2008 krizi sonrası üstlendikleri ve de fiyat ve finansal istikrar hedefinin ötesine geçerek üstlenmesi gerektiği iddia edilen yeni rolleri sebebiyle artık sürdürülebilir olmadığıyla ilgilidir. Yukarıda bahsedildiği gibi merkez bankası bağımsızlığı çerçevesi merkez bankalarının sınırlı araç setiyle tek bir hedef peşinde koşmaları üzerinden tanımlanmıştı. Oysa 2008 ve Covid-19 krizlerindeki müdahaleleri sırasında merkez bankaları bağımsızlık çerçevesini terk etmeden yeni hedefler ve araçlar edinmiştir. Dahası merkez bankalarının son çare piyasa yapıcı operasyonlarında para politikasıyla maliye politikaları arasındaki ayrım

bulanıklaştığı için (Borio, 2014: 191), bu operasyonlar sonucu para ve maliye politikaları arasında net ve yasal bir ayırım koyan merkez bankası bağımsızlığı çerçevesi de uyuşmamaktadır (Goodhart ve Lastra, 2023). Gölge bankacılık faaliyetlerinde kullanılan teminatların genellikle hükümet tahvilleri gibi en güvenilir ve daha az riskli varlıklar olan kamu borçlanma araçları olması nedeniyle bu operasyonların kamu borcunun yönetilmesiyle yakın bir ilişkisi vardır (Gabor, 2021: 18; Wullweber, 2020: 8). Merkez bankaları, büyük ölçekli varlık satın alma programları oluşturarak, bu tahvilleri repo işlemlerinde teminat olarak kullanan piyasa katılımcılarına güvenli varlıklar sağlamaktadır (Fontan ve Larue, 2021: 160). Para ve maliye politikaları arasında oluşmaya başladığı iddia edilen birlik, aslında genel olarak devlet-finans bağının özel olarak merkez bankalarının finansal sermaye grupları yararına hareket ettiğinin örneği niteliğindedir. Dolayısıyla 2008 krizi öncesi merkez bankacılığı teorisinden ve uygulamalarından farklılaşsa da merkez bankalarının kriz müdahaleleri merkez bankaları hala finansal piyasalardaki beklentileri karşılamaya yönelik müdahalede bulunmaya devam ettiği için finansallaşma sürecinin temel mantığını sürdürmüştür.

Merkez bankalarının kriz müdahalelerinden kaynaklanan ikinci tartışma aksı ise finansal yenilikler sayesinde teminat bazlı repo işlemlerinin, bankalar ve diğer finansal araçlar için ana finansman kaynağı haline gelmeye başladığı (Gabor, 2016; Fontan ve Larue, 2021; Musthaq, 2021) bir ortamda artan finansal hakimiyet³ endişesidir. Para politikasının aktarım mekanizmasının finansal piyasalar aracılığıyla işlediği ve bu piyasaların da bir dizi finansal yenilik sebebiyle kendi içinde dönüşmesi sonucu “kredi kanalının yerini büyük ölçüde piyasa kanalı almış” (Mehrling 2014: 109), para politikasının uygulanması ve iletilmesinde gölge bankacılık faaliyetleri de daha önemli hale gelmiştir (Dietsch vd., 2018; Braun ve Gabor, 2020). Merkez bankalarının kriz yönetimindeki rollerini inceleyen bir grup araştırmacıya göre merkez bankalarının son çare piyasa yapıcı rolüyle büyük ölçekli devlet tahvili satın almasıyla tahvil sahipleri devlet karşısında “altyapısal güç” (*infrastructural power*) devşirerek geleneksel olmayan para politikalarının yapım sürecini kendi lehlerine çevirebilmişlerdir (Fontan ve Larue, 2021: 167). Merkez bankaları, 2008 yılından bu yana tahvil alımları yoluyla piyasaya benzeri görülmemiş miktarda likidite sağlayarak, hem tahvil sahiplerine ve finansal varlık sahibi piyasa katılımcılarına fayda sağlamakta hem de mevcut eşitsizlikleri artırmakla kalmayıp varlık fiyatlarının artmasına sebep olarak sistemik riskin oluşma ihtimaline de yol açmaktadırlar (Wansleben, 2023: 209-10). Bu sebeple

³ Finansal hakimiyet, 1980 öncesi dönemde Hazine’ye tabi merkez bankaları ve maliye ve para politikalarının iç içe geçmişliği ile tanımlanan mali hakimiyet karşısında, 1980 sonrası dönemde finans sektöründe yaşanan gelişmeler sonucu merkez bankalarının finansal piyasalara daha bağımlı hale geldiği durumu anlatmaktadır. Buna göre merkez bankası bağımsızlığı ile mali hakimiyetten kaçınılmak istenirken finansal hakimiyet altına girilmiştir. Bakınız: Tooze, 2022.

merkez bankaları yalnızca hükümetlerden ve siyasi baskılardan değil, finansal hakimiyetten de bağımsız olmaları gerektiği öne sürülmektedir. Merkez bankalarının değişen müdahale biçimleriyle finans sektörünün dönüşümünün birlikte gelişen süreçler olduğunu haklı olarak vurgulayan bu yaklaşım, merkez bankalarının tarihsel olarak sahip oldukları ikili doğalarını ve dolayısıyla son çare kredi mercii rollerinin tarihsel kökenini (Musthaq, 2021: 5) göz ardı etmiş olmaktadır. Merkez bankası bağımsızlığının finansallaşma süreciyle iç içe olduğu düşünüldüğünde, 2008 krizi öncesi merkez bankacılığı uygulamalarının da finansal hakimiyetten azade olduğu anlamına gelmemektedir. Bu tür bir bağımsızlık tartışması siyaset ve ekonomi arasında ontolojik olarak var olduğu iddia edilen ayrımın verili kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Merkez bankasının sahip olması gerektiği iddia edilen rolüne dair tartışma her zaman devletin ekonomideki rolüne dair bir tartışmayı işaret etmektedir.

Merkez bankalarının finansal hakimiyetten bağımsız olmasına yönelik vurgu, devletin özerkliğine (*state autonomy*) yönelik bir tartışmanın uzantısıdır. Bu sebeple merkez bankalarının finansal hakimiyetten bağımsız olması gerektiğini savunan düşünürler, finansal riski özel sektörden kendi bilançolarına aktaran merkez bankası müdahalelerine atıfta bulunarak, “riski elimine eden devlet” (*derisking state*) kavramını öne sürmektedirler. *Derisking state* tartışması, finans sektörünün büyümesi ve bağımsız merkez bankalarının yükselişiyle devletin ekonomik bir aktör olarak yükselişiyle yakından ilişkilidir (Dafermos vd., 2021a: 241). Daha önce bahsedildiği gibi merkez bankaları tarihsel olarak devletin ekonomiye müdahale biçimleri doğrultusunda dönüşen kurumlar oldukları için her zaman Devlet/Piyasa arasındaki güç ilişkileri doğrultusunda şekillenen stratejik tercihleri yansıtmaktadırlar (Jessop, 2007). Dolayısıyla genelde devletin özelde ise merkez bankasının rolüne ilişkin tartışma ne devleti ve merkez bankasını gücü kendinden menkul bir özne ne de sadece belli amaçlar doğrultusunda hareket eden bir aktör olarak ele almayı gerektirir. Aksine, devletin “toplumsal bir ilişki” (Poulantzas, 2014 [1978]: 128) olarak kavranması en nihayetinde bir kamu kurumu olarak kabul edilen merkez bankasının da merkez bankacılığını şekillendiren ulusal ve uluslararası gelişmeler yanında farklı sınıf fraksiyonları arasındaki ilişkiler üzerinden ele alınmasını gerektirir. Dolayısıyla kapitalist sistemin karşılaştığı sosyal, finansal ve ekolojik krizler devlete yeni roller atfettiği sürece, merkez bankalarının da devlet, finansal piyasalar ve sermayenin bazı kesimleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin şekillendirdiği yeni kriz yönetim stratejileri doğrultusunda dönüşecek olması şaşırtıcı değildir.

4. Türkiye’de devlet-finans bağı ve Merkez Bankası bağımsızlığı

Türkiye’de finansallaşma sürecini ve devlet-finans bağına 24 Ocak Kararları sonrası neoliberal dönüşüm süreci içerisinde kamu borcunun yönetim biçiminin geçirdiği dönüşümler üzerinden incelemek mümkündür. 24 Ocak 1980’de uygulamaya konulan istikrar paketi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana var olan Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiye eklemlenme çabasını kendi içinde bir amaç olarak yeniden tanımlayarak (Yalman, 2009: 250), devletin ekonomi politikasının yürütülmesinde üstlendiği rolde köklü bir değişiklik meydana getirmiştir (Yalman, 2019: 51). Buna göre, ithal-ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilerek dışa dönük, ihracata yönelik ve serbest piyasa anlayışına dayalı bir sistem benimsenerek neoliberal bir yapısal reform paketi uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de neoliberal dönüşümü, 1980’lerin başından 2001 krizine kadar finansallaşma açısından gereken adımların atıldığı zaman aralığını ilk; 2001 krizi sonrası AKP iktidarları yönetiminde neoliberalizmin kurumsallaştığı yılları ikinci dönem olmak üzere iki aşamada değerlendirmek uygun görünmektedir.

Kamu açıklarının doğrudan Merkez Bankası kaynaklarıyla finanse edilmesini önlemek amacıyla Hazine, Mayıs 1985’ten itibaren düzenli olarak Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) ihraç etmeye başlamış, böylece “Merkez Bankası’nın para politikası yürütme kapasitesini de engelleyerek Hazine’nin yurt içi kredi dağıtımını düzenleyecek tekel gücüne sahip olmasını sağlamıştır” (Köse ve Yeldan, 1998: 62). Doğrudan Merkez Bankası’ndan borçlanmanın enflasyona yol açacağı iddiasıyla bankacılık sistemi TCMB ile Hazine arasında konumlandırılmış ve bankalar TCMB’den aldıkları düşük faizli kredileri Hazine’nin ihraç ettiği yüksek faizli senetlere yatırarak kamu açıklarını finanse etmeye başlamıştır (Akçay, 2009: 206-7). Bankacılık sisteminden gelen sinyallerin doğru şekilde takip edilebilmesi için 1986 yılında Merkez Bankası bünyesinde reeskont imkanına alternatif olarak Bankalararası Para Piyasası kurulmuştur (Saraçoğlu, 1997). Merkez Bankası, bu işlemlerde kabul edilebilir tek taraf olması nedeniyle adeta bir “kör broker” gibi hareket etmek zorunda kalarak Bankalararası Para Piyasasında kredi riskini üstlenmeye başlamıştır (Saraçoğlu, 1997: 8). Türk hukukunun Merkez Bankası’nın teminatsız borç vermesine izin vermemesi ve de Merkez Bankası’nın da bankalar arasındaki işlemlerde kabul ettiği tek teminatın devlet tahvilleri olması nedeniyle Bankalararası Para Piyasasının işleyişi ikincil piyasaların varlığını gerektirmiştir (Saraçoğlu, 1997; Cömert ve Türel, 2017). Bu sebeple para politikasının dolaylı araçlarla etkin bir şekilde yürütülmesi amacıyla Merkez Bankası, para ve ikincil DİBS piyasalarının kurulmasında öncü rol oynamıştır (Önder, 2005: 161). 1970 yılında çıkarılan 1211 sayılı yasa ile Merkez Bankası’na para arzı ve likiditeyi düzenlemek amacıyla açık piyasa işlemleri yürütme yetkisi verilmiş olsa da TCMB, giderek temel politika aracı haline gelecek olan açık piyasa işlemlerini 1987 yılında uygulamaya başlamıştır. Sonuç olarak, piyasa odaklı politika çerçevesine geçiş

sürecinde Merkez Bankası aktif rol oynamış ve üstlendiği rol ile finansal sistemin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Saraçoğlu, 1997: 17). Türk Lirasının Değerini Koruma Kanunu'na dayalı olarak 1989 yılında çıkarılan 32 Sayılı Kararname ile Türkiye'de sermaye hesaplarının serbestleştirilmesi tamamlanmıştır. Ulusal finansal sistemi uluslararası piyasalarla entegre etmeyi amaçlayan sermaye hesaplarının serbestleştirilmesi kararının ardındaki temel motivasyon, tasarrufları artırarak büyüme ve istikrarı sağlamak, küresel finansal sermayeye erişim yoluyla ekonomik verimliliği artırmaktır (Boratav ve Yeldan, 2006; Yeldan, 2022). Ancak bu karar zamanlaması açısından yeterli kurumsal düzenlemeler sağlanmadığı, özellikle de finans piyasaları yeterince derin olmadığı için Merkez Bankası'nın sermaye girişlerini sterilize edemeyeceği gerekçesiyle eleştirilmiştir (Ersel, 1996: 48). Bu kararlar bankaların sadece TCMB'den değil uluslararası piyasalardan da borçlanma olanağının oluşmasıyla (Akçay, 2023a: 56), kısa dönemli sermaye girişleri kamu sektörü açıklarının finansmanında temel mekanizma olmaya başlamıştır (Köse ve Yeldan, 1998: 53; Yalman, 2019: 70).

1994 krizinin temel tetikleyicisi olarak görülen sermaye akımlarının tersine dönmesiyle, 5 Nisan Kararları olarak bilinen önlem paketi kapsamında Merkez Bankası da sterilizasyon politikasıyla finansal piyasaların istikrarına öncelik verdiği bir istikrar programını kabul etmiştir. Kamu finansmanının Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilmesinin engellenmesi amacıyla 21 Nisan 1994'te Merkez Bankası Kanunu'nda yapılan değişiklikle Hazine'nin TCMB kaynaklarını kullanması sınırlandırılmıştır. TCMB ile Hazine Müsteşarlığı arasında 1997 yılında imzalanan bir protokol ile Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans kullanmasına da 1998 yılı itibarıyla son verilmiştir. Merkez bankasının operasyonel/araç bağımsızlığı 1999 yılında IMF Niyet Mektubu'nda dile getirilmiş; IMF'nin teknik desteği ve denetimi altında döviz kuruna dayalı enflasyonla mücadele programıyla TCMB'nin net iç varlık pozisyonuna üst sınırlar getirilerek parasal kontrol başlatılmıştır. Programda enflasyon hedefi, dolar ve eurodan oluşan bir sepete dayalı olarak önceden duyurulan bir sabite sabitlenmiştir (Akyüz ve Boratav, 2003: 1552). Programla TCMB'ye yurt içi varlıklarını artırmama zorunluluğu getirildiği ve TCMB'nin kullanabileceği likidite yaratma mekanizması sınırlandırıldığı için parasal işlemlerde yarı para kurulu rejimi gibi davranmaya zorlandığı öne sürülmüştür (Yeldan, 2022: 248). Üç yıl sürmesi beklenen bu programla Merkez Bankası, para tabanının ödemeler dengesindeki gelişmeler ve yurt içi faiz oranlarının da tamamen piyasa tarafından belirlenmesine olanak sağlayacak şekilde sterilize etmeme politikasını benimsemiştir (Demiralp, 1999: 33). Sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirildiği bir durumda Merkez Bankası'nın yarı para kurulu gibi faaliyet göstermesiyle IMF'nin enflasyonla mücadele programı sadece Merkez Bankası'nı geleneksel rollerinden mahrum bırakmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye ekonomisini de spekülasyon dışı soklara

maruz bırakmıştır (Yeldan, 2002, 2022). Bu bağlamda, sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide kur ve faiz politikalarını birlikte kullanma olanağının bulunmaması anlamında literatürde *trilemma* (imkansız üçleme/üçlü açmaz)⁴ olarak bilinen durumun özellikle 1990'lı yıllar boyunca Türkiye ekonomisi için de geçerli olduğu tartışılmıştır.

IMF önderliğinde döviz kuruna dayalı enflasyonla mücadele programının uygulandığı dönemde Türkiye ekonomisi en ağır ekonomik krizlerinden birini yaşamıştır. IMF ve hükümet yetkilileri tarafından programda belirlenen hedeflere ulaşıldığı iddia edilse de (IMF, 2000) büyük miktardaki sermaye kaçıışı “yurt içi emtia ve varlık piyasalarında ciddi bir likidite sıkıntısına” ve faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur (Yeldan, 2002). Dünya Bankası eski başkan yardımcısı Kemal Derviş'in Maliye Bakanı olarak atanmasının ardından, IMF'ye bir Niyet Mektubu daha sunulmuş ve Derviş önderliğinde 2000 yılında açıklanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur. Program, Derviş'in programın amacının “ekonomik olanı politik olandan kurumsal olarak ayırmak” olduğunu ifade etmesiyle belirginleştiği üzere Türkiye'de neoliberal dönüşümün ikinci aşamasını simgeliyordu (Marois, 2019: 110). Bu açıdan program, “ekonominin işleyişine yönelik irrasyonel müdahalelerin önlenmesi, iyi yönetişimin ve yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesi” hedefleri açısından Washington Sonrası Uzlaşması olarak bilinen çerçeveye de tamamen uyumlu (TCMB, 2001: 12-13). Programda, Türkiye ekonomisinin rekabet gücünün geliştirilmesi ve serbest piyasa koşullarında işleyen bir ekonominin sağlanması amacıyla, özelleştirme hamlelerinin yanı sıra kilit kamu kurumları için yapısal yenilikler ve mevzuat değişiklikleri öngörülüyordu.

Türkiye'de merkez bankası bağımsızlığına yönelik ilk vurgu TCMB'nin kuruluş aşamasında İş Bankası, Osmanlı Bankası ve hükümet arasında gerçekleşen tartışmalarda ekonomik bağımsızlığın bir parçası olarak gündeme gelmiştir (İlkin ve Tekeli, 1997). Neoliberal dönüşüm sürecinin kurumsallaşmaya başladığı bir zaman diliminde ise 2000 ve 2001 krizleri bağlamında IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasının bir koşulu olarak 2001 yılındaki yasa değişikliği ile uygulamaya konulmuştur. TCMB'ye araç/operasyonel bağımsızlığını kazandıran 4651 sayılı Kanun, aralarında Kamu İhale ve Kamu Borçlanma Kanunu'nun da bulunduğu 15 günde 15 değişiklik kapsamında Telekom, Şeker, Tütün, Doğal Gaz gibi bazı kamu sektörlerinin özelleştirilmesiyle birlikte hayata geçirildi. Zaten, IMF'ye sunulan 18

⁴ Ancak Rey (2015) ve Cömert'e (2019) göre sermaye akımlarının daha önemli bir etken olduğu gelişmekte olan ülke ekonomilerinde dalgalı döviz kurları ekonomileri dış şoklardan izole edemeyeceği için bu ülkelerin karşı karşıya olduğu durum aslında bir *trilemma* değil, *dilemma* yani ikili açmazdır. Dolayısıyla bu ülkelerde, “bağımsız para politikaları ancak ve ancak döviz kuru rejiminden bağımsız olarak sermaye hesabının doğrudan veya dolaylı olarak yönetilmesiyle mümkündür” (Rey, 2015: 21). Türkiye'de ikili açmazın işleyişine dair detaylı bir çalışma için, bakınız: Cömert ve Öncü, 2023.

Aralık 2000 tarihli Niyet Mektubu'nda enflasyon hedeflemesine kademeli olarak geçileceği ve Merkez Bankası'nın araç bağımsızlığını sağlamak amacıyla yeni bir yasa çıkarılacağı vaat edilmişti (Türel, 2001). Dolayısıyla 4651 sayılı ve 25 Nisan 2001 tarihli yeni kanuna göre Merkez Bankası'nın tek ve nihai amacının fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmek olacağı belirtilmiştir (4651 sayılı Kanun, md.4). Aynı maddede Banka'nın fiyat istikrarı hedefine ulaşmak ve bu hedefi sürdürmek için para politikasını ve araçlarını kendi takdirine göre belirleyeceği hükme bağlanmış ve TCMB yasal araç bağımsızlığına kavuşmuştur. Buna göre TCMB, enflasyon hedefini hükümetle birlikte belirlerken bu hedef doğrultusunda kullanacağı araçlara kendisi karar verecektir. Ayrıca yeni yasaya göre Merkez Bankası, Hazine ile kamu kurum ve kuruluşlarının ihraç ettiği borçlanma araçlarını birincil tahvil piyasasından satın alamayacaktı (Kara, 2008). Türel'in (2001: 83) belirttiği gibi bu hükümlerle, TCMB'nin ani bir dış şok karşısında manevra alanı kısıtlanarak geleneksel olarak yerine getirmesi beklenen son çare borç veren rolü de sınırlandırılmış oluyordu. 1980'li ve 1990'lı yıllarda parasal hedeflemenin uygulanması ve 1999 Enflasyonla Mücadele Programı kapsamında döviz kuru çapasının benimsenmesinin ardından, yeni Merkez Bankası Kanunu ile enflasyon hedeflemesi rejiminin yolu açılmıştır (Türel, 2001: 84). Enflasyon hedeflemesi rejimi, açıktan uygulanmak yerine, 2001 sonrası dönemde bir dizi önkoşulun sağlanması ve TCMB'nin kredibilitesinin artırılması amacıyla örtülü olarak uygulanmıştır. Buna göre "TCMB, 2002-2003 yılları arasında *net iç varlık pozisyonunu* hedeflemiştir" (Cömert, Olçum ve Yeldan, 2010: 466) ve 2002-5 yılları arasındaki süreçte hiçbir zaman faiz arttırılmazken TCMB'nin iletişim kapasiteleri geliştirilmeye çalışılmıştır (Kara, 2008: 8). Ayrıca, enflasyon hedeflemesi yapan merkez bankalarının temel politika aracı olan "para piyasası işlemleri yoluyla kısa vadeli faiz oranlarının kontrol edilmesi"nin yanı sıra, enflasyon hedeflemesinin güvenilirliğini sağlamak amacıyla parasal büyüklükler de IMF'nin talebi üzerine "tamamlayıcı çapa" olarak uygulamaya konmuştur (TCMB, 2005; Özatay, 2007; Cömert ve Türel, 2017). TCMB 2006 yılından itibaren açık enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamaya başlamış ve 2008 krizinin etkilerine karşı tedbirler uygulamaya başladığı döneme kadar klasik merkez bankası bağımsızlığı çerçevesine bağlı kalmıştır. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok ülkede, merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinin ana hatlarıyla uygulandığı ve 2008 Finansal Krizi'nin etkileri hissedildiği ana kadarki dönemde düşük enflasyon ve görece yüksek büyüme oranları gözlemlenmiştir. Ancak bu süreçte yaşanan görece iyi makroekonomik görünüm genel olarak ülke ekonomilerinin ve uygulanan politikaların başarısı ya da tekil olarak merkez bankası bağımsızlığının bir getirisi olmaktan ziyade, finansal akımların serbest olduğu bir ortamda dünya çapında likidite bolluğu yaşanmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde krizin ilk etkilerinin gelişmiş ülkelerdeki kadar keskin hissedilmemesi nedeniyle TCMB, açık enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı ilk yıllarda tutturamadığı enflasyon hedeflerine ulaşabilmek amacıyla 2008 yılının ilk çeyreğinde politika faiz oranını artırmıştır (Cömert ve Türel, 2017: 293-4). Türkiye ekonomisi öncelikli olarak ticaret kanalı yoluyla krizden etkilenmiş ve kriz sırasında ihracat gelirlerinde önemli bir düşüş yaşanmıştır (Cömert ve Yeldan, 2019: 101). Yine de gelişmiş ülke merkez bankalarının krize yanıt olarak uyguladıkları genişletici para politikaları sayesinde Türkiye'nin yanı sıra birçok gelişmekte olan ülke ekonomilerine likidite akışı devam ettiği için bu ülkeler kendi politika faizlerini indirebilmişlerdir (Cömert ve Türel, 2017: 99). TCMB de 2010 yılında Çıkış Stratejisi adlı para ve kur politikası metnini açıklayabilmiştir. Buna göre TCMB, 2011 yılından itibaren enflasyon hedeflemesi çerçevesini finansal istikrar hedefini tamamlayıcı bir amaç olarak benimseyerek değiştirmiştir. “Fiyat istikrarı öncelikli hedef olmayı sürdürürken”, artan küresel risk iştahı ve sermaye akımlarındaki artan oynaklık karşısında TCMB politika odağını makro-f finansal riskleri de kapsayacak şekilde genişletmiştir (Kara, 2016: 87). Bu bağlamda TCMB'nin makro ihtiyati tedbirler kapsamında uygulamaya koyduğu iki temel araç, gecelik faiz oranlarında dalgalanma yaratarak sermaye akımlarındaki oynaklığı yumuşatma olanağı sağlayan asimetrik faiz koridoru ile bankalara zorunlu karşılıkların bir kısmını döviz veya altın cinsinden tutma olanağı tanıyarak, sermaye akımları ile yurt içi makroekonomik değişkenler arasındaki bağı zayıflatmaya yarayan Rezerv Opsiyon Mekanizması olmuştur (Başçı ve Kara, 2011: 5; Benlialper ve Cömert, 2016: 17; Kara, 2016: 87). Ayrıca, “Türk bankalarının yüksek günlük faiz oranlarından kaynaklanabilecek likidite sorunu yaşamaması için asgari zorunlu karşılık oranları düşürüldü” (Şener, 2016: 152). Geç likidite penceresi Temmuz 2002'de gecelik depo olanağı olarak hayata geçirilmiş olup, bankaların fonlama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla faaliyet gösterse de makro ihtiyati önlemlerle birlikte “TCMB, 2010 yılından itibaren net borç veren konumuna geçmiştir” (Cömert ve Öncü, 2023: 45). Ayrıca TCMB, kredi büyümesini şekillendirmek ve kredi kalitesini artırmak amacıyla diğer gelişmekte olan ülkelerde uygulanan politikalara paralel olarak kredi büyüme hedefi açıklamış ve bankalara bu hedefe ulaşma konusunda rehberlik etmiştir (Benlialper ve Cömert, 2016: 17). Dolayısıyla TCMB, 2010-2014 yılları arasında “yönetilen/yönlendirilen belirsizlik” (*managed uncertainty*) olarak adlandırılacak politika seti ile 2008 krizinin olumsuz etkilerini gidermeye çalışmıştır. Makro ihtiyati politikaların Türkiye açısından önemi, TCMB gibi bir gelişmekte olan ülke merkez bankasının sermaye akımlarındaki oynaklığa karşı müdahalede manevra alanı bularak görece özerkliğe sahip olabileceğini göstermesidir (Şener, 2016: 156; Zayım, 2022: 21).

Bu sürece kadar yaşanan gelişmeler bağlamında Türkiye'de para politikasının gelişmiş ve gelişmekte olan ülke örneklerindeki benzer eğilimlerle eş anl

yürütüldüğü, bu bağlamda Türkiye'nin takip ettiği merkez bankası uygulamalarını tipik bir gelişmekte olan ülke merkez bankacılığının örneği olduğu söylenebilir. Ancak bu süreçte, genel olarak merkez bankası bağımsızlığının özel olarak enflasyon hedeflemesi rejiminin Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülke ekonomileri için taşıdığı bazı sınırları Türkiye örneği üzerinden göstermek yararlı olacaktır. Aşırı talebin bir sonucu olarak görülen enflasyon tanımı ile toplam talebin manipülasyonu ve faiz oranları yoluyla beklentilerin etkilenmesinin bu enflasyonu kontrol altına alacağını varsayan enflasyon hedeflemesi rejimi “para politikası yoluyla kontrol edilemeyen arz yönlü enflasyonu” göz ardı etmektedir (Benliaper ve Cömert, 2015: 2). Bu varsayımına göre “faiz oranları, döviz kuru kanalı üzerinden yerli paranın yeniden değerlendirilmesine neden olarak enflasyon oranını ve sermaye hesabını etkilemektedir” (Şener, 2011: 296). Dolayısıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklı aktarım mekanizmaları tarafından çeşitlenen farklı enflasyon kaynaklarının ihmal edildiği enflasyon hedeflemesi rejiminde, arz-yönlü enflasyon ve maliyet-itişli şoklar göz ardı edilmektedir (Benliaper ve Cömert, 2015; Cömert ve Türel, 2017). Enflasyon hedeflemesi rejimi boyunca bu rejimi kabul eden diğer gelişmekte olan ülkelere de uygulanan ve “örtük asimetrik döviz kuru çapası” olarak tanımlanan politika tepkisiyle TCMB, sadece kısa vadeli faiz oranlarına müdahale etmekle kalmamış, aynı zamanda “enflasyonla mücadelede TL'nin değer kazanmasından da faydalanmıştır” (Benliaper ve Cömert, 2015: 4). Bu süreçte “nominal faizler ve enflasyon düşerken, yüksek reel faizler ve TL'deki değerlendirme eğilimi ülkeye sermaye girişlerini teşvik etti” (Şener, 2011: 296). Aynı dönemde, “ABD, Avro Bölgesi ve Japonya gibi gelişmiş ekonomilerdeki düşük faiz oranları ve dünya genelindeki yüksek ekonomik büyüme oranları, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan piyasalarda likidite bolluğuna yol açtı” (Başçı vd., 2007: 12). Bu süreçte enflasyon oranları oldukça düşük kalmış, hatta örtülü enflasyon hedeflemesi döneminde enflasyon beklentilerinin de altında rakamlar yakalanmıştır. Dolayısıyla, söz konusu dönemdeki düşük enflasyon TCMB'nin faiz politikasından ziyade küresel likidite bolluğunun bir sonucu olarak gerçekleşmiştir (Alper ve Hatipoğlu, 2009). Sermaye akımlarının olumsuz etkilerini önlemek için sermaye kontrolleri uygulamak yerine “elindeki temel araçlar faiz oranları ve sınırlı döviz piyasası müdahaleleri” (Orhangazi ve Özgür, 2015: 8) olduğu için TCMB, bu süreçte “liranın değerlendirme eğilimini tersine çevirmek yerine” döviz rezervi biriktirerek gelişmekte olan ülkelerin genel eğilimini takip etmiştir (Benliaper ve Cömert, 2015: 18). Sıkı maliye politikalarının para politikasıyla da desteklenen ve görece başarılı olduğu iddia edilen bu yıllar boyunca düşük enflasyon oranları ve yurt içi faiz oranlarındaki düşüş sebebiyle yurt içi kredilerin artması teşvik edilmiştir. Sonuç olarak, “2001 sonrası büyüme, kısa vadeli sermaye girişlerine ve büyümenin daha çok özel sektör borçlarının genişlemesine ve varlık fiyatlarının değerlendirilmesine bağlı olduğu

giderek finansallaşan bir ekonominin ortaya çıkmasına” yol açmıştır (Orhangazi ve Özgür, 2015: 16).

Türkiye’de Merkez Bankasının Covid-19 müdahalelerinden önce, 2013 yılında FED’in miktarsal genişleme programlarını durduracağını açıklamasıyla diğer gelişmekte ülke ekonomileriyle birlikte 2008 krizinin etkisini hissedilmeye başlandığı dönemden itibaren yaşanan gelişmelere kısaca değinmek, son dönemdeki merkez bankası bağımsızlığı tartışmalarını işaret etmek adına mantıklı olacaktır. 2013 sonrası dönemde TCMB’ye ve TCMB Başkanına yönelik hükümet kanadından getirilen eleştirilerin tonunun giderek yükselmesiyle, merkez bankası bağımsızlığı yükselen otoriterleşmenin de bir göstergesi haline gelmiştir. AKP yönetiminin “2013 sonrasında daha baskıcı, şeffaf olmayan, merkezi, kişiselleştirilmiş ve takdire dayalı eylemlerine yönelmesi” (Bedirhanoglu, 2020: 27) 2017 yılındaki referandumda başkanlık sistemine geçilmesiyle kurumsallaşmıştır. Bu dönemin karakteristik özelliklerinden biri olan keyfi ekonomi yönetimi anlayışı 2013 sonrası dönemde merkez bankacılığına yönelik müdahalelere de yansımıştır. 2016 yılında Merkez Bankası’nın politika faiz oranlarının düşürülmesine ek olarak Kredi Garanti Fonu’nun finansal riskleri elimine etmek için kullanılması gibi farklı kredi destek mekanizmaları uygulamaya konya da 2018-19 döviz krizinin patlak vermesi engellenememiştir (Akçay ve Güngen, 2019: 13-17; Boratav ve Orhangazi, 2022: 293). Dolayısıyla Türkiye ekonomisi, 2018 Döviz Krizi nedeniyle zaten kriz durumunda olduğundan, pandemi kaynaklı şoklardan diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla etkilenmiştir. Üstelik Türkiye’nin, doğrudan mali transferler yerine çoğunlukla kredi genişlemesine güvendiği için diğer merkez bankalarının tepkileriyle kıyaslandığında salgına ilişkin yardım paketlerinin tasarımı ve bileşimi açısından aykırı duruma geldiği iddia edilmiştir (Kara, 2021: 299). Ayrıca 2019 yılı, TCMB başkanı Murat Çetinkaya’nın kurumsal hedeflere ulaşamadığı gerekçesiyle görevden alındığı yıl olduğu için, merkez bankası bağımsızlığı pandemi sırasında da en önemli ülke gündeminden biri haline gelmiştir. Murat Çetinkaya’nın görevden alındığı 2019 yılına kadar TCMB tarihi boyunca yalnızca üç merkez bankası başkanı görevden alınmış veya istifaya zorlanmışken (Bakır, 2007: 132-3), bu tarihten sonraki 5 yıl içerisinde 5 kez TCMB başkanı değiştirilmiştir⁵. TCMB ile hükümet arasında yaşanan ve merkez bankası başkanlarının sık sık görevden alınmasıyla sonuçlanan gerilimler, hükümetin faizlerin düşük tutulması gerektiği konusundaki ısrarından kaynaklanmaktadır. Düşük faiz politikasıyla ekonomik büyüme oranının yüksek tutulması hedefi, 2001 sonrası dönemde ortaya çıkan sermaye akışına

⁵ Bu çalışmanın kapsamı Türkiye’deki merkez bankası bağımsızlığı tartışmasının eksik bıraktığı yönleri belirtmek olduğu için merkez bankası başkanlarının kısa sürelerle görevden alınması, yol açtığı tartışmanın biçimi ile sınırlı tutulmuştur. 2019 sonrası Türkiye’de merkez bankacılığı uygulamalarının kapsamlı bir analizi için bakınız: Cömert ve Öncü, 2023.

bağımlı, borç odaklı ve inşaat merkezli büyüme modelinin devamı için hayati önem taşımaktaydı (Boratav ve Orhangazi, 2022: 305). Türkiye’de merkez bankası bağımsızlığı yanında Merkez Bankası’nın rolüne ilişkin son dönemlerde sıkça tartışılan bir diğer önemli konu da TCMB’nin döviz rezervlerindeki sert düşüştür. Bu sebeple merkez bankası bağımsızlığının azaldığına dair tartışmada döviz rezervlerinin seviyesi de bağımsızlığı belirleyen bir kriter gibi kullanılmaktadır. Oysa 2000li yıllar boyunca büyük miktarda döviz rezervi biriktirmek, aslında IMF ve Dünya Bankası’nın teşvikiyle borç yükümlülükleri ve sermaye piyasalarındaki dış şoklara karşı döviz likiditesini korumak için bir önlemdi (Dufour ve Orhangazi 2009; Şener, 2011). TCMB’nin döviz rezervlerini tüketmesiyle bağlantılı olduğu düşünüldüğünde, Türkiye bağlamında hükümetin yatırım borcu ve gelir garantileriyle Kamu-Özel Ortaklığı projelerinde riski kamunun üzerine alması nedeniyle AKP dönemi için bir *derisking state* tartışması gerektiği söylenebilir.

2013 yılından beri TCMB-Hükümet arasındaki faizlerin düşük tutulması üzerinden süren gerilimin bir yansıması olarak, bu tarihten itibaren büyüme için faizler baskılanınca Türk Lirasındaki değersizleşme sonucu kur şoku yaşanırken değersizleşmeyi önlemek için faizler tekrar arttırılınca büyümenin yavaşladığı “faiz-döviz kısıkağı” olarak tabir edilen duruma yakalanmıştı (Akçay, 2023b). Faiz-döviz kısıkağı, ucuz kredi politikasını sürdürmek için faizlerin düşük tutulması zorunluluğu ile faizlerin düşürüldüğünde sermaye girişlerinin yavaşlaması sonucu döviz krizlerini tetikleme riskinin artması ihtimali sebebiyle 2013 yılından itibaren para politikasının gidişatını belirleyen bir açmaz olarak tarif edilmektedir (Akçay, 2023b: 211). Dolayısıyla, özellikle 2013 sonrası dönemde daha keyfi bir biçimde birbiriyle uyumsuz görünen, tereddütlü ve anlık kararlarla şekillenen, bu anlamda da kriz yönetiminin krizi olarak tabir edilebilecek durumun ortaya çıkması, merkez bankacılığı alanında da belirginleşmiş durumdadır. Bu dönemde özellikle pandemi sonrası artan küresel enflasyon karşısında sadece faizlerin arttırılmasıyla değil, para politikasının yerine makro ihtiyati araçlar, döviz müdahaleleri ve Kur-Korumalı Mevduat gibi diğer araçlardan oluşan kendine has bir politika bileşimiyle TCMB diğer ülke merkez bankalarından ayrıştığı iddia ediliyordu (Kara ve Sarıkaya, 2024). Ancak Türkiye pandemi sonrası süreçte merkez bankacılığı uygulamalarından çok, merkez bankasının rolüne yönelik tartışmanın yürütülme biçimi açısından küresel düzeydeki genel eğilimden ayrışmaktadır. 2008 krizinden beri artan bir şekilde merkez bankalarının merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinin dayattığı kısıtlı araçlar ve amaçlar ötesinde özellikle pandemi sonrası dönemde artık yeşil dönüşüme öncülük edecek yeşil merkez bankacılığı uygulamalarını hayata geçirmesi ya da var olan eşitsizlikleri azaltacak şekilde yeni roller üstlenmesi gerektiği tartışılmaktadır⁶.

⁶ Yeşil merkez bankacılığı da dahil olmak üzere merkez bankalarının kriz yönetimi rolüne ilişkin gelişen bir literatür bulunmaktadır (Aklin vd., 2021; Dikau ve Volz, 2018; Dikau ve Volz, 2021; Dafermos vd., 2021b; Ünüvar ve Yeldan, 2023).

Türkiye özelinde yaşanan krizlerin sorumluluğunun Merkez Bankası'nın faiz indirip indirmemesi anlamında TCMB ve başkanlarına yüklendiği bir iktidar karşısında bu krizlere çözüm olarak aslında yine AKP hükümetlerinin ilk yılında uygulamaya konulan merkez bankası bağımsızlığı çerçevesini öneren bir muhalefet anlayışının konumlanması ilginçtir. Bu sebeple 2023 genel seçimleri sonrası göreve getirilen yeni Hazine ve Maliye Bakanı ve TCMB başkanlarının uygulamaya koyduğu ve ortodoks olarak nitelendirilen ekonomi politikalarının ve TCMB'nin faiz artırımının Merkez Bankası'nın bağımsızlığını sağladığı anlamına gelmediğini belirtmekte yarar vardır.

Muhalefetin merkez bankası bağımsızlığı konusundaki ısrarını Galip Yalman'ın “muhafif ama hegemonik”⁷ olarak tanımladığı bir pozisyonun başka bir tezahürü olarak görmek de mümkündür. Bu pozisyon Türkiye'nin son dönemde yaşadığı krizlerin sorumluluğunu TCMB'ye ve para politikasına yüklerken 1980'lerden beri merkez bankacılığı alanında hegemonik hale gelen söylemleri tekrarlamaktadır. Bir yandan da merkez bankası bağımsızlığına ve TCMB'nin etki gücüne sahip olduğundan çok daha büyük bir anlam atfetmektedir. Türkiye'de bağımsızlık tartışması, merkez bankacılığı alanında 2008 sonrası küresel düzeyde gerçekleşen dönüşümler ve ortaya çıkan tartışmalarla Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülkeler için yerine getirdiği işlevi yok sayar bir biçimde yürütülmektedir. Merkez bankasının bağımsızlığına ilişkin tartışmalar hem muhalif anaakım iktisatçılar hem de siyasi partiler⁸ tarafından, bu çerçevenin “piyasaya bağımlı bir merkez bankacılığı” uygulaması olma özelliğini göz ardı etmektedir (Şener, 2011: 297). 2013 öncesi dönemde ekonomik büyümeye neden olan faktörlerin (artan yabancı sermaye girişi, aşırı değerlenmiş döviz kurları, kredi genişlemesi ve inşaatın payının artması gibi) yakın zamanda artan kırılmalık ve dengesizliklerden sorumlu olduğu düşünüldüğünde (Orhangazi ve Yeldan, 2021: 38), bu tartışma Türkiye ekonomisinin yapısal özelliklerini de göz ardı etmektedir. 1989 yılından itibaren Türk ekonomisi yabancı sermaye akımlarına bağımlı hale geldiği ve politika oluşturmada baskın motivasyonun “sermaye kaçıışı vesvesesi” olduğu düşünüldüğünde (Balkan ve Yeldan, 2002: 51'den aktaran Yeldan, 2022: 253), merkez bankası bağımsızlığının da bir dizi finansal serbestleşme adımı sonrası yabancı sermaye akımlarını çekmenin bir yolu ve aslında IMF şartı olarak kurumsallaştığını unutmamak gerekir. Merkez bankası bağımsızlığı 2013 sonrası

⁷ Muhafif ama hegemonik, Galip Yalman'ın Türkiye'de Devlet/Toplum ilişkilerini devlet merkezli olarak ele alan egemen söylemi tanımlamak için kullandığı bir kavram setidir. Bu söylemin muhalif niteliği Türkiye'de Osmanlı'dan günümüze değişmediği varsayılan bir güçlü devlet geleneği sebebiyle, gücü kendinden menkul devlet imgesini yaşanan krizlerin sorumlusu olarak görüp ona karşı tavır almasından kaynaklanmaktadır. Hegemonik yanı ise bu imgeyi gerçekliğin kendisi gibi göstermedeki başarısından dolayıdır. Bakınız: Yalman, 2002, 2003.

⁸ Bu konudaki birkaç örnek için bakınız: Gürses, 13 Temmuz, 2018; Eğilmez, Temmuz 2019; Demiralp ve Demiralp, 2018; Özatay, 2020; Sağlam, 2021.

yaşandığı iddia edilen otoriterleşmenin bir simgesi haline geldiği ölçüde, otoriter dönüşüm tartışmalarında 2013 öncesi uygulamaların göz ardı edilmesine benzer şekilde (Esen ve Gümüüşü, 2016, 2020), aynı dönemde merkez bankacılığında yaşanan gelişmeleri de ihmal etmektedir. Merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinde uygulanan politikaların diğer gelişmekte olan ülke ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye özelinde de barındırdığı sınırlılıklar ve etkililikler üzerinden bir tartışmanın yürütülmesi, merkez bankacılığının dönüşümü açısından önem taşımaktadır. Tipik bir gelişmekte olan ülke merkez bankası olarak TCMB'nin sahip olduğu etki gücü, para politikasının özellikle maliye ve sanayi politikaları üzere ekonomiyi etkileyen diğer politika alanlarıyla eşgüdümlü olarak düşünölmelidir. Merkez bankaları tarihsel olarak devletin ekonomideki rolünü yansıtan ve bu rol doğrultusunda dönüşen kurumlar olarak ekonomideki genel eğilimi yansıtacakları için Türkiye de bu durumun istisnası değildir.

5. Sonuç

Bu çalışmada merkez bankası bağımsızlığı eleştirel siyasal iktisat perspektifinden merkez bankalarının 1980 sonrası neoliberal dönüşüm süreci bağlamında yaşanan krizler açısından geçirdiği dönüşümler üzerinden eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu sebeple önce merkez bankası bağımsızlığı çerçevesini oluşturan tarihsel ve teorik arka plan kısaca değerlendirilmiş, daha sonra 2008 finansal kriziyle bu çerçevenin barındırdığı kısıtlılıkların belirginleşmesiyle değişen merkez bankacılığı uygulamaları gösterilmek istenmiştir. Merkez bankaları ekonomideki devlet müdahalesinin değişen biçimleri doğrultusunda dönüşen kurumlar olarak her zaman devletin ekonomideki rolünü yansıtacakları için merkez bankası bağımsızlığı üzerine bir tartışma Devlet/Piyasa ilişkileri üzerinden eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmayı gerektirmektedir. Merkez bankası bağımsızlığı ile finansallaşma arasında organik bir ilişki bulunduğundan ve merkez bankaları da tarihsel olarak ikili bir doğaya sahip olduklarından 2008 krizi sonrası merkez bankacılığı uygulamaları değişse de finansallaşmanın karakteristik özelliği sürdürölmüştür. Böylece uluslararası düzeyde 2008 krizi sonrasında Covid-19 salgını sürecinde de kriz yönetiminde ön plana çıkan kurumlar oldukları için merkez bankalarının rollerinin sadece finansal sektör yararına uygulamaların ötesine geçerek toplumların tamamını etkileyen küresel sorunlar karşısında arttırılması gerektiğine yönelik vurgular artmıştır.

Türkiye'de ise 2013 sonrası dönemde rejimin dönüşen otoriter biçimi ile ekonomi politikasındaki keyfi ve birbiriyle tutarsız uygulamalar Merkez Bankası üzerinde somut hale geldiği için merkez bankası bağımsızlığı Türkiye'nin son dönemde yaşadığı krizlere bir çözüm olarak sunulmaya başlanmıştır. Türkiye'deki merkez bankası bağımsızlığı tartışması merkez bankacılığını etkileyen yerel ve

uluslararası dinamikler ışığında, merkez bankalarının 2008 krizi sonrasında en azından teorik ve uygulama anlamında değişen yapısı ve gelişmekte olan ülke merkez bankacılığının barındırdığı karakteristik özellikler göz ardı edilmeden ilişkiel bir yaklaşımla yürütülmelidir. Merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinin finansallaşma süreci bağlamında ortaya çıkan neoliberal merkez bankacılığı pratiği olduğu göz önüne alındığında, küresel düzeyde karşılaşılan krizler sebebiyle merkez bankalarının yeni roller üstlenerek bağımsızlık çerçevesinin ötesinde faaliyette bulunmaları gerekmektedir. Uluslararası bağlamda 2008 ve Pandemi sonrası dönüşen merkez bankacılığı düşünüldüğünde, son dönemde Türkiye'deki merkez bankacılığı uygulamalarının ve tartışma biçiminin dünyadaki genel eğilimden ayrıştığı görülmektedir. Türkiye'deki merkez bankası bağımsızlığı tartışması hem 2008 krizi sonrası merkez bankacılığının değişen biçimi ve uluslararası düzeydeki yeni tartışmaları hem de Türkiye bağlamında merkez bankası bağımsızlığının uygulanma biçimi ve bu çerçevenin uygulandığı dönemdeki etkililiğini ve Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeleri ihmal etmektedir. Özellikle Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde merkez bankacılığı uygulamaları göz önüne alındığında, merkez bankalarının ekonomideki genel eğilimi yansıttıkları için ancak var olan eğilimi güçlendirecek yönde müdahalede bulunabilecekleri unutulmamalıdır.

Kaynaklar

- AKÇAY, Ü. (2009), Para, banka, devlet: Merkez bankası bağımsızlaşmasının ekonomi politiği. İstanbul: SAV.
- AKÇAY, Ü. VE GÜNGEN, A. R. (2019), “The making of Turkey’s 2018-2019 economic crisis”. Working Paper, No. 120/2019, Hochschule für Wirtschaft und Recht Berlin, Institute for International Political Economy (IPE), Berlin.
- AKÇAY, Ü. (2023a), “Transformations in the Turkish economy: a political economy analysis of 100 Years of the Republic of Turkey”. Turkey, a century of change in state and society (içinde), Editörler: B. Balcı ve N. Monceau. Springer.
- AKÇAY, Ü. (2023b), “Türkiye’de 2002-2023 arası uygulanan para politikalarının ekonomi politiği”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 50 (Haziran), 2023, 195-236.
- AKLIN, M., KERN, A. VE NEGRE, M. (2021), “Does central bank independence increase inequality?”, Policy Research Working Paper, 9522, World Bank, January.
- AKYÜZ, Y. VE BORATAV, K. (2003), “The making of the Turkish financial crisis”, World Development, vol. 31, no. 9, pp1549–1566.
- ALESINA, A., MIRRLEES, J. VE NEUMANN, M. (1989), “Politics and business cycles in industrial democracies”. Economic Policy 8, pp.58–98.
- ALPER, E. VE HATIPOĞLU, O. (2009), “The conduct of monetary policy in Turkey in the pre-and post-crisis period of 2001 in comparative perspective: a case for central bank independence”, Turkey and the global economy neo-liberal restructuring and integration in the post-crisis era (içinde). Editörler: Öniş, Z. ve Şenses, F. Routledge.
- ARESTIS, P. VE E. KARAKITSOS (2013), Financial stability in the aftermath of the ‘Great Recession’. Palgrave Macmillan.
- ARESTIS, P. VE M. SAWYER (2003), “Inflation targeting: a critical appraisal”, Working Paper, No. 388, Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.
- BAKIR, C. (2007), Merkezdeki Banka: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve uluslararası bir karşılaştırma. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BAŞÇI, E. VE KARA, H. (2011), “Finansal İstikrar ve Para Politikası”. İktisat İşletme ve Finans, 26(302), 9-25.
- BAŞÇI, E., ÖZEL, Ö. VE SARIKAYA, Ç. (2007), “The monetary transmission mechanism in Turkey: new developments”, Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper, No: 07/04.
- BEDIRHANOĞLU, P. (2020), “Social constitution of the AKP’s strong state through financialization: state in crisis, or crisis state?”. Turkey’s new state in the making: transformations in legality, economy and coercion (içinde), Editörler: Bedirhanoğlu, P., Dölek, Ç., Hülagü, F., vd. Zed Books
- BENLIALPER, A. VE H. CÖMERT, H. (2015), “Implicit asymmetric exchange rate peg under inflation targeting regimes: the case of Turkey”. Cambridge Journal of Economics, 1 of 28 doi:10.1093/cje/bev073
- BENLIALPER, A., VE CÖMERT, H. (2016), “Central banking in developing countries after the crisis: What has changed?”. <https://www.peri.umass.edu/publication/item/683-central-banking-in-developing-countries-after-the-crisis-what-has-changed>
- BIS (2019), “Unconventional Monetary Policy Tools: A Cross-country Analysis”. CGFS Papers, No: 63.
- BIS (2020), “Annual economic report 2020”. <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2020e.htm>

- BODEA, H. VE HICKS, R. (2015), “International finance and central bank independence: Institutional diffusion and the flow and cost of capital”. *The Journal of Politics*, Vol. 77, No. 1, pp. 268-284.
- BOECKX, J. VE CORDEMANS, N. (2017), “Monetary policy in the wake of the Great Recession”. *Reflets et perspectives de la vie économique*, LVI, 61-78. <https://doi.org/10.3917/rpve.561.0061>
- BORATAV, K. VE E. YELDAN (2006), “Turkey 1980-2000: financial liberalization, macroeconomic (in)stability, and patterns of distribution”, *External liberalization in Asia, Post-Socialist Europe, and Brazil (içinde)*, Editörler: L. Taylor. Oxford University Press
- BORATAV, K. VE ORHANGAZI, Ö. (2022), “Neoliberal framework and external dependency versus political priorities, 2009–2020”, *Political economy of development in Turkey 1838 – present (içinde)*, Editörler: Özçelik, E. ve Y. Özdemir. Palgrave Macmillan <https://doi.org/10.1007/978-981-16-7318-4>
- BORIO, C. (2011), “Implementing a macroprudential framework: blending boldness and realism”, *Capitalism and Society: Vol. 6: Iss. 1, Article 1*. DOI: 10.2202/1932-0213.1083
- BORIO, C. (2014), “Central banking post-crisis: what compass for uncharted waters?”, *Central banking at a crossroads: Europe and beyond (içinde)*, Editörler: C. Goodhart, D. Gabor, vd. Anthem Press.
- BOWMAN, A., ERTURK, I. FROUD, J., JOHAL, S., LEAVER, A., MORAN, M. VE WILLIAMS, K. (2013), “Central bank-led capitalism?”. *Seattle University Law Review*, Volume: 36, Issue: 2, 455-487.
- BRAUN, B. VE GABOR, D. (2020), “Central banking, shadow banking, and infrastructural power”, *The Routledge international handbook of financialization (içinde)*, Editörler: P. Mader, D. Mertens, and N. van der Zwan. New York: Routledge.
- BRUNNERMEIER, M. (2008), “Deciphering the liquidity and credit crunch 2007- 08”, *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, No. 14612.
- BRYAN, D., HARVIE, D., RAFFERTY, M. VE TINEL, B. (2021), “The financialized state”, *The Routledge handbook of critical finance studies (içinde)*, Editörler: C. Borch ve R. Wosnitzer. Routledge.
- BURNHAM, P. (1999), “The politics of economic management in the 1990s”, *New Political Economy*, 4 (1), 37–54.
- BURNHAM, P. (2006), “The politics of economic management in the 1990s”, *Global restructuring, state, capital, and labour: Contesting Neo-Gramscian perspectives (içinde)*, Editörler: Andreas Bieler vd. London: Palgrave Macmillan.
- CANTU, C., CAVALLINO, P., DE FIORE, F. VE YETMAN, J. (2021), “A global database on central banks’ monetary responses to Covid-19”. *BIS Working Papers*, No 934, March.
- CECCHETTİ, S. VE TUCKER, P. (2021, June 1), “Understanding how central banks use their balance sheets: A critical categorisation”, *CEPR*. <https://cepr.org/voxeu/columns/understanding-how-central-banks-use-their-balance-sheets-critical-categorisation>
- COOMBS, N. VE THIEMANN, M. (2022), “Recentering central banks: Theorizing state-economy boundaries as central bank effects”. *Economy and Society*, 51:4, pp.535-558, DOI: 10.1080/03085147.2022.2118450
- CÖMERT, H. VE TÜREL, O. (2017), “Finansal küreselleşme sürecinde Türkiye’de para politikalarının evrimi: 1980-2014”, *Geçmişten geleceğe Türkiye ekonomisi (içinde)*, Editörler: M. Koyuncu vd. İletişim: İstanbul.

- CÖMERT, H. (2013), *Central Banks and Financial Markets: The Declining Power of US Monetary Policy*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- CÖMERT, H. (2019), "From trilemma to dilemma: monetary policy effectiveness after the bretton woods world". PERI Working Paper Series, 480.
- CÖMERT, H. VE YELDAN, A. E. (2019), "A tale of three crises made in Turkey: 1994, 2001 and 2008–09", *The Political Economy of Financial Transformation in Turkey* (içinde), Editörler: Yalman, G.L., Marois, T. ve Güngen, A.R. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- CÖMERT, H. VE ÖNCÜ, S. (2023), "İkili açmaz çerçevesinden Türkiye’de yakın dönem merkez bankacılığı ve kur krizlerini anlamak", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol 50, No 1, pp 115–169.
- CÖMERT, H., AKIN OLÇUM, G. VE YELDAN, A. E. (2010), "Interest rate smoothing and macroeconomic instability under post—capital account liberalization Turkey", *Canadian Journal of Development Studies / Revue canadienne d’études du développement*, 31:3-4, 459-482.
- DALZIEL, P. (2001), *Money, credit and price stability*. London: Routledge.
- DAFERMOS, Y., GABOR, D., VE MICHELL, J. (2021a), "The wall street consensus in pandemic times: What does it mean for climate-aligned development?". *Canadian Journal of Development Studies/ Revue Canadienne D’études du développement*, pp.238-251, <https://doi.org/10.1080/02255189.2020.1865137>
- DAFERMOS, Y., KRIWOLUZKY, A., VARGAS, M., VOLZ, U. VE WITTICH, J. (2021b), "The price of hesitation: How the climate crisis threatens price stability and what the ECB must do about it". *DIW Berlin: Politikberatung kompakt*, No. 173, ISBN 978-3-946417-64-4, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW), Berlin.
- DEMIRALP, S. (1999), "Recent developments in Turkish economy, economic policies for the year 2000 and effects of these policies on financial markets". *The ISE review special issue: Turkish economy and capital markets towards a new millennium*, 12(3): 29–34.
- DEMIRALP, S. VE DEMIRALP, S. (2018), "Erosion of central bank independence in Turkey", *Turkish Studies*, DOI: 10.1080/14683849.2018.1505512
- DIETSCH, P., CLAVEAU, F. VE FONTAN, C. (2018), *Do central banks serve the people?*, Cambridge: Polity Press.
- DIKAU, S. VE VOLZ, U. (2018). "Central banking, climate change, and green finance". *ADB Working Paper Series*, No. 867.
- DIKAU, S. VE VOLZ, U. (2021), "Central bank mandates, sustainability objectives and the promotion of green finance". *Ecological Economics*, 184.
- DUFOUR, M., VE ORHANGAZI, O. (2009), "The 2000-01 financial crisis in Turkey: A crisis for whom?", *Review of Political Economy*, 21(1): 101-122.
- EĞİLMEZ, M. (Temmuz, 2019), *Merkez Bankası Bağımsızlığının Evrimi*. <https://www.mahfiegilmez.com/2019/07/merkez-bankas-bagmszlg-n-evrimi.html?showComment=1563362704849>
- ENGELN, E. VE KONINGS, M. (2010), "Financial capitalism resurgent: comparative institutionalism and the challenges of financialization", *Applicable Analysis*. 601-624. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199233762.003.0022.
- EPSTEIN, G. A. (2005), *Financialization and the world economy*. Edward Elgar
- ERSEL, H. (1996), "The timing of capital account liberalisation: the Turkish experience", *New Perspectives on Turkey*, 15.
- ESEN, B. VE GÜMÜŞÇÜ, Ş. (2016), "Rising competitive authoritarianism in Turkey". *Third World Quarterly*, 37:9, 1581-1606.

- ESEN, B. VE GÜMÜŞÇÜ, Ş. (2020), “Why did Turkish democracy collapse? A political economy account of AKP’s authoritarianism”. in *Party Politics*, 1-17.
- FONTAN, C. VE LARUE, L. (2021), “Central Banking”, *The Routledge handbook of critical finance studies* (içinde), Editörler: C. Borch ve R. Wosnitzer. Routledge.
- GABOR, D. (2016), “The (impossible) repo trinity: the political economy of repo markets”, *Review of International Political Economy*, DOI: 10.1080/09692290.2016.1207699
- GABOR, D. (2021), “Revolution without revolutionaries: Interrogating the return of monetary financing”, Berlin: Finanzwende & Heinrich Böll Stiftung. DOI: 10.31219/osf.io/ja9bk
- GIMÉNEZ ROCHE, G. VE JANSON, N. (2021), “The Central Bank Shift to Market Maker of Last Resort: The Unintended Consequences of Unconventional Monetary Policies”, *Journal des Économistes et des Études Humaines*, 27(1), 1-33. <https://doi.org/10.1515/jeeh-2021-0037>
- GOODFRIEND, M. (2007), “How the world achieved consensus on monetary policy”, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 21, Number 4, pp. 47–68.
- GOODHART, C. VE LASTRA, R. (2023), “The changing and growing roles of independent central banks now do require a reconsideration of their mandate”, *Accounting, Economics, and Law: A Convivium* <https://doi.org/10.1515/ael-2022-0097>
- GUILLEN, M. F. VE POLILLO, S. (2005), “Globalization pressures and the state: the worldwide spread of central bank independence”, *American Journal of Sociology*, Volume 110 Number 6, pp. 1764–1802.
- GÜRSES, U. (13 Temmuz, 2018). “Kur, Piyasa ve Merkez Bankası Bağımsızlığı”, *Hürriyet*.
- HANIEH, A. (2009), “Forum hierarchies of a global market: the south and the economic crisis”. *Studies in Political Economy*, 83:1, pp.61-84, DOI: 10.1080/19187033.2009.11675056
- HARDIE, I., HOWARTH, D., MAXFIELD, S., VE VERDUN, A. (2013), “Banks and the false dichotomy in the comparative political economy of finance”. *World Politics*, 65(4), 691–728. <https://doi.org/10.1017/S0043887113000221>
- HARVEY, D. (2005), *A brief of history of neoliberalism*, Oxford University Press.
- HARVEY, D. (2006), *The limits to capital*. Verso.
- HARVEY, D. (2011), “The Rise of Neoliberalism and the Riddle of Capital”. *Capital and its discontents: conversations with radical thinkers in a time of tumult* (içinde), Editörler: Sasha Lilley. Oakland: PM Press.
- HAUSER, A. (2021), “From lender of last resort to market maker of last resort via the dash for cash – why central banks need new tools for dealing with market dysfunction”. January. BIS. <https://www.bis.org/review/r210113a.htm>
- IMF (2000), *Turkey Letter of Intent*. December 18, 2000. <https://www.imf.org/external/np/loi/2000/tur/03/index.htm>
- ITOH, M. VE C. LAPAVITSAS, C. (1999), *Political economy of money and finance*. Palgrave Macmillan.
- İLKIN, S. VE TEKELI, İ. (1997), *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. TCMB, Ankara.
- JAYASURIYA, K. (1994), “Political economy of central banks”. *Australian Journal of Political Science*, 29:1, pp.115-134, doi: 10.1080/00323269408402283
- JESSOP, B. (2007), *State Power: A Strategic-Relational Approach*, Cambridge: Polity.
- JOHNSON, J., AREL-BUNDOCK, V. VE PORTNIAGUINE, V. (2019), “Adding rooms onto a house we love: Central banking after the global financial crisis”. *Public Administration Symposium Article*, <https://doi.org/10.1111/padm.12567>

- KARA, A. H. (2008), “Turkish experience with implicit inflation targeting. Research and Monetary Policy Department Working Paper No:06/03
- KARA, A. H. (2016), “A Brief Assessment of Turkey’s Macroprudential Policy Approach: 2011–2015”. *Central Bank Review* 16, no. 3 (2016): 85–92, 86.
- KARA, A. H. (2021), “Monetary policy in the Covid era: The Turkish experience”, *Monetary Policy and Central Banking in the Covid Era (içinde)*, Editörler: K. Forbes, A. Ubide ve B. English. CEPR Press
- KARA, A. H. VE SARIKAYA, Ç. (2024), “Türkiye’s (unique) response to post-pandemic inflation”, *Monetary Policy Responses to the Post-Pandemic Inflation (içinde)*, Editörler: B. E-English, K. Forbes ve A. Ubide. Paris: CEPR Press, s. 267-291
- KÖSE, A.H. VE E. YELDAN (1998), “Turkish economy in the 1990s”, *New Perspectives on Turkey*, 18.
- KRIPPNER, G. (2007), “The making of US monetary policy: central bank transparency and the neoliberal dilemma”. *Theory and Society*, 36, pp.477–513.
- LAGNA, A. VE HENDRIKSE, R. (2017), “State financialization: a multi-scalar perspective”. *SSRN Electronic Journal*, DOI:10.2139/ssrn.3170943
- LAPAVITSAS, C. (2011), “Theorizing financialization”. *Work, Employment and Society*, 25(4), pp.611–626, DOI: 10.1177/0950017011419708
- MAROIS, T. (2019), “The transformation of the state financial apparatus in Turkey since 2001”, *The political economy of financial transformation in Turkey (içinde)*, Editörler: Yalman, G. L., T. Marois ve A. R. Güngen. Routledge
- MAXFIELD, S. (1997), *Gatekeepers of growth the international political economy of central banking in developing countries*. New Jersey: Princeton University Press.
- MCNAMARA, K. (2002), “Central bank independence and the social logic of delegation”. *West European Politics*, 25:1, pp. 47-76.
- MEHRLING, P. (2011), *The new lombard street: how the Fed became the dealer of last resort*. Princeton University Press.
- MEHRLING, P. (2014), “Why central banking should be re-imagined”. *BIS Papers No. 79 (108–118)*. Bank for International Settlements. <http://www.bis.org/publ/bppdf/bispap79i.pdf>
- MUSTHAQ, F. (2021), “Unconventional central banking and the politics of liquidity”. *Review of International Political Economy*, DOI: 10.1080/09692290.2021.1997785
- ORHANGAZI Ö. VE ÖZGÜR, G. (2015), “Capital flows, finance-led growth and fragility in the age of global liquidity and quantitative easing: the case of Turkey”, *PERI Working Paper Series*, No: 397.
- ORHANGAZI, Ö. VE YELDAN, E. A. (2021), “The re-making of the Turkish crisis”, *Development and Change* 0(0). pp.1–44. DOI: 10.1111/dech.12644
- ÖNDER, T. (2005), *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*. TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs 2005.
- ÖZATAY, F. (2007), “The Central Bank has been implementing high interest rate, low exchange rate policy for a long time”, *TEPAV*, 11 February 2007.
- ÖZATAY, F. (2020), “Paving the way for an economic crisis with high leverage and currency mismatches: 2018-19 crisis in Turkey”, *Think Asia*. Retrieved July 18, 2022, from <https://think-asia.org/handle/11540/12912>
- PAINCEIRA, J. P. (2022), *Financialisation in emerging economies: changes in central banking*. Routledge.

- PANITCH, L. VE GINDIN, S (2014), “Political Economy and Political Power: The American State and Finance in the Neoliberal Era”, *Government and Opposition*, 49, 369-399 doi:10.1017/gov.2014.4
- POULANTZAS, N. (2014 [1978]), *State, power, socialism*. Verso.
- REY, H. (2015), “Dilemma not Trilemma: The Global Financial Cycle and Monetary Policy Independence”. (No. w21162), National Bureau of Economic Research.
- SAAD-FILHO, A. VE YALMAN, G. L. (2010), *Economic transitions to neoliberalism in middle-income countries: policy dilemmas, economic crises, forms of resistance*. Routledge.
- SAĞLAM, M. (2021). “Siyasallaşmanın Odağı: Merkez Bankası ve Başkan Değişimleri”, *Gazete Duvar*, <https://www.gazeteduvar.com>
- SARAÇOĞLU, R. (1997), “Financial liberalization in Turkey”, *İktisat, İşletme ve Finans*, Mart, pp. 5-18.
- SNOWDEN, B. VE VANE, H.R. (2005). *Modern macroeconomics its origins, development and current state*. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- STIGLITZ, J. (2004), “The post-Washington Consensus Consensus”, *The initiative for policy dialogue world bank (1993): the East Asian miracle*, Oxford UP, 79-103.
- STOCKHAMMER, E. (2012), “Financialization, income distribution, and the crisis”, *Investigación Económica*, vol. LXXI, núm. 279, pp. 39-70.
- ŞENER, U. (2011), “Turkish monetary policy in a post- crises era: a further case of ‘new consensus’?”, *Credit, money and macroeconomic policy a post-keynesian approach (içinde)*, Editörler: Claude Gnos and Louis-Philippe Rochon. Edward Elgar.
- ŞENER, U. (2016), “Central banking and monetary policy under the AKP government”, *JOURNAL FÜR ENTWICKLUNGSPOLITIK XXXII 1/2*, pp. 135–160.
- TCMB, (2001), “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, *Para ve Döviz Kuru Politikası Metinleri*, 2001 www.tcmb.gov.tr/duyurular, erişim: 18.05.2024.
- TCMB (2005), “General Framework of Inflation Targeting Regime and Monetary and Exchange Rate Policy for 2006”, TCMB Press Release, 56.
- THIEMANN, M. (2020), “Macro-prudential Regulation Post-crisis and the Resilience of Financialization”, *The Routledge International Handbook of Financialization (içinde)*, Editörler: P. Mader, D. Mertens ve N van der Zwan. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 468-482.
- TOOZE, A. (2022), “Debating Central Bank Mandates”, *Forum for a New Economy Working Papers*, No.1.
- TÜREL, O. (2001), “T.C. Merkez Bankası’na yeni yasal çerçeve: 4651 sayılı kanun üzerine gözlem ve değerlendirmeler”, *Mülkiye Dergisi*, 25 (229), pp.71–86. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/230/423>
- ÜNÜVAR, B. VE YELDAN, A. E. (2023), “Green central banking under high inflation—more of a need than an option: An analytical exposition for Turkey”, *Development Policy Review*, 41, e12720. <https://doi.org/10.1111/dpr.12720>
- WALSH, C.E. (2010), “Central bank independence”, *Monetary economics, the new palgrave economics collection (İçinde)*, Editörler: S.N. Durlauf ve L.E. Blume. London: Palgrave Macmillan.
- WANSLEBEN, L. (2023), *The rise of central banks: state power in financial capitalism*. Harvard University Press.
- WILLIAMSON, J. (2004), “The washington consensus as policy prescription for development, a lecture in the series “practitioners of development”. delivered at the World Bank.

- WULLWEBER, J. (2020), “Embedded finance: the shadow banking system, sovereign power, and a new state–market hybridity”, *Journal of Cultural Economy*, DOI: 10.1080/17530350.2020.1741015
- YALMAN, G. L. (2002), “Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist bir Paradigma Mı Hegemonya Stratejisi Mi?”, *Praksis*, 7-23.
- YALMAN, G. L. (2003), “Neoliberal Hegemonya ve Siyasal İktisat: Latin Amerika Dersleri”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (içinde)*, Editörler: A.H.Köse vd. İletişim Yayınları, ss.453-474.
- YALMAN, G. L. (2009), *Transition to neoliberalism: the case of Turkey in the 1980s*. İstanbul Bilgi University Yayınları: İstanbul.
- YALMAN, G. L. (2019), “The neoliberal transformation of state and market in Turkey: an overview of financial developments from 1980 to 2000”, *The Political Economy of Financial Transformation in Turkey (içinde)*, Editörler: Yalman, G.L., Marois, T., ve Güngen, A.R. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 51-85.
- YALMAN, G. L., T. MAROİS VE A. R. GÜNGEN (2019), *The Political Economy of Financial Transformation in Turkey*. Routledge
- YELDAN, E. (2002), “On the IMF-directed disinflation program in Turkey: a program for stabilization and austerity or a recipe for impoverishment and financial chaos?”, *The ravages of neo-liberalism: economy, society, and gender in Turkey (içinde)*, Editörler: N. Balkan ve S. Savran. New York: Nova Science Publishers, 1-20.
- YELDAN, E. (2022), “The era of speculation-led growth and the 2001 crisis, 1990–2001”, *Political economy of development in Turkey 1838 – present (içinde)*, Editörler: Özçelik, E. ve Y. Özdemir. Palgrave Macmillan <https://doi.org/10.1007/978-981-16-7318-4>
- ZAYIM, A. (2022). “Financialized growth and the structural power of finance: Turkey’s debt-led growth regime and policy response after the crisis”, *Politics & Society*, 1–28, DOI: 10.1177/00323292221125566

Extended summary

A critical political economy of Central Bank independence: Changing central banking practices in the post-2008 Era and Turkey

Abstract

This study aims to evaluate the central bank independence debate in Turkey by designating the changing paradigm of central banking in the post-2008 crisis era with the burgeoning emphasis on the crisis management roles of central banks. In light of the crisis management roles of central banks, Turkey has deviated from global trends in central banking practices and experienced a growing discrepancy compared to the international debates regarding the new roles of central banks. Hence, it is argued in the study that the recent debates in Turkey on central bank independence are neglecting the changing practices of central banking in the aftermath of the 2008 financial crisis. Additionally, by reproducing the neoliberal rhetoric of reducing the state intervention in the economy, the Turkish debate is ignoring the background and effectiveness of the central bank independence framework in developing countries, including Turkey.

Key words: Central Bank, Central Bank independence, the state-finance nexus, financialization, crisis management

This study attempts to assess the recent Turkish debate on central bank independence by comparing it with the global trends in central banking practices and the international debates regarding the crisis management roles of central banks. Since their establishment, the central banks have had a “dual nature” as both the bank of the state and the bank for banks derived from their connection with the state and organic link with banking activities. During the neoliberal era, the fundamental role of the central banks in relations between the state and the financial markets in terms of “the state-finance nexus” has gained saliency. Hence, the independence of the central bank has started to operate as one of the crisis management strategies of neoliberalism. With the eruption of the 2008 financial crisis, it was acknowledged that pursuing the goal of price stability as the only objective of independent central banks did not ensure financial stability in particular and macroeconomic stability in general. Although the monetary policy did not play a direct role in causing the housing bubble that led to the 2008 crisis, central banks (the FED in particular) seemed responsible for its promotion and continuation by neglecting their roles in regulation and supervision of the financial sector. Eventually, the independent central banks began to adopt the goal of financial stability with a series of policy responses called unconventional monetary policies.

From the late 1970s onwards, the financialization era enabling the financial sector to become giant and complex has coincided with the period when central banks abandoned their direct traditional tools in controlling financial markets. When the CBs quit their regulatory and supervisory roles under the CBI framework, the

financial sector evolved toward a collateral-intensive system organized around securities and derivatives, leading to the emergence of the shadow banking system. By adopting unconventional monetary policies, central banks have begun to intervene directly in the financial markets more explicitly than in the pre-crisis period. Given that the 2008 crisis has only changed the theory and practice of central banking rather than altered the logic of neoliberal central banking, crisis interventions of the central banks reinforced the main characteristics of financialization. With the eruption of the Covid crisis, the crisis management roles of the CBs came to the fore once again. Hence, the crisis interventions of the central banks have sparked a burgeoning debate on the crisis management roles of central banks in embracing new goals to deal with social, economic, and ecological issues. It might be detected two closely affiliated debates arose from changing forms of central bank interventions; the first one is about the compatibility of these roles of central banks with the central bank independence framework, and the second one is that through interventions of the Banks, the financial dominance is rising.

On the Turkish case, central bank independence is stipulated as one of the IMF-conditionalities to attract the foreign capital and hence the continuation of the creditworthiness of Turkey. Until to the harsh impacts of the 2008 crisis began to be felt in the Turkish economy around 2013, the CBRT (The Central Bank of the Turkish Republic) have followed the similar patterns with other developed and developing countries in formulation and adaptation of the monetary policy. From 2013 onwards, central bank independence has turned out to be a signifier of the rising authoritarianism and deteriorating Turkish economy. In this regard, the main argument of this study is that the Turkish debate on the central bank independence have ignored the changing central banking practices and the debates in the post-2008 era. The central banking debate in Turkey should be conducted by considering the characteristic features of developing countries and the changing paradigm of central banking that emphasizes going beyond the goal of both price and financial stability. Since the central banks have been historically transformed in tandem with the changing forms of state interventions, the relation between central banks and the state requires to be scrutinized from a critical political economy perspective.

Türkiye GSYH büyümesinin MIDAS ile şimdi tahmini* **

Güzin Bayar

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı

e-posta: bayarg@ticaret.gov.tr

ORCID: 0000-0003-2061-7043

Melekgül Kargı

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı

e-posta: kargim@ticaret.gov.tr

ORCID:0009-0009-5129-5957

Baki Ozan Kuş

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı

e-posta: b.kus@ticaret.gov.tr

ORCID:0009-0002-9371-2340

Özet

GSYH büyümesi ekonominin durumunu ve potansiyelini gösteren önemli bir gösterge olarak algılanmaktadır ve ekonomik birimler büyüme oranlarını yakın şekilde takip etmektedir. Ancak pek çok ülkede GSYH istatistikleri hem çeyreklik sıklıkta, hem de oldukça gecikmeli olarak açıklanmaktadır. Bu durum ekonomistleri geçmiş fakat henüz istatistiği açıklanmamış yakın dönemin “şimdi tahmin”lerini yapmaya yönlendirmiştir. Bu konuda geniş bir iktisat yazını oluşmaya başlamıştır ve çok sayıda yeni teknik geliştirilmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye GSYH büyümesinin şimdi tahmini bu alanda yeni geliştirilen ve sıklıkla kullanılmaya başlanan tahmin tekniklerinden MIDAS (karma veri örnekleme-mixed data sampling) teknikleriyle yapılmaktadır. MIDAS, çeyreklik veriyi daha sık yayımlanan aylık, haftalık, hatta günlük veriler aynı denklemde kullanılarak tahmin etme imkanı vermektedir. Çalışmamızda temel MIDAS modellerinin statik faktör modelleri ile genişletilmiş bir hali olan FADL-MIDAS (Faktör Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış-MIDAS) denklemi kurulmuştur ve

* Submitted/Geliş: 01.02.2024, Accepted/Kabul: 24.05.2024

** Çalışmada yer alan görüşler yazarlara aittir. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı'nın resmi görüşünü yansıtmaz ve Bakanlığı bağlamaz.

ARMA ve köprü modelleri ile karşılaştırılmıştır. FADL-MIDAS modeli iki aşamada tahmin edilmektedir. Birinci aşamada reel ekonomiye ve finansal kesime ait çok sayıda verinin faktörleri statik temel bileşenler yöntemi (principal components analysis) ile bulunmuştur. Buradan elde edilen temel bileşenler, bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri ile birlikte denklemde kullanılmış ve denklem doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir.

Analiz sonuçları Türkiye GSYH büyümesinin tahmininde kendi gecikmeli değerleri ile reel kesime ait aylık sıklıkta açıklanan cari dengenin, kapasite kullanım oranının, cari işlemler hesabı hizmet gelirleri kaleminin, ihracatın, işsizlik oranının, istihdam oranının, otomobil üretim rakamlarının, reel kurların, sanayi üretim endeksinin ve seyahat gelirlerinin temel bileşenlerinin en iyi sonuçları verdiğini göstermektedir. Analiz sonuçları FADL-MIDAS modelinin MIDAS, köprü ve ARMA modellerinin hepsinden daha iyi tahmin performansı gösterdiğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: GSYH, MIDAS, temel bileşenler analizi, doğrusal olmayan en küçük kareler.

JEL kodları : C22, O11.

1. Giriş

Ekonomik büyüme iktisat yazınının başlangıcından bu yana iktisatçıların en çok ilgilendiği konulardan biri olmuştur. Dünyanın hemen her ülkesinde yüksek büyüme oranlarına ulaşmak hükümetlerin önemli hedeflerinden biri olmaktadır. Politika yapıcılar için GSYH büyümesi önemli ekonomik başarı kriterlerinden biridir. Kalkınmanın tek şartı GSYH büyümesi olmasa da, en önemli şartlarından biri ve ekonominin mevcut durumunu gösteren önemli bir gösterge olarak algılanmaktadır ve büyüme oranları ekonomik birimler tarafından yakın bir şekilde takip edilmektedir.

Pek çok ülkede GSYH istatistikleri hem çeyreklik sıklıkta, hem de oldukça gecikmeli olarak açıklanmaktadır. Örneğin GSYH'nin ilk resmi tahmini ABD ve İngiltere'de referans çeyreğin bitiminden bir ay sonra yayımlanmaktadır; Avro Bölgesinde bu süre daha da uzundur, bir ay artı 2-3 haftayı bulmaktadır (Banbura, vd., 2013). Türkiye'de biten çeyreğin GSYH verileri 2 ay sonra açıklanmaktadır. Bu durum ekonomistleri geçmiş fakat henüz istatistiği açıklanmamış yakın dönemin "şimdi tahmin"lerini yapmaya yönlendirmiştir. Bu konuda geniş bir iktisat yazını oluşmaya başlamıştır ve çok sayıda yeni teknik geliştirilmiştir.

Bu alanda yeni geliştirilen tekniklerden biri karma veri örnekleme-MIDAS" (mixed data sampling) yöntemidir. MIDAS modelleri Ghyselsvd. (2002), Ghysels, vd. (2007), Andreou et al. (2010, 2013), Clements ve Galvao (2008, 2009), tarafından tanımlanmış ve geliştirilmiştir. Avrupa ve Amerika kıtasında pek çok ülkenin GSYH büyümesini tahminde kullanılan model, Türkiye'de yeni yeni GSYH büyümesinin tahmininde kullanılmaya başlamıştır. Kazdal ve Gül (2021), Akkoyun ve Günay (2012), Günay (2018), Yamak, Samut ve Koçak (2018), Doğan ve Midiliç

(2017) statik temel bileşenler modelinin ve karma veri örnekleme-MIDAS modelinin çeşitli formlarını Türkiye verisine uygulamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye GSYH büyümesinin şimdi tahminini bu alanda en çok kullanılan tahmin tekniklerinden “statik faktör modeli” (static factor model) ve “karma veri örnekleme-MIDAS” (mixed data sampling) tekniklerinin bir bileşimi olan “faktör otoregresif gecikmesi dağıtılmış-MIDAS” (factor autoregressive distributed lag, FADL-MIDAS) yöntemiyle tahminini yapmaktır. MIDAS yöntemi yeni geliştirilmekte olan bir yöntem olup Türkiye’nin GSYH büyüme oranının MIDAS ile tahminini yapan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın literature katkısı 2007-2023 yılları arasındaki son dönemi ele alması ve FADL, MIDAS, köprü ve ARMA modellerinin sonuçlarını karşılaştırmasıdır.

Türkçe literatürde GSYH tahminlerine ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Uzun vadeli GSYH tahmini ve uzun vadeli GSYH büyümesinin sağlanması özellikle hükümetler için çok önemli konulardır. Ancak pek çok ekonomik birim çeşitli kararları için çok kısa vadeye, henüz istatistikleri açıklanmamış içinde bulunulan çeyreğe veya gelecek bir iki çeyreğe ilişkin tahminlere ihtiyaç duymaktadır. Özellikle son yıllarda kısa dönemli ekonometrik tahminlerde kullanılan ekonometrik yöntemler uzun dönemli GSYH tahminlerinde kullanılan ekonometrik yöntemlerden farklılaşmaktadır. MIDAS yöntemleri bu farklı yaklaşımlardan biridir ve pek çok ülkede çok yakın dönemin GSYH büyümesini tahmin etmekte başarılı olduğu gösterilmiştir. Bu çalışmanın amacı söz konusu yöntemlerin Türkiye GSYH büyümesinin kısa dönemli hareketlerini tahmin etmekte ne kadar başarılı olduğunu, geleneksel yöntemler ile karşılaştırarak ortaya koymaktır.

Çalışmanın 2. kısmında faktör modelleri ile MIDAS modelleri hakkındaki literatür taramasına yer verilmekte, 3. kısımda veriler ve yöntem anlatılmakta, 4. kısımda tahmin sonuçları verilmekte ve birbirleri ile karşılaştırılmakta ve 5. kısımda genel değerlendirmelere yer verilmektedir.

2. Literatür taraması

GSYH büyümesi ekonomik aktörleri en çok etkileyen makro ekonomik değişkenlerden biri olması sebebiyle iktisat yazınının başlangıcından bu yana en çok incelenen konulardan biri olmuştur. Harrod (1939)-Domar (1946) ve Solow (1956)-Swan (1956), Ramsey (1928) bu konudaki öncü çalışmalardır. Bu iktisatçılar neoklasik yaklaşıma sahipti ve büyümeyi uzun vadeli bir bakış açısıyla ele alarak işgücündeki niteliksel ve niceliksel değişim, sermaye stokundaki değişim, doğal kaynaklardaki değişim ve teknolojik gelişme ile açıklamaya çalışmışlardı. Burada teknolojik gelişme dışsal olarak ele alınmaktaydı ve politik kararların büyüme üzerindeki etkisi büyük ölçüde göz ardı edilmekteydi.

Neo klasik yaklaşım üretim faktörlerinin azalan verimliliği varsayımı altında, gelişmiş ekonomilerde sermaye bol olduğundan sermayenin getirisinin azalacağını, diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerde emek bol, sermaye ise kıt olduğundan sermayenin getirisinin daha yüksek olacağını, dolayısıyla sermayenin, daha yüksek getiri arayışı içinde zengin ülkelerden gelişmekte olan ülkelere akacağını ve böylelikle gelişmekte olan ülkelerin daha hızlı büyüyerek zaman içinde gelişmiş ülkelerin milli gelir seviyesine yakınlaşacağını öngörür. Zaman içinde bu modellerin gerçek dünyayı açıklamakta yetersiz kaldığı görüldüğünden, içsel büyüme modelleri daha çok kabul görmeye başlamıştır. İçsel büyüme modellerinde teknoloji sistem içinde üretilir ve teknolojinin devlet politikalarından, Ar-Ge yatırımlarından, insan kaynaklarının eğitim seviyesinden ve pek çok diğer faktörden etkileneceği göz önünde bulundurulur. İçsel büyüme modellerinin öncüleri arasında Romer (1986), Baumol (1986), Barro (1990), Rebelo (1991), Lucas (1988) sayılabilir.

Başlangıçta iktisat literatürü daha ziyade uzun vadeli büyümenin belirleyicilerine ve gelişmekte olan ülkelerin yüksek gelirli ülkeleri yakalaması için politika tavsiyelerine odaklanırken, bu konular hala önemini korumakla birlikte, özellikle son dönemde kısa vadeli tahminlere olan ihtiyaç da artmıştır. Küreselleşme, finansal piyasaların gelişimi, artan uluslararası ticaret gibi faktörler iktisadi faaliyetlerin hızını artırmış, ekonomik birimler karar verebilmek için yakın döneme ilişkin verilere ve tahminlere de daha fazla ihtiyaç duymaya başlamıştır. Son yıllarda bu ihtiyaca cevap vermek üzere kısa dönemli GSYH büyüme tahminleri de yaygınlık kazanmış ve bu alanda yeni tahmin teknikleri geliştirilmeye başlanmıştır. GSYH verilerinin pek çok ülkede çeyreklik olarak, yer yer 2-3 ay gecikmeli olarak yayımlanması, diğer taraftan, GSYH ile ilişkili pek çok makroekonomik değişkenin istatistiklerinin daha hızlı toplanabilmesi, birçoğunun aylık olarak açıklanması, bu verilerden GSYH tahmininde nasıl yararlanabileceğinin araştırılmasını gündeme getirmiştir.

Çeyreklik GSYH verilerini aylık veya daha sık yayımlanan verilerle tahmin için ilk geliştirilen yöntemler arasında köprü yöntemleri sayılabilir. Köprü modelleri basitçe, çeyreklik bazdaki GSYH büyümesini tahmin için daha sık yayımlanan verileri de ortalamalarını (ya da verinin niteliğine göre toplamlarını) alarak çeyreklik baza getirmekte ve denkleme bütün değişkenler çeyreklik bazda girmektedir. Bu yöntemle yapılan çalışmalara Iacoviello (2001), Baffigi vd. (2004), Golinelli ve Parigi. (2007), Giannone vd. (2006) ve Angelini vd. (2008), Diron (2008), Ferrara, Guegan ve Rakotomalahy (2010), Golinelli and Parigi (2014) örnek gösterilebilir. Ayrıca ekonomi yazınında GSYH büyümesinin tahmininde sıklıkla AR, ARIMA ve VAR modelleri de kullanılmaktadır. AR ve ARIMA modelleri GSYH büyümesindeki zaman bağımlılıklarını, VAR modelleri ise

değişkenler arasındaki korelasyonları ve GSYH büyümesi ile bağımsız değişkenler arasındaki geribildirimleri (feedback) gözönünde bulundurması sebebiyle tercih edilen modellerdir.

Son dönemde statik faktör modelleri (static factor models) ve dinamik faktör modelleri (dynamic factor models) ile karma veri örnekleme (Mixed Data Sampling-MIDAS) gibi şimdi tahmin (nowcast) yöntemleri geliştirilmiştir ve bu yöntemlerin özellikle GSYH büyümesinin kısa vadeli tahminlerinde iyi performans gösterdiği ortaya konmuştur.

Şimdi tahminde yakın zamanda ayrıca çeşitli makine öğrenmesi (machine learning) teknikleri de kullanılmaya başlanmıştır; güçlendirme, regresyon ağaçları ve rassal ormanlar, regresyon eğrileri, destek ve alaka vektör makineleri, sinir ağları, k-en yakın komşular (boosting, regression trees and random forests, regression splines, support and relevance vector machines, neural networks, k-nearest neighbors) gibi (Fornaro ve Luomaranta, 2020).

2.1. Statik ve dinamik faktör modelleri

Makroekonomik zaman serilerinin tahmininde bazen aday bağımsız değişkenler çok sayıda olabilir. Öyle ki bazen, tahmin edilmek istenen bağımlı değişkenle ilişkili olabilecek bağımsız değişken sayısı N , zaman gözlem sayısını, T 'yi aşabilir. Bu tür bir yüksek boyut sorununu aşmak için modeli, N sayıdaki değişkeni, bu değişkenlerin ortak varyansını en iyi şekilde temsil edebilecek birkaç gözlemlenemeyen saklı (latent) değişkene indirgenerek basitleştiren yöntemler önerilmiştir. Yöntemi ortaya atan ve geliştiren çalışmalar (Stock ve Watson, 2002a ve 2002b; Bernanke ve Boivin, 2003; Boivin ve Ng, 2005; Forni vd., 2005; Giannone, Reichlin, and Small, 2008; D'Agostino ve Giannone, 2012) geleneksel ekonometrik modellere göre daha iyi tahmin sonuçları verdiğini göstermiştir. Giannone, Reichlin, and Small (2008) faktörlerin temel bileşenler analizi ve Kalman filtresi kullanarak GSYH şimdi tahmin modeli kurmuş ve tahmin performansının iyileştiğini göstermiştir; ilk kez dinamik faktör modelini geliştirmiş ve ABD verisine uygulamıştır.

Faktör yüklemeleri her bir değişkenin ortak faktörün varyasına katkısını temsil etmektedir (Delajara, Alvarez ve Tirado, 2016). Girardi, Gayer ve Reuter (2015)'in belirttiği gibi, faktör modelleri tek tek değişkenlerin eksikliklerini (ölçüm hataları gibi) gidermekte; bir kaç zaman serisi yerine çok sayıda değişkenin içerdiği bilgiyi özetleyerek içerdikleri önemli miktarda bilgiyi modele dahil etmektedir.

Sonrasında çok sayıda çalışmada bu yöntem kullanılarak performansı geleneksel modellerle kıyaslanmıştır. Liebermann (2014) ABD ekonomisi için faktör model tahmini yapmakta ve tahmin performansının özellikle şimdi tahminde güçlü olduğunu, AR modellerinin tahmin performansının üzerinde olduğunu, ancak

tahmin ufku uzaklaştıkça tahmin performansının azaldığını göstermektedir. Delajara, Alvarez ve Tirado (2016) Meksika için faktör bazlı şimdi tahminlerinin profesyonel tahmin kuruluşlarının uzlaşım tahminlerinden daha iyi performans gösterdiğini tespit etmiştir. Galvez-Soriano (2019) Meksika'nın GSYH'sını tahmin etmekte kurduğu iki köprü modelinin ortalamasının dinamik faktör modellerinden ve temel bileşenler analizinden daha iyi sonuç verdiğini göstermiştir; diğer taraftan dinamik faktör modelleri de AR ve PCA modellerinden daha iyi sonuç vermektedir.

Cepni vd. (2019) Brezilya, Endonezya, Meksika, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Türkiye'nin GSYH'larını tahmin eden çalışmalarında dinamik faktör modelleri ve AR modelleri kullanmış ve bağımsız değişkenler arasında çeşitli ekonomi politikası, ticaret politikası, para politikası belirsizlikleri göstergelerinden elde edilmiş faktörleri de dahil etmişlerdir. Belirsizlik endekslerinin tahmin performansını iyileştirdiğini gözlemlemişlerdir. Cepni vd. (2019)'ye göre, dünya ekonomilerinin artan oranda ticaret ve finansal bağlarının güçlenmesi, ekonomiler arasında şokların taşmasını, (spillover effects) birbirine geçişkenliğini sağlamaktadır; ayrıca sürpriz değişkenlerin tahminlerde etkili olması ekonomik birimlerin beklentilerinin büyüme üzerinde önemli etkisinin olduğunu göstermektedir.

Soybilgen ve Yazgan (2021) ABD ekonomisinin büyüme oranlarını tahmin ettikleri çalışmalarında dinamik faktör modelleri ile makine öğrenmesi modellerini birleştirmiştir. Analiz sonuçları ağaç temelli topluluk (tree-based ensemble) modellerinin lineer dinamik faktör modellerinden daha iyi performans gösterdiğine işaret etmektedir. Yazarlara göre reel değişkenlerden elde edilen faktörler finansal değişkenlerden ve fiyat değişkenlerinden elde edilen faktörlere kıyasla çok daha yüksek etkiye sahiptir; ancak 2008-2009 krizini takiben finansal değişkenlerden ve fiyat değişkenlerinden elde edilen faktörlerin etkileri artmıştır.

Faktör modellerinin tahmini iki aşamada yapılır; birinci aşamada bağımsız değişkenlerin saklı faktörleri tahmin edilir. İkinci aşamada bağımlı değişkenin bu faktörlerin üzerine regresyonu yapılarak tahmin denklemi elde edilir. Faktör modelleri çok sayıda göstergedeki bilgiyi az sayıdaki gözlemlenemeyen temel bileşenle özetlemektedir; bu amaçla static temel bileşenler modelleri (Stock ve Watson, 2002a) veya dinamik faktör modelleri (Forni vd., 2000, 2005) kullanılmaktadır. Statik faktör modelleri değişkenlerin varyans-kovaryans matrisine dayalı standart temel bileşenler analizi kullanarak gizli (latent) faktörleri belirlerken, dinamik faktör modelleri ters Fourier dönüşümü (inverse Fourier transform) yaparak temel bileşenleri belirlemektedir. Statik faktör modellerinde faktörlerin dinamikleri üzerine parametrik bir yapı empoze edilmemektedir (Girardi, Gayer ve Reuter, 2015).

Connor ve Korajczyk (1986,) konuyu statik bir modelde incelemekte ve kesitlerin hata terimleri arasında (zayıf) korelasyonlar bile olsa, faktörlerin temel

bileşenler yöntemiyle tutarlı bir şekilde tahmin edilebileceğini söylemektedir (N sonsuza giderken). Stock ve Watson (2002a, 2002b) yöntemin tahmin performansını AR ve VAR modellerine kıyasla önemli ölçüde iyileştirdiğini göstermiştir. Stock ve Watson (2002a) ayrıca temel bileşenler tahmininin faktör yüklemelerindeki küçük ve rassal kaymalara karşı dirençli (robust) olduğunu belirtmiştir; istikrarsızlık (instability) temel bileşenler tahmininin tutarlılığını etkilememektedir.

Girardi, Gayer ve Reuter (2015)'in ve Naser (2015)'in özetlediği gibi, bazı çalışmalar dinamik faktör modellerinin statik faktör modellerinden daha üstün olduğu görüşünderken (Schumacher, 2007; Eickmeier and Ziegler, 2008) D'Agostino and Giannone (2012) iki modelin birbirine çok yakın sonuçlar verdiğini bulmuştur. Dinamik faktör modelleri daha az varsayıma dayanan daha sofistike modellerdir ve bu sebeple teorik açıdan daha tercih edilebilir olsa da Boivin and Ng (2005)'nin gösterdiği gibi statik temel bileşenler modelleri tanımlama hatalarına karşı daha dirençlidir (daha az yardımcı (auxiliary) parametre tanımlaması gerektirdiğinden) (Naser, 2015). Ayrıca, Stock ve Watson (2002a)'nın gösterdiği gibi standart temel bileşenler analizi ile kurulan statik faktör modelleri zamanda ve kesitler arasında (zayıf) korelasyon bulunması durumunda bile tutarlı tahmin yapmaya imkan vermektedir.

Bu çalışmada statik faktör modelleri ile MIDAS modellerinin bir bileşimi olan FADL-MIDAS modelleri kullanılarak analizler yapılmış ve sonuçları ADL-MIDAS ve geleneksel modellerden elde edilenlerle karşılaştırılmıştır.

Statik faktör analizinin MIDAS'a dahil edilmesinde Stock ve Watson (2002a)'ın yaklaşımı kullanılmıştır. İlk aşamada N tane değişkenin temel bileşenler analizi (principal components analysis) ile tahmin edilen ortak faktörleri, ikinci aşamada büyüme denkleminin tahmininde kullanılır. Örneğin y_t tahmin edilecek zaman serisi ise (bu analizde GSYH büyümesi) ve X_t sayısı N'i bulan olası açıklayıcı değişenlerse, (X_t, y_{t+h}) tahmin modeli aşağıdaki gibi temsil edilebilir:

$$X_t = \Lambda F_t + \varepsilon_t \dots \dots \dots (1)$$

$$y_{t+h} = \beta_F F_t + \beta_\omega \omega_t + e_{t+h} \dots \dots \dots (2)$$

Burada ε_t rassal hata terimini ($N \times 1$ boyutunda) h tahmin ufkunu, ω_t gözlemlenebilir değişkenleri (y_t 'nin gecikmeli değerleri gibi) ve e_{t+h} ise tahmin hatasını göstermektedir. T zamanında eldeki veriler $t=1, \dots, T$ dönemi arasındaki y_t , X_t ve ω_t olup, amaç y_{t+h} y_t tahmin etmektir (Stock ve Watson, 2002a). Burada gerek ilk denklemde, gerekse ikinci denklemde ortak faktörlerin gecikmeli değerleri de modele dahil edilebilir (Stock ve Watson, 2002a).

2.2. MIDAS

MIDAS modelleri, düşük frekanslı veriyi yüksek frekanslı veri ile tahmin etmekte etkin bir yöntemdir. GSYH verileri pek çok ülkede, bu arada Türkiye’de de çeyreklik olarak toplanır ve oldukça gecikmeli olarak yayımlanırken, GSYH ile yüksek korelasyona sahip ve tahmininde kullanılabilir çok sayıda değişken aylık, haftalık veya günlük olarak toplanmakta ve biten dönemi çok daha kısa sürede takip ederek yayımlanmaktadır. Bu değişkenlerden örneğin sanayi üretimi, kapasite kullanım oranı, enflasyon, tüketici güven endeksi, gibi veriler aylık, krediler, kredi kartı harcamaları haftalık, faizler, kurlar, petrol ve diğer emtia fiyatları, dış ticaret gibi veriler günlük olarak toplanmaktadır.

Köprü modellerinin dezavantajı, yüksek frekanslı verideki GSYH tahmini için çok faydalı olabilecek bilgiyi toplulaştırarak tahmin performansına katkıda bulunmasını engellemesidir. MIDAS modelleri diğer taraftan, yüksek frekanslı, aylık, haftalık veya günlük veriyi toplulaştırmadan doğrudan regresyona dahil etmekte ve bu verilerin hangi ağırlıkla denkleme gireceğine modelin karar vermesini sağlayarak basit bir ortalama veya toplam alma yerine tahmin performansını en iyileştirecek şekilde ağırlıklandırılmasını sağlamaktadır. Modelin bu özelliği onun pek çok analizde köprü modelleri, AR, ARDL vb. gibi modellere göre daha iyi tahmin performansı göstermesine sebep olmaktadır. Doğan ve Midiliç (2017) Türkiye verisinde, Naser (2015) Bahreyn verisinde, Marcellino ve Schumacher (2010) Almanya verisinde MIDAS tahminin geleneksel yöntemlere göre daha iyi tahmin sonuçlarına ulaştırdığını göstermiştir.

MIDAS modelleri Ghysels, Santa-clara, and Valkanov (2002), Ghysels, Sinko ve Valkanov (2007), Andreou vd. (2008, 2009), Kourtellos (2010 ve 2013) tarafından tanımlanmış ve geliştirilmiştir. Clements ve Galvao (2008)’yu takip ederek MIDAS modelini aşağıdaki gibi tanımlayabiliriz. Model, ARDL modellerine benzer şekilde, bağımlı değişken y_t 'yi, bağımsız değişkenler x_t 'in ve gecikmeli değerlerinin üzerine regres etmektedir. Tek açıklayıcı değişken ve bir dönem sonraki tahmin için MIDAS modeli aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır (Clements ve Galvao, 2008):

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 B(L^{1/m}; \theta) x_{t-1}^{(m)} + \varepsilon_t^{(m)} \dots \dots \dots (3)$$

$$\text{Burada } B(L^{1/m}; \theta) = \sum_{k=0}^K B(k; \theta) L^{k/m} \text{ ve } L^{k/m} x_{t-1}^{(m)} = x_{t-1-k/m}^{(m)}$$

Denklemden t, bağımlı değişkenin zaman birimini (bu çalışmada çeyreklik), m daha sık örneklem frekansını (örneğin y çeyreklik, x aylık iken m=3) temsil etmektedir ve $L^{1/m}$ daha sık frekans üzerinde operatördür (Clements ve Galvao, 2008).

B, bağımsız değişkenlerin ağırlık katsayısıdır. Genellikle Exponential Almon Lag veya Beta lag ile parametrize edilir. K gecikmesinin ağırlığı, iki hiperparameterli Exponential Almon Lag modelinde aşağıdaki gibidir. Hiperparameter sayısı artırılabilir : $\theta_1 \dots \dots \theta_p$

$$B(k; \theta) = \frac{\exp(\theta_1 k + \theta_2 k^2)}{\sum_{k=1}^K \exp(\theta_1 k + \theta_2 k^2)}$$

Ağırlık fonksiyonu olarak Beta fonksiyonu da kullanılabilir. Fonksiyonun iki parametresi vardır; θ_1 ve θ_2

$$B(k; \theta_1, \theta_2) = \frac{f\left(\frac{k}{K}, \theta_1, \theta_2\right)}{\sum_{k=1}^K f\left(\frac{k}{K}, \theta_1, \theta_2\right)}$$

Burada $f(x, a, b) = \frac{x^{a-1}(1-x)^{b-1}\Gamma(a+b)}{\Gamma(a)\Gamma(b)}$ ve $\Gamma(a) = \int_0^\infty e^{-x} x^{a-1} dx$

Ağırlık fonksiyonu tahmin edilecek parametre sayısını azaltıp tahmini kolaylaştırmak için kullanılmaktadır. Örneğin, çeyreklik bir bağımlı değişkeni günlük veri ile tahmin etmek istersek, bir çeyreğin içindeki yaklaşık 66 iş gününün her biri için ayrı gecikme ve ayrı ağırlıklar koymak istersek serbestlik derecesi çok azalacaktır; onun yerine Exponential Almon Lag veya Beta lag gibi bir varsayım yapmak, bir kaç hiperparameter ile bu sorunu çözecektir; ağırlıklar model içinde belirlendiği için toplulaştırma sapmasının da önüne geçilmiş olacaktır (Doğan ve Midiliç, 2017). Denklem lineer olmayan en küçük kareler (non-linear least squares) yöntemi ile tahmin edilmektedir.

Sonrasında MIDAS'ın bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin de modele dahil edildiği ve böylece zaman bağımlılıklarının da göz önünde bulundurulduğu autoregressive distributed lag MIDAS (ADL-MIDAS), modelleri geliştirilmiştir. Clements ve Galvao (2008), Ghysels vd. (2004)'ün önerdiği modeli geliştirerek aşağıdaki formda tahmin etmeyi önermektedir :

$$y_t = \beta_0 + \lambda y_{t-1} + \beta_1 B(L^{1/m}; \theta)(1 - \lambda L)x_{t-1}^{(m)} + \varepsilon_t^{(m)} \dots \dots \dots (4)$$

λ katsayısı, diğer katsayılarla beraber doğrusal olmayan en küçük kareler ile tahmin edilmektedir.

Çok sayıda bağımsız değişkenin bulunduğu durumlarda bu değişkenlerin ortak varyansını özetleyen faktörlerin denkleme dahil edildiği faktör-genişletilmiş MIDAS (factor augmented MIDAS (FA-MIDAS)) versiyonları da geliştirilmiştir (Marcellino ve Schumacher, 2010). “Faktör Genişletilmiş MIDAS (“Factor augmented MIDAS”) yönteminde bağımsız değişkenler arasında çeyreklik değişkenlerin temel bileşenler (principal components) yöntemiyle elde edilen faktörleri de modele dahil edilmektedir. Böylece hem denklemin boyutu küçültülebilmekte, hem de tahmin performansı iyileştirilmektedir.

Ya da daha sofistike olarak hem bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini hem de faktörleri denkleme dahil ederek faktör otheregresif gecikmesi dağıtılmış “factor autoregressive distributed lag MIDAS” (FADL-MIDAS) denklemleri de kurulmaktadır. Faktör genişletilmiş MIDAS modelleri iki aşamada tahmin edilmektedir. Birinci aşamada faktörler statik temel bileşenler yöntemi ile tahmin edilir. Buradan elde edilen, bağımsız değişkenlerin ilk r temel bileşeni denkleme bağımsız değişkenler olarak kullanılır ve denklem aynı şekilde doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilir.

MIDAS modellerinin gecikme uzunluğunun kaç olması gerektiğine çeşitli bilgi kriterlerine (Akaike Information Criteria, Bayesian Information Criteria, Schwarz Information Criteria, Bai ve Ng Criteria...) bakarak karar verilmektedir. Inoue ve Kilian (2006) ile Stock ve Watson (2002b) Bayesian bilgi kriterini kullanmanın iyi sonuç verdiğini göstermişlerdir ancak diğer bilgi kriterleri de kullanılabilir. Cepni vd. (2019) literatürde genellikle bir veya iki faktörün ve bir veya iki gecikmenin kullanıldığını, çok sayıda faktörün kullanıldığı aşırı parametrize edilmiş modellerin genellikle iyi performans göstermediğini belirtmektedir.

Çeşitli MIDAS modellerinin tahmin performansı genellikle kök ortalama hata kareleri (root mean squared error-RMSE) kullanılarak karşılaştırılmaktadır.

MIDAS yöntemleri özellikle son yıllarda GSYH büyümesinin şimdi tahmininde yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Ferrara ve Marsilli (2017) dünya ekonomisinin %80’ini temsil eden 37 ülkenin verisini FA-MIDAS yöntemiyle incelemekte ve GSYH büyüme tahminlerini IMF World Economic Outlook tahminleriyle kıyaslamaktadır. Tahminlerinin özellikle 4-11 ay öncesinde, yani Ocak’tan Eylül’e kadar önemli tahmin doğruluğu kazanımları sağladığını göstermişlerdir. Yazarlara göre böylece FA-MIDAS tahmini, dünya ekonomisi ile ilgilenen herkes için IMF WEO’ya güvenilir ve zamanında bir tamamlayıcı oluşturabilmektedir. Naser (2015) Bahreyn GSYH büyümesini MIDAS modelleri ile tahmin etmekte ve en iyi tahmin sonuçlarını yansıtılmış (projected) FA-MIDAS modelinin verdiğini göstermektedir. Faktör tabanlı MIDAS modellerinden üç

faktörlü model en iyi sonuçları vermektedir. MIDAS ağırlıklarından ise en iyi sonuçları exponential distributed lag'ın verdiği gözlemlenmiştir. Chernis ve Sekkel (2017) Kanada'nın GSYH büyümesinin şimdi tahminini DFM ve MIDAS yöntemleriyle yapmıştır. Analiz sonuçları DFM modelinin AR ve köprü modelleri gibi geleneksel alternatiflerden, ayrıca MIDAS yönteminden de daha iyi sonuç verdiğini göstermektedir. Jardey ve Meunier (2022) yıllık ve çeyreklik dünya GSYH'sını aylık ve haftalık verilerle FA-MIDAS yöntemiyle tahmin etmektedir. Analiz sonuçları FA-MIDAS tahmininin özellikle kriz dönemlerinde AR modellerinden daha iyi sonuç verdiğini göstermektedir.

Şimdi tahmin (nowcast) yöntemlerinin teorik çerçevesini ve ampirik uygulamalarını ortaya koyan çalışmaların geniş bir literatür taraması için Banbura vd (2013)'e ve Bok, vd. (2018)'a bakılabilir.

Türkiye GSYH büyümesinin DFM ve MIDAS ile şimdi tahminine ilişkin olarak son dönemde yeni yeni bir literatür oluşmaktadır. Kazdal ve Gül (2021) Türkiye GSYH'sını 2005 Şubat-2020 Mayıs dönemi için 40 adet aylık gösterge kullanarak faktör MIDAS yöntemi ile tahmin etmektedir. Yazarlar faktör MIDAS modelinin daha basit MIDAS modellerinden daha iyi sonuç verdiğini ve “düzensiz uç” (ragged edge) özelliklerini göz önünde bulundurmanın tahmin performansını iyileştirdiğini göstermektedir. Doğan ve Midiliç (2017) Türkiye GSYH büyümesinin 2000/Ç2-2016/Ç2 dönemi için MIDAS ile şimdi tahminini yapmaktadır. Bu amaçla 204 günlük finansal veri serisini kullanmaktadır. Veriler arasında emtia fiyatları, hisse senedi fiyatları, küresel ve yerel risk göstergelerini içeren seriler yer almaktadır. Sonuçlar finansal serileri tahminde kullanmanın ve MIDAS ile günlük verilerdeki bilgileri tahminde doğrudan içermenin tahmin performansını önemli ölçüde iyileştirdiğini göstermektedir.

Akkoyun ve Günay (2012) Türkiye GSYH büyümesinin durum-uzay (state-space) modelini kurmakta ve Kalman filtreleme yöntemiyle tahmin etmektedir. Çalışma 2008Ç1-2012Ç2 dönemini içermektedir ve hem aylık, hem çeyreklik veriler bir arada kullanılmaktadır. Tahmin sonuçları, Kalman filtreleme yöntemi kullanılarak ve PMI endeksinin bağımsız değişkenler arasında dahil edildiği modelin tahmin performansının basit AR modeline ve sadece reel kesime ait değişkenlerin kullanıldığı modellere göre daha iyi olduğunu göstermektedir. Yazarlar ayrıca reel ekonomiye ilişkin değişkenlerden sanayi üretim endeksinin, ihracat ve ithalat miktar endekslerinin de GSYH büyümesi denkleminde yüksek tahmin gücüne sahip olduğunu göstermişlerdir.

Günay (2018) 1987-2017 arasındaki yıllık GSYH büyümesini çeyrekten çeyreğe GSYH ve aydan aya sanayi üretimi ve dolar kuru değişimleri ile MIDAS ve MIDAS-ADL yöntemleri kullanarak tahmin etmektedir. Yazar, şimdi tahmin hatalarının yıl sonuna doğru azaldığını göstermektedir.

Yamak, Samut ve Koçak (2018), Türkiye'nin 2010Ç1-2016Ç4 çeyreklik GSYH büyüme rakamlarını MIDAS yöntemi ile haftalık ve aylık getiri farkları bağımsız değişkenler olmak üzere tahmin etmiştir.

Bu çalışma hem 2007-2023 yılları arasındaki daha yakın dönemi içermekte hem de finansal, reel ve uluslararası değişkenlerin Türkiye GSYH büyümesinin tahmini üzerindeki etkilerini FADL-MIDAS yöntemi ile incelemekte ve geleneksel yöntemlerle karşılaştırmasını yapmaktadır.

3. Veriler ve yöntem

Bu çalışmada Türkiye'nin 2007Ç1-2023Ç3 arası GSYH verileriyle büyüme denklemi tahmin edilmektedir.

GSYH verileri TÜİK'ten alınmıştır. Bağımsız değişkenler ve veri kaynakları Tablo 1'de yer almaktadır.

Stock ve Watson (2002b)'yi takip ederek bütün serilerin önce birim kökü sınanmış; durağan olmayan, $I(1)$ değişkenlerin yüzde değişimi alınarak durağan hale getirilmiştir. Değişkenleri durağan hale getirmek için farkları da alınabilirdi ancak büyüme de GSYH'nın yüzde değişimi olduğundan bağımsız değişkenlerin de yüzde değişimleri alınarak durağanlaştırılması tercih edilmiştir. Faktör analizine giren değişkenlerin ortalamalarından farkı alınıp standart sapmalarına bölünerek seriler standart normal $N(0,1)$ seriler haline getirilmiştir. Modellerde kullanılan değişkenlerin birim kök testleri Tablo 2'de gösterilmektedir.

GSYH büyümesi tahmininde etkili olabilecek değişkenler literatürdeki yaklaşımlardan esinlenerek 4 ana başlık altında toplanabilir: i) reel kesime ilişkin değişkenler, ii) finansal kesime ilişkin değişkenler, iii) anketler, iv) uluslararası göstergeler.

Çalışmada kullanılan değişkenler ve veri kaynakları Tablo 1'de, durağanlık testleri Tablo 2'de yer almaktadır. Seviyesinde durağan olmayan serilerin yüzde değişimleri alınmış ve onlar da ADF testine tabi tutularak $I(0)$ hale geldiği görülmüştür.

Tablo 1
Bağımsız Değişkenler ve Kaynakları

<i>Reel Kesim-Aylık Göstergeler</i>	<i>Kaynak</i>
Cari Denge	TCMB
Kapasite Kullanım Oranı	TCMB
Cari Denge Hizmet Gelirleri Hesabı	TCMB
İhracat (cari dolar-genel ticaret sistemi)	TCMB
	TÜİK
	TÜİK
İşsizlik Oranı	TÜİK
İstihdam Oranı	TÜİK
	TÜİK
Binek Otomobil Üretimi (adet)	OSD
	OSD
Reel Döviz Kuru	TCMB
	TCMB
Sanayi Üretim Endeksi	TÜİK
	TÜİK
Cari Denge Seyahat Gelirleri	TCMB
<i>Finansal/Fiyat/Anket-Aylık Göstergeler</i>	<i>Kaynak</i>
Ödemeler dengesi diğer yatırımlar-yükümlülükler hesabı	TCMB
Ödemeler dengesi portföy yatırımları-yükümlülükler hesabı	TCMB
Ekonomik güven endeksi	TÜİK
Kredilerin aylık değişimi	TÜİK
Kısa vadeli dış borçların aylık değişimi	Hazine ve Maliye Bak
M1 para arzının aylık değişimi	TCMB
M2 para arzının aylık değişimi	TCMB
Merkez Bankası Öncü Göstergelerinin yıllık yd	TCMB
Petrol fiyatları	Avrupa Brent Petrol Spot
Reel kesim güven endeksi	TÜİK
TÜFE aylık değişimi	TÜİK
Yİ-ÜFE aylık Değişimi	TÜİK
TCMB Rezervleri Değişimi	TCMB

<i>Çeyreklik Göstergeler</i>	<i>Kaynak</i>
Türkiye GSYH Büyümesi	TÜİK
AB ülkelerinin GSYH'sı	OECD Stat
	OECD Stat
G20 ülkelerinin GSYH'sı	OECD Stat
	OECD Stat
OECD ülkelerinin GSYH'sı	OECD Stat
	OECD Stat
Sanayi Üretim Endeksi	TÜİK
	TÜİK
Ödemeler Dengesi-Seyahat Gelirleri	TCMB
	TCMB
Dünya İthalatı (\$)	DTÖ
	DTÖ
<i>Günlük Göstergeler</i>	<i>Kaynak</i>
BİST 100 endeksi	Borsa İstanbul
	Borsa İstanbul
Petrol fiyatları	Avrupa Brent Petrol Spot
	Avrupa Brent Petrol Spot
<i>Uluslararası Göstergeler</i>	<i>Kaynak</i>
OECD Öncü Göstergeleri_Türkiye	OECD
OECD Öncü Göstergeleri_G20	OECD
OECD Öncü Göstergeleri_4 Büyük AB Ülkesi	OECD

Tablo 2
Değişkenlerin ADF Birim Kök Testleri

<i>Reel Kesim-Aylık Göstergeler</i>	<i>ADF Testi-trendsiz</i>	<i>P-Değeri</i>	<i>ADF Testi-trendli</i>	<i>P-Değeri</i>
Cari Denge	-3.760333	0.004***	-3.969942	0.0112**
Kapasite Kullanım Oranı	-4.036665	0.002***	-4.025768	0.0094***
Cari Denge Hizmet Gelirleri Hesabı	-2.070098	0.257	-3.738174	0.0222**
Cari Denge Hizmet Gelirleri Hesabı-% Değişimi	-3.963298	0.002***	-3.960698	0.0116**
İhracat (cari dolar-genel ticaret sistemi)	-1.554384	0.504	-4.193886	0.0055***
İhracat (cari dolar-genel ticaret sistemi)-% Değişim	-14.35475	0.000***	-14.32555	0.0000***
İşsizlik Oranı	-2.933955	0.0434**	-3.039355	0.1245
İstihdam Oranı	-1.540727	0.5109	-2.362455	0.398
İstihdam Oranı-% Değişimi	-3.485449	0.0094***	-3.485623	0.0439**
Binek Otomobil Üretimi (adet)	-1.310684	0.6245	-1.891194	0.6551
Binek Otomobil Üretimi (adet)-% Değişimi	-3.228466	0.0199**	-3.25836	0.0766*
Reel Döviz Kuru	-0.233231	0.9307	-3.415955	0.0521**
Reel Döviz Kuru-% Değişimi	-9.328514	0.0000***	-9.384078	0.0000***
Sanayi Üretim Endeksi	0.350814	0.9803	-3.047897	0.1222
Sanayi Üretim Endeksi-% Değişimi	-3.751288	0.0041***	-5.067184	0.0002***
Cari Denge Seyahat Gelirleri	-3.416479	0.0116**	-3.940888	0.0123**
Finansal/Fiyat/Anket-Aylık Göstergeler	ADF Testi	P-Değeri	ADF Testi-trendli	P-Değeri
Ödemeler dengesi diğer yatırımlar-yükümlülükler	-10.851	0.000***	-10.82538	0.0000***
Ödemeler dengesi portföy yatırımları-yükümlülük	-9.894	0.000***	-10.02085	0.0000***
Ekonomik güven endeksi	-3.757	0.004***	-3.765305	0.0204
Kredilerin aylık değişimi	-10.459	0.000***	-10.56779	0.0000***
Kısa vadeli dış borçların aylık değişimi	-11.247	0.000***	-11.27949	0.0000***
M1 para arzının aylık değişimi	-14.959	0.000***	-15.68215	0.0000***
M2 para arzının aylık değişimi	-11.717	0.000***	-12.82889	0.0000***
Merkez Bankası Öncü Göstergelerinin yıllık yd	-3.393	0.012**	-3.469224	0.0456**
Petrol fiyatları	-2.931	0.044**	-3.059283	0.1191
Reel kesim güven endeksi	-4.822	0.000***	-4.851012	0.0005***
TÜFE aylık değişimi	-3.572	0.007***	-4.73111	0.0008***
Yİ-ÜFE aylık Değişimi	-5.681	0.000***	-6.549516	0.0000***
TCMB Rezervleri Değişimi	-12.393	0.000***	-12.36667	0.0000***
Çeyreklik Göstergeler	ADF Testi	P-Değeri	ADF Testi-trendli	P-Değeri
Türkiye GSYH Büyümesi	-4.0632	0.0021***	-4.125589	0.0094***
AB ülkelerinin GSYH'sı	-1.5213	0.5167	-2.250521	0.4542
AB ülkelerinin GSYH'sı-% Değişim	-9.5862	0.0000***	-9.541016	0.0000***
G20 ülkelerinin GSYH'sı	0.0426	0.9586	-3.508765	0.0468**
G20 ülkelerinin GSYH'sı-% Değişim	-10.0802	0.0000***	-8.107268	0.0000***
OECD ülkelerinin GSYH'sı	0.0102	0.9557	-3.608387	0.0368**
OECD ülkelerinin GSYH'sı-% Değişim	-10.0802	0.0000***	-10.17367	0.0000***
Sanayi Üretim Endeksi	0.2899	0.976	-3.310051	0.0741*
Sanayi Üretim Endeksi-% Değişim	-3.9757	0.0028***	-4.007313	0.0134**
Ödemeler Dengesi-Seyahat Gelirleri	-4.5893	0.0004***	-4.928773	0.0009***
Ödemeler Dengesi-Seyahat Gelirleri-% Değişim	-3.3399	0.0172**	-3.370427	0.0648*
Dünya İthalatı (\$)	-1.3172	0.6167	-2.146828	0.5104
Dünya İthalatı (\$)-% Değişim	-2.7641	0.0695*	-2.760669	0.2172
Günlük Göstergeler	ADF Testi	P-Değeri	ADF Testi-trendli	P-Değeri
BİST 100 endeksi	4.2849	1.000	3.180839	1.0000
BİST 100 endeksi-% Değişim	-65.8868	0.0001***	-65.95232	0.0000***
Petrol fiyatları	-2.1866	0.2114	-2.271538	0.449
Petrol fiyatları-% Değişim	-47.9086	0.0001***	-47.91238	0.0000***
Uluslararası Göstergeler	ADF Testi	P-Değeri	ADF Testi-trendli	P-Değeri
OECD Öncü Göstergeleri_Türkiye	-4.8041	0.0001***	-4.797673	0.0006***
OECD Öncü Göstergeleri_G20	-3.7742	0.0038***	-3.726415	0.0228**
OECD Öncü Göstergeleri_4 Büyük AB Ülkesi	-3.6891	0.0050***	-3.662578	0.0273**

***%1 seviyesinde anlamlı, **%5 seviyesinde anlamlı, *%10 seviyesinde anlamlı

Çalışmada 4 ayrı model kurulmuş ve sonuçları karşılaştırılmıştır. İlk model ARMA modelidir. GSYH büyümesi sadece kendi gecikmeli değerleri ve hata terimlerinin gecikmeleri ile tahmin edilmiştir. İkinci model köprü modelidir. GSYH büyümesi OLS ile çeyreklik değişkenler ve aylık değişkenlerin çeyrekliğe çevrilmiş haliyle (değişkenin niteliğine göre toplamları veya ortalamaları alınarak) tahmin edilmiştir. Üçüncü model MIDAS-ADL modelidir. GSYH büyümesi kendi gecikmeli değerleri ile çeyreklik, aylık ve günlük değişkenler birarada kullanılarak MIDAS yöntemiyle tahmin edilmiştir. Dördüncü model MIDAS-FADL modelidir. GSYH büyümesi, çeyreklik, aylık, ve günlük değişkenlerin temel bileşenleri bulunup bağımsız değişkenler olarak modele dahil edildikten sonra MIDAS-FADL yöntemiyle tahmin edilmiştir. Analiz sonuçları GSYH büyümesini tahmin etmekte MIDAS-FADL modelinin en başarılı performansa sahip olduğunu göstermektedir.

4. Regresyon sonuçları

4.1. ARMA modeli

ARMA modelinde GSYH büyümesi kendi gecikmeleri (AR) ve hata terimlerinin gecikmeleriyle tahmin edilmiştir (MA). Diğer değişkenler denkleme dahil edilmemiştir. Yani “verinin kendisi için konuştuğu” en basit model, diğer modellerle karşılaştırma amacıyla ortaya konmuştur. Büyüme modelinin ARMA tahmininde kendi bir ve dört dönem gecikmeli değerleri ile hata terimlerinin iki dönem gecikmeli değerlerinin etkili olduğu görülmektedir. Beklendiği gibi, büyüme oranı güçlü zaman bağımlılığında sahiptir. Ancak %39 uyarlanmış R-karesinin gösterdiği gibi, denklemin açıklayıcı gücü oldukça düşüktür.

Tablo 3
ARMA Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: BUYUME				
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>t-İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
C	5.0467	0.9550	5.2846	0.0000
AR(1)	0.4858	0.1154	4.2085	0.0001
AR(4)	-0.2297	0.1159	-1.9823	0.0518
MA(2)	0.388490	0.1315	2.9552	0.0044
R-kare	0.4213	Ort. Bağımlı Değ.		4.9520
Uyarlanmış R-kare	0.3938	Bağımlı Değ. Std. Sapma		5.3756
Regresyon std. Hata	4.1855	Akaike bilgi kriteri		5.7764
Kalıntı kareleri toplamı	1103.642	Schwarz kriteri		5.9080
Log Olasılık	-189.509	Hannan-Quinn kriteri		5.8285
F-istatistiği	15.2906	Durbin-Watson istatistiği		1.8938
Olasılık(F- istatistiği)	0.0000			
Inverted AR Roots	.63+.46i	.63-.46i	-.39-.47i	-.39+.47i
Inverted MA Roots	-.00+.62i		-.00-.62i	

4.2. Köprü modeli

Köprü modelleri literatürde GSYH büyümesi tahmininde ilk geliştirilen modellerdendir. Bu modellerde basitçe, çeyreklik bazdaki GSYH büyümesini tahmin için çeyreklik olarak açıklanan veriler kullanılmakta, daha sık yayımlanan veriler ise ortalamalarını (ya da verinin niteliğine göre toplamlarını) alarak çeyreklik baza getirilip denkleme dahil edilmektedir.

Köprü modeli tahmin sonuçları Türkiye GSYH'sının en çok OECD ülkelerinin GSYH büyümesinden pozitif yönde etkilendiğini, onu Türkiye'nin sanayi üretim endeksinin ve dünya ithalatının yüzde değişimlerinin izlediği görülmektedir. Türkiye GSYH büyümesi ayrıca kendi bir dönem ve iki dönem gecikmeli değerlerinden de etkilenmektedir. Modelin açıklayıcı gücünün ARMA modeline kıyasla oldukça yükseldiği görülmektedir. Uyarlanmış R-kare ARMA modelinde %39 iken köprü modelinde %65'e yükselmiştir.

Tablo 4
Köprü Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: BUYUME				
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>t-İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
C	3.88076	0.857558	4.525359	0.0000
YDOECD_GDP	34.68543	17.95289	1.932025	0.0584
YDWORLDIMPEND_WTO(-1)	20.07584	9.535115	2.105464	0.0397
YDSANURET_CEYREKLIK	25.43978	4.957850	5.131213	0.0000
YDSANURET_CEYREKLIK(-3)	20.25926	3.836141	5.281156	0.0000
AR(1)	0.882815	0.133615	6.607133	0.0000
AR(2)	-0.369430	0.133439	-2.768529	0.0076
R-kare	0.6849	Ort. Bağımlı Değ.		4.9392
Uyarlanmış R-kare	0.6511	Bağımlı Değ. Std. Sapma		5.5235
Regresyon std. Hata	3.2624	Akaike bilgi kriteri		5.3204
Kalıntı kareleri toplamı	596.0298	Schwarz kriteri		5.5586
Log Olasılık	-160.594	Hannan-Quinn kriteri		5.4141
F-istatistiği	20.2875	Durbin-Watson istatistiği		1.8300
Olasılık(F- istatistiği)	0.0000			
Inverted AR Roots	.44-.42i	.44+.42i		

4.3. Midas ADL modeli

Midas ADL modelinde detayları Tablo 1’de verilen çok sayıda değişken denenmiş, katsayısı anlamlı çıkmayan değişkenler modelden çıkarılmıştır. Aylık finansal değişkenlerin, anket değişkenlerinin ve uluslararası öncü göstergelerin modele anlamlı bir katkısı olmadığı görülmektedir. Haftalık değişkenlerden kredi kartı harcamalarının, toplam kredilerin, günlük değişkenlerden kurların, Borsa İstanbul 100 endeksinin ve petrol fiyatlarının da modele anlamlı katkıları olmadığından denklemden çıkarılmıştır. Modele iki aylık değişkenin, sanayi üretim endeksinin yüzde değişimi ile seyahat gelirlerinin ve bu değişkenlerin gecikmeli değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı katkısı olduğu görülmektedir. Çeyreklik değişkenlerden OECD ülkelerinin GSYH büyümesinin ve dünya ithalatının yüzde artışının pozitif anlamlı katkıları önemlidir. Büyüme oranının kendi bir dönem

gecikmeli değerleri ile dört dönem gecikmeli değerleri diğer modellerde olduğu gibi bu modelde de anlamlı katsayıya sahiptir.

Uyarlanmış R-kare değerinin %76 civarına yükselmesi ARMA ve köprü modellerine göre tahmin performansının önemli oranda iyileştiğini göstermektedir.

Tablo 5
MIDAS ADL Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: BUYUME				
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>t-İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
C	0.4139	1.2509	0.3309	0.7421
BUYUME(-4)	-0.2638	0.07385	-3.5716	0.0008
BUYUME(-1)	0.7050	0.0712	9.8958	0.0000
YDWORLDIMPEND_WTO	25.1332	14.5882	1.7228	0.0909
YDOECD_GDP	125.8532	26.3898	4.7690	0.0000
Page: RAY Series: YDSANURET Lags: 3				
PDL01	44.3794	15.5264	2.8583	0.0061
PDL02	-54.2640	20.5051	-2.6464	0.0107
PDL03	12.7914	5.0076	2.5544	0.0136
Page: RAY Series: SEYAHGELIR Lags: 3				
PDL01	0.0178	0.0076	2.3596	0.0221
PDL02	-0.0203	0.0085	-2.3891	0.0205
PDL03	0.0049	0.0020	2.3970	0.0202
R-kare	0.7761	Ort. Bağımlı Değ.		4.9392
Uyarlanmış R-kare	0.7607	Bağımlı Değ. Std. Sapma		5.5235
Regresyon std. Hata	2.7022	Akaike bilgi kriteri		5.0925
Kalıntı kareleri toplamı	423.5012	Schwarz kriteri		5.4667
Log Olasılık	-149.4139	Hannan-Quinn kriteri		5.2397
Durbin-Watson istat.	2.0694			

4.4. FADL-MIDAS (faktör otoregresif gecikmesi dağıtılmış-MIDAS)

FADL-MIDAS modeli için, çeyreklik, aylık, haftalık ve günlük sıklıktaki değişkenlerin temel bileşenler yöntemiyle (principal components analysis) ana bileşenleri bulunmuş, MIDAS denkleminde bu değişkenler kullanılarak tahminler yapılmıştır.

Çeyreklik değişkenlerden AB ülkelerinin, G20 ülkelerinin ve OECD ülkelerinin GSYH'ları, dünya ithalatı, Türkiye'nin sanayi üretimi ve seyahat gelirlerinin temel bileşenleri bulunarak denkleme dahil edilmiştir. Değişkenlerin hepsi I(1) olduğundan yüzde değişimleri alınarak kullanılmıştır. Değişkenlerin birinci temel bileşeninin katsayısı pozitif ve anlamlıdır.

Aylık reel ekonomi değişkenlerinden cari dengenin, kapasite kullanım oranının, cari işlemler hesabı hizmet gelirleri kaleminin, ihracatın, işsizlik oranının, istihdam oranının, otomobil üretim rakamlarının, reel kurların, sanayi üretim endeksinin ve seyahat gelirlerinin ana bileşenleri bulunarak denkleme dahil edilmiştir. Bu değişkenlerden cari denge, işsizlik, seyahat gelirleri ve kapasite kullanım oranları seviyesinde durağan olduğundan seviyelerinde kullanılmış, diğer bütün değişkenler I(1) olduklarından yüzde değişimleri alınarak kullanılmıştır. Sonrasında bütün değişkenler normalize edilmiş ve Ek 1'de anlatılan yöntemle ana bileşenleri bulunmuştur. Değişkenlerin birinci ve ikinci temel bileşeninin ve üçer gecikmeye kadarki gecikmelerinin katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Aylık finansal değişkenlerden ve anket değişkenlerinden ödemeler dengesi finans hesabı diğer yatırımlar-yükümlülükler hesabı, portföy yatırımları-yükümlülükler hesabı, ekonomik güven endeksi, kredilerin aylık değişimi, kısa vadeli dış borçların aylık değişimi, M1 para arzının aylık değişimi, M2 para arzının aylık değişimi, Merkez Bankası Öncü Göstergelerinin yıllık yüzde değişimi, petrol fiyatları, reel kesim güven endeksi, TÜFE aylık değişimi, Yİ-ÜFE aylık değişimi analize dahil edilmiştir. Değişkenlerin hepsi I(0), durağandır. Sonrasında bütün değişkenler normalize edilmiş ve Ek 1'de anlatılan yöntemle ana bileşenleri bulunmuştur. Ancak finansal değişkenlerden ve anket değişkenlerinin her biri büyüme denklemini açıklamada anlamlı katsayıya sahip olmadığı gibi, temel bileşenleri de anlamlı katsayıya sahip olmadığından denklemden çıkarılmıştır.

Benzer şekilde uluslararası değişkenlerden Türkiye, G20 ülkeleri ve 4 büyük AB ülkesinin OECD tarafından hazırlanarak takip edilen öncü göstergelerinin temel bileşenleri bulunmuştur. OECD'nin çeşitli ülke ve bölgeler için hazırladığı bileşik öncü göstergeleri iş çevrimlerinin dönüm noktaları için erken sinyaller vermeyi amaçlamaktadır. Bileşik öncü göstergelerin bileşen serileri o ülke için ekonomik önemi, serinin çevrimsel davranışı, verinin kalitesi, zamanlaması ve erişilebilirliği

kriterleri kullanılarak seçilmektedir¹ Değişkenlerin hepsi $I(0)$, durağandır. Aynı şekilde hepsi normalize edilmiştir. Ancak temel bileşenleri anlamlı katsayıya sahip olmadığından denklemden çıkarılmıştır.

Günlük olarak açıklanan değişkenlerden Bist 100 endeksi ve petrol fiyatları, fark durağan, $I(1)$ seriler olduğundan yüzde değişimleri alınarak kullanılmıştır. Ancak bu değişkenlerin de temel bileşeni anlamlı katsayıya sahip olmadığından denklemden çıkarılmıştır.

Denklemin uyarlanmış R-karesi %84 gibi kısa vadeli denklemler için oldukça yüksek sayılabilecek bir seviyeye çıkmıştır.

Tablo 6
MIDAS-FADL Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: BUYUME				
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>t-İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
C	4.3564	0.8005	5.4422	0.0000
BUYUME(-4)	-0.3167	0.0630	-5.0248	0.0000
BUYUME(-1)	0.3965	0.0836	4.7424	0.0000
DUM2009	-2.9095	1.3600	-2.1393	0.0372
PCA_1	1.1971	0.2570	4.6569	0.0000
Page: RAY Series: (PCA_1) Lags: 3				
PDL01	6.0978	0.9283	6.5689	0.0000
PDL02	-7.4371	1.0907	-6.8185	0.0000
PDL03	1.7447	0.2650	6.5847	0.0000
Page: RAY Series: (PCA_2) Lags: 4				
PDL01	-5.8793	1.7651	-3.3308	0.0016
PDL02	4.3418	1.7059	2.5451	0.0140
PDL03	-0.7364	0.3469	-2.1228	0.0386
R-kare	0.8556	Ort. Bağımlı Değ.		4.9237
Uyarlanmış R-kare	0.8454	Bağımlı Değ. Std. Sapma		5.5673
Regresyon std. Hata	2.1886	Akaike bilgi kriteri		4.6752
Kalıntı kareleri toplamı	273.03	Schwarz kriteri		5.0526
Log Olasılık	-133.9307	Hannan-Quinn kriteri		4.8234
Durbin-Watson istat.	1.845030			

¹ OECD (2024), Composite leading indicator (CLI) (indicator). doi: 10.1787/4a174487-en (Accessed on 23 April 2024). OECD öncü göstergeleri hakkında detaylı bilgi için: <https://data.oecd.org/leadind/composite-leading-indicator-cli.htm>

4.5. Modellerin tahmin performanslarının karşılaştırması

Tablo 7’de MIDAS-FADL Modelinin ARMA’ya göre, köprü modeline göre ve MIDAS-ADL modeline göre tahmin performansı istatistikleri yer almaktadır. Tahmin performansı istatistiklerinden kök ortalama hata karesi (RMSE), ortalama mutlak hata (MAE), ortalama mutlak yüzde hatası (MAPE), simetrik ortalama mutlak yüzde hatası (SMAPE), Theil eşitsizlik katsayısı (Theil U1), ve Theil U2 katsayısının her biri azaldıkça tahmin performansının arttığına işaret eder. MAE ve MAPE hariç bütün tahmin performans istatistikleri modelleri en düşük performanslıdan en yüksek performanslıya doğru, ARMA, Köprü, MIDAS-ADL ve MIDAS-FADL modelleri olarak sıralamaktadır. MAE ve MAPE istatistiklerine göre de en düşük performanslı modeller ARMA ve Köprü modelleridir; ancak MIDAS-ADL’nin tahmin performansı MIDAS-FADL’ninkinden daha yüksektir.

Tablo 7
Tahminlerin Değerlendirmesi

Forecast	F-stat	F-prob
F_ARMA	14.20764	0.0000
F_KOPRU	10.89545	0.0000
F_MIDASADL	1.314998	0.2786
F_MIDASFADL	3.763221	0.0156

Değerlendirme İsta.

Forecast	RMSE*	MAE**	MAPE***	SMAPE****	Theil U1*****	Theil U2*****
F_ARMA	4.174788	2.830530	64.92639	55.88726	0.307403	0.787816
F_KOPRU	3.105392	2.354019	58.51553	50.02562	0.222091	0.621870
F_MIDASADL	2.589516	2.052002	44.75314	45.23765	0.180585	0.596369
F_MIDASFADL	2.545125	2.118424	50.62464	42.64285	0.175225	0.487174

* Kök Ortalama Kare Hata

**Ortalama Mutlak Hata

*** Ortalama Mutlak Yüzde Hatası

**** Simetrik Ortalama Mutlak Yüzde Hatası

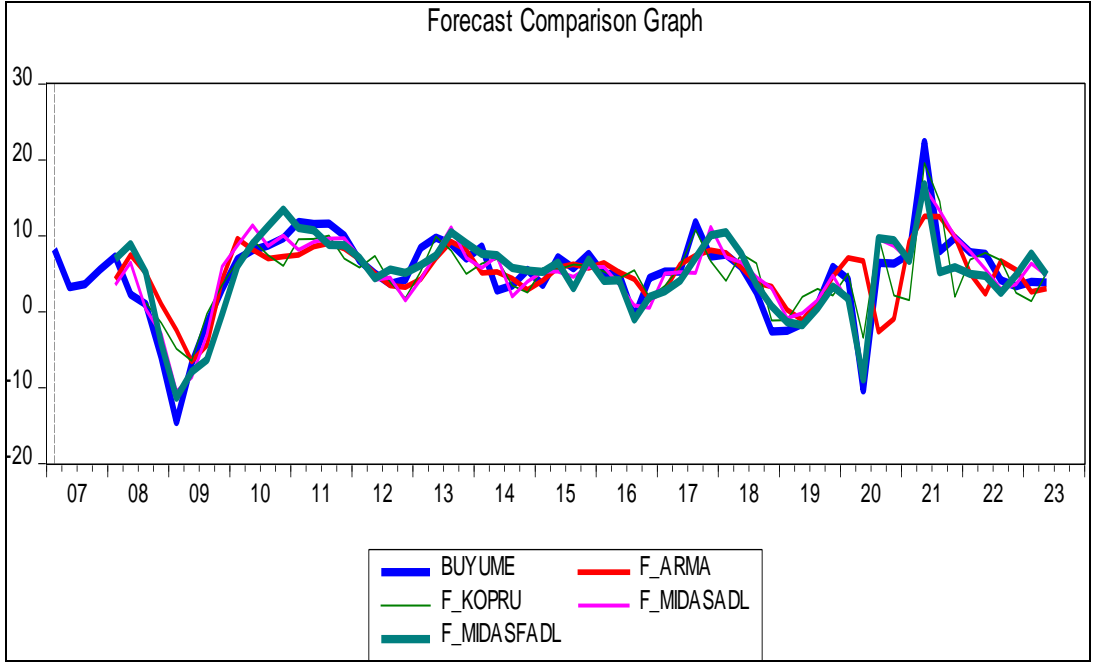
***** Theil Eşitsizlik Katsayısı

***** Theil U2 Katsayısı

Grafik 1, MIDAS-FADL Modelinin ARMA’ya göre, köprü modeline göre ve MIDAS-ADL modeline göre, tahmin performansını göstermektedir. MIDAS-FADL Modelinin kullanılması diğer modellere göre tahmin performansını çok büyük ölçüde iyileştirmektedir. ARMA modelinin uyarlanmış R-karesi %39, köprü modelinin %65, MIDAS-ADL modelinin %76 iken MIDAS-FADL Modelinin R-karesi %85’e kadar ulaşmaktadır.

Grafik 1

Tahmin Performansı-ARMA, Köprü, MIDAS-ADL ve MIDAS-FADL

4.5. Genel değerlendirme ve sonuç

GSYH büyümesi politika yapımcıların ve ekonomik birimlerin karar alma fonksiyonlarında önemli yere sahip olduğundan geniş kesimlerce yakından takip edilmektedir. Diğer taraftan, pek çok ülkede GSYH istatistikleri hem çeyreklik sıklıkta, hem de oldukça gecikmeli olarak açıklanmaktadır. Türkiye’de de biten çeyreğin GSYH verileri 2 ay sonra açıklanmaktadır. Diğer taraftan GSYH ile ilişkili olabilecek, sanayi üretimi, ihracat, krediler, kurlar, emtia fiyatları gibi aylık, haftalık hatta günlük olarak açıklanan pek çok değişken gerçekleşen GSYH’nın tahmininde kullanılabilir. Bu değişkenlerin kullanılarak GSYH’nın yaşanmış ancak henüz istatistiği açıklanmamış dönemin tahmininin yapılmasına yönelik olarak geliştirilen MIDAS modelleri, düşük frekanslı veriyi yüksek frekanslı veri ile tahmin etmekte etkin bir yöntem olarak son dönemde literatürde kullanılmaya başlanmıştır.

MIDAS modelleri, yüksek frekanslı, aylık, haftalık veya günlük veriyi toplulaştırmadan doğrudan regresyona dahil etmekte ve bu verilerin hangi ağırlıkla denkleme gireceğine modelin karar vermesini sağlayarak basit bir ortalama veya toplam alma yerine tahmin performansını en iyileştirecek şekilde

ağırlıklandırılmasını sağlamaktadır. Modelin bu özelliği onun pek çok analizde köprü modelleri, AR, ARDL vb. gibi geleneksel modellere göre daha iyi tahmin performansı göstermesine sebep olmaktadır.

Bu makalede Türkiye'nin GSYH büyümesi ARMA, Köprü modeli, MIDAS-ADL ve MIDAS-FADL modelleri ile tahmin edilmiştir. En iyi tahmin sonuçlarını MIDAS-FADL yöntemiyle yapılan tahmin vermektedir. Bağımsız değişkenler olarak GSYH büyüme oranının kendi gecikmeli değerleri ile reel kesime ait aylık sıklıkta açıklanan cari dengenin, kapasite kullanım oranının, cari işlemler hesabı hizmet gelirleri kaleminin, ihracatın, işsizlik oranının, istihdam oranının, otomobil üretim rakamlarının, reel kurların, sanayi üretim endeksinin ve seyahat gelirlerinin temel bileşenlerinin en iyi sonuçları verdiğini göstermektedir. Çeyreklik değişkenlerden AB ülkelerinin, G20 ülkelerinin ve OECD ülkelerinin GSYH'ları, dünya ithalatı, Türkiye'nin sanayi üretimi ve seyahat gelirlerinin birinci temel bileşeninin katsayısı anlamlı olup, tahmin performansını iyileştirmektedir.

Kaynaklar

- AKKOYUN, H. Ç. ve GÜNAY, M. (2012), "Nowcasting Turkish GDP Growth", *CBRT Working Paper No:12/33*.
- ANDREOU, E., GHYSELS, E., KOURTELLOS, A. (2010), "Regression models with mixed sampling frequencies", *Journal of Economics*, 158(2), 246–261.
- ANDREOU, E., GHYSELS, E., KOURTELLOS, A. (2013), "Should macroeconomic forecasters use daily financial data and how?", *Journal of Business Economics and Statistics*, 31(2), 240–251.
- BAFFIGI, A., GOLINELLI, R., PARIGI, G. (2002), "Real-time GDP Forecasting in the Euro Area", *Bank of Italy Economic Working Papers*, No. 456.
- BANBURA, M., GIANNONE, D., MODUGNO, M., & REICHLIN, L. (2013), "Now-casting and the real-time data flow", içinde: *Handbook of Economic Forecasting*, Vol. 2. (Ed.), G. Elliott and A. Timmermann (pp. 195–237). Amsterdam: Elsevier-North Holland.
- BARRO, R.J. (1990), "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth", *Journal of Political Economy*, 98(5), 103-126.
- BAUMOL, W. J., (1986), "Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-run Data Show", *American Economic Review*, 76, 1072-85.
- BERNANKE, B. and BOIVIN, J. (2003), "Monetary policy in a data-rich environment", *Journal of Monetary Economics*, 50, 525–546.
- BOIVIN, J. and NG, S. (2005), "Understanding and comparing factor-based forecasts", *International Journal of Central Banking*, 3, 117–151.
- BOK, B., CARATELLI, D., GIANNONE, D., SBORDONE, A. M., & TAMBALOTTI, A. (2018), "Macroeconomic nowcasting and forecasting with big data", *Annual Review of Economics*, 10, 615–643.
- CEPNI, O., GÜNEY, E., SWANSON, N. R. (2019), "Forecasting and nowcasting emerging market GDP growth rates: The role of latent global economic policy uncertainty and macroeconomic data surprise factors", *Journal of Forecasting*, 39, 18–36.

- CHERNIS, T., SEKKEL, R. (2017), "A dynamic factor model for nowcasting Canadian GDP Growth", *Empirical Economics*, 53, 217–234.
- CLEMENTS, M. ve GALVÃO, A. (2008), "Macroeconomic forecasting with mixed-frequency data: forecasting output growth in the United States", *Journal of Business & Economic Statistics*, 26, 546–554.
- CLEMENTS, M. ve GALVÃO, A. (2009), "Forecasting US output growth using leading indicators: an appraisal using MIDAS models", *Journal of Applied Econometrics*, 24, 1187–1206.
- CONNOR, G., AND R. A. KORAJCZYK (1986): "Performance measurement with the arbitrage pricing theory. A new framework for analysis," *Journal of Financial Economics*, 15, 373–394.
- D'AGOSTINO A, GIANNONE D (2012), "Comparing alternative predictors based on large-panel factor models", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(2), 306–326.
- DELAJARA, M., ALVAREZ, F. H., TIRADO, A. R. (2016), "Nowcasting Mexico's Short-Term GDP Growth in Real Time : A Factor Model versus Professional Forecasters", *Economia*, Fall 2016, 167-182.
- DIRON, M. (2008), "Short-term forecasts of euro area real GDP growth: An assessment of real-time performance based on vintage data", *Journal of Forecasting*, 27, 371–390.
- DOĞAN, B. Ş. ve MİDİLİÇ, M. (2017), "Forecasting Turkish real GDP growth in a data-rich Environment", *Empirical Economics*, 56, 367–395.
- DOMAR, E. D. (1946), "Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment", *Econometrica*, 14, 137-147.
- EICKMEIER, S., ZIEGLER, C. (2008), "How successful are dynamic factor models at forecasting output and inflation? A meta-analytic approach", *Journal of Forecasting*, 27(3), 237–265.
- FERRARA, L. ve MARSILLI, C. (2017), "Nowcasting global economic growth: A factor augmented mixed-frequency approach", *World Economy*, 42, 846–875.
- FERRARA, L., GUEGAN, D., ve RAKOTOMAROLAHY, P. (2010), "GDP nowcasting with ragged-edge data: A semi-parametric modelling", *Journal of Forecasting*, 29, 186–199.
- FORNARO, P ve LUOMARANTA, H. (2020), "Nowcasting Finnish real economic activity: a machine learning approach", *Empirical Economic*, 58, 55–71.
- FORNI M, HALLIN M, LIPPI M, REICHLIN L (2000) The generalized dynamic-factor model: identification and estimation. *Rev Econ Stat* 82(4):540–554
- FORNI, M., HALLIN, M., LIPPI, M. ve REICHLIN, L. (2005), "The generalized dynamic factor model: one-sided estimation and forecasting", *Journal of the American Statistical Association*, 100, 830–840.
- G'ALVEZ-SORIANO, O. J. (2019), "Nowcasting Mexico's Quarterly GDP Using Factor Models and Bridge Equations", *Estudios Economicos*, 35(2), 213-265.
- GIANNONE, D., REICHLIN, L. ve SMALL, D. H. (2008), "Nowcasting: The Real-Time Informational Content of Macroeconomic Data", *Journal of Monetary Economics*, 55, 665–676. doi:10.1016/j.jmoneco.2008.05.010.
- GIANNONE, D., REICHLIN, L. ve SMALL, D. H. (2006), "Nowcasting GDP and Inflation: The Real-time Informational Content of Macroeconomic Data Releases", *European Central Bank Working Paper Series*, No. 633.
- GIANNONE, D., REICHLIN, L. ve SIMONELLI, S. (2010), "Nowcasting Euro Area Economic Activity in Real Time: The Role of Confidence Indicators", *National Institute Economic Review*, No. 210, 90-97.
- GOLINELLI, R., PARIGI, G. (2007), "Using Monthly Indicators to Bridge-Forecast Quarterly GDP for the G7 Countries", *Journal of Forecasting*, 26(2), 77-94.

- GHYSELS, E., SINKO, A., VALKANOV, R. (2007), "Midas Regressions: Further Results and New Directions", *Econometric Reviews*, 26(1), 53–90.
- GHYSELS, E., SANTA-CLARA, P., ve VALKANOV, R. (2002), "The MIDAS touch: Mixed data sampling regression models", *CIRANO Working Papers*, CIRANO.
- GHYSELS, E., SANTA-CLARA, P., SINKO, A., ve VALKANOV, R. (2004), "MIDAS regressions: Further results and new directions", *mimeo*, Chapel Hill, N.C.
- GIANNONE, D., REICHLIN, L., SMALL, D. H. (2006), "Nowcasting GDP and Inflation The Real-Time Informational Content of Macroeconomic Data Releases", *European Central Bank Working Paper Series*, No:633.
- GIRARDI, A., GAYER, C., REUTER, A. (2015), "The Role of Survey Data in Nowcasting Euro Area GDP Growth", *Journal of Forecasting*, 35, 400–418.
- GOLINELLI, R., & PARIGI, G. (2014), "Tracking world trade and GDP in real time", *International Journal of Forecasting*, 30(4), 847–862.
- GÜNAY, M. (2018), "Nowcasting Annual Turkish GDP Growth with MIDAS", *Research Notes in Economics*, No: 18-10.
- HARROD, R. (1939), "An Essay in Dynamic Theory". *The Economic Journal*, 193, 14-33.
- IACOVIELLO, M. (2001), "Short-term Forecasting: Projections Italian GDP, One Quarter to Two Years Ahead", *IMF Working Paper*, WP/01/109.
- INOUE, A. ve KILIAN, L. (2006), "On the selection of forecasting models", *Journal of Econometrics*, 130, 273–306.
- JARDET, C. ve MEUNIER, B. (2022), "Nowcasting World GDP growth with high frequency data", *Journal of Forecasting*, 41, 1181-1200.
- KAZDAL, A., ve GÜL, S. (2021), "Nowcasting and Short-term Forecasting Turkish GDP: Factor-MIDAS Approach", *TCMB Working Paper No: 21/11*.
- LIEBERMANN, J. (2014), "Real-Time Nowcasting of GDP:A Factor Model vs. Professional Forecasters", *Oxford Bulletin of Economics And Statistics*, 76 (6), 783-811.
- LUCAS, R. E. (1988), "On the Mechanics of Economic-Development." *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- MARCELLINO, M. and SCHUMACHER, C. (2010), "Factor MIDAS for Nowcasting and Forecasting with Ragged-Edge Data: A Model Comparison for German GDP", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 72, 4, 518-550.
- NASER, H. (2015), "Estimating and forecasting Bahrain quarterly GDP growth using simple regression and factor-based methods", *Empirical Economics*, 49, 449-479.
- RAMSEY, F. P. (1928), "A Mathematical Theory of Saving". *Economic Journal*, 38 (152), 543–559.
- REBELO, S. (1991), "Long Run Policy Analysis and Long Run Growth", *Journal of Political Economy*, 99, 500-521.
- ROMER, Paul (1986), "Increasing Returns and Long-Run Growth", *Journal of Political Economy*, 4(5), 1002-1037.
- SCHUMACHER, C. (2007), "Forecasting German GDP using alternative factor models based on large datasets", *Journal of Forecasting*, 26(4), 271–302.
- STOCK, J. H. ve WATSON, M. W. (2002a), "Forecasting using principal components from a large number of predictors *Journal of the American Statistical Association*", 97(460), Theory and Methods, DOI 10.1 198101 621450238861 8960.
- STOK, J. H. ve WATSON, W. M. (2002b), "Macroeconomic Forecasting Using Diffusion Indexes", *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(2), 147-162.

- SOLBERGER, M. ve SPANBERG, E. (2020), “Estimating a Dynamic Factor Model in EViews Using the Kalman Filter and Smoother”, *Computational Economics*, 55, 875–900.
- SOLOW, Robert, (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65-68.
- SOYBİLGEN, B., YAZGAN, E. (2021), “Nowcasting US GDP Using Tree-Based Ensemble Models and Dynamic Factors”, *Computational Economics*, 57, 387–417.
- SWAN, T. W. (1956), “Economic Growth and Capital Accumulation”, *Economic Record*, 32, 334-361.
- YAMAK, N., SAMUT, S. ve KOÇAK, S. (2018), “Farklı Frekanslı Veriler Altında Ekonomik Büyüme Oranının Tahmini”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 10(1), 34-49.

Extended summary

Nowcast of GDP growth of Türkiye with MIDAS

Abstract

GDP growth is perceived to be an important indicator showing the state and potential of the economy, and economic agents follow growth rates closely. However, in many countries, GDP statistics are announced both quarterly and with considerable delay. This situation has led economists to make "nowcasts" for the near future, whose statistics have not yet been announced. An extensive economic literature has begun to emerge on this subject and many new techniques have been developed.

In this study, the estimation of Türkiye's GDP growth is made with MIDAS (mixed data sampling) techniques, one of the newly developed and frequently used forecasting techniques in this field. MIDAS provides the opportunity to estimate quarterly data by using more frequently published monthly, weekly and even daily data in the same equation. In our study, the FADL-MIDAS (Factor Autoregressive Distributed Lag-MIDAS) equation, which is an extension of the basic MIDAS models with static factor models, was established and compared with ARMA and bridge models. The FADL-MIDAS model is estimated in two stages. In the first stage, the factors of many data belonging to the real economy and the financial sector were found by static principal components analysis. The principal components obtained here were used in the equation together with the lagged values of the dependent variable, and the equation was estimated by the nonlinear least squares method.

The results of the analyses show that best forecast performance is obtained where GDP growth is regressed on own lagged values of GDP and principal components of the current account balance, capacity utilization rate, current account service revenues item, exports, unemployment rate, employment rate, automobile production numbers, real exchange rates, industrial production index, tourism income. Analyses results indicate that the FADL-MIDAS model has better prediction performance than all of the MIDAS, bridge and ARMA models.

Key words: GDP, MIDAS, principal components analysis, nonlinear least squares.

JEL codes : C22, O11.

GDP growth is perceived to be an important indicator showing the current state and potential of the economy, and economic units follow growth rates closely. In the globalized world speed of economic transactions are increased and economic agents need timely information about the situation of the economy. However, in many countries, GDP statistics are announced both quarterly and with considerable delay. This situation has led economists to make "nowcasts" for the near future, whose statistics have not yet been announced. An extensive economic literature has begun to emerge on this subject and many new techniques have been developed.

In this study, the estimation of Türkiye's GDP growth is made with MIDAS (mixed data sampling) techniques, one of the newly developed and frequently used forecasting techniques in this field. MIDAS provides the opportunity to estimate quarterly data by using more frequently published monthly, weekly and even daily data in the same equation. In our study, the FADL-MIDAS (Factor Autoregressive Distributed Lag-MIDAS) equation, which is an extension of the basic MIDAS models with static factor models, was estimated and its forecast performance is compared with ARMA and bridge models.

MIDAS models include high-frequency, monthly, weekly or daily data directly into the regression without aggregation, and enable the model to decide with which weight this data to enter into the equation; thus weighting it in a way that will optimize the prediction performance instead of a simple average or summation. This feature of the model makes it is used in many analyses, and causes better prediction performance than traditional models such as such as bridge models, AR or ARDL models etc.

MIDAS models were defined and developed by Ghysels, Santa-clara, and Valkanov (2002), Ghysels, Sinko, and Valkanov (2007), Andreou, Ghysels, Clements, and Galvao (2008, 2009), Kourtellos (2010 and 2013). Since than the technique began to be used in estimation of near-term GDP growth forecast of many countries. In the recent years it has just started to be used in estimating GDP growth in Türkiye also. Kazdal and Gül (2021), Akkoyun and Günay (2012), Günay (2018), Yamak, Samut and Koçak (2018), Doğan and Midiliç (2017) applied various forms of the static principal components model and mixed data sampling-MIDAS model to Türkiye data.

The aim of this study is to estimate Türkiye 's GDP growth using the " factor autoregressive distributed lag, FADL-MIDAS" technique, which is a combination of the "static factor model" and "mixed data sampling" (mixed data sampling) techniques, which are among the most used forecasting techniques in this field. The contribution of this study to the literature is to estimate GDP growth model of Türkiye using the data for recent period between 2007-2023 and compare the results of FADL-MIDAS model with traditional models of bridge and ARMA.

The FADL-MIDAS model is estimated in two stages. In the first stage, the factors of many variables belonging to the real economy and the financial sector were found by static principal components analysis. The principal components obtained here were used in the equation together with the lagged values of the dependent variable, and the equation was estimated by the nonlinear least squares method.

The results of the analyses show that best forecast performance is obtained where GDP growth is regressed on own lagged values of GDP and principal components of the current account balance, capacity utilization rate, current account service revenues item, exports, unemployment rate, employment rate, automobile production numbers, real exchange rates, industrial production index, tourism income. Analyses results indicate that the FADL-MIDAS model has better prediction performance than all the MIDAS, bridge and ARMA models.

Effects of situational and structural factors on co-creation in retail stores*

Berna Tari Kasnakolu

TOBB University of Economics and Technology, Isletme Bolumu, Ankara, Turkiye

e-mail: btari@etu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8296-4107

Yunus Kalender

University of North Texas

UNT Department of Business Administration, Denton, The United States

e-mail: YunusKalender@my.unt.edu

ORCID: 0000-0001-5963-9771

Volkan Dogan

Osmangazi University, Osmangazi Universitesi, Isletme Bolumu, Eskisehir, Turkiye

e-mail: vodogan@ogu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5440-9440

Abstract

This paper focuses on the dialogical components of a service relationship and their effects on co-creation. We attempt to investigate the effects of one situational variable (partner's perceptions of the other partner's resources) and one non-situational variable (store brand perceptions) on co-creative behavior. To test the proposed model, dyadic survey data of 364 pairs was collected in retail stores where one customer and one salesperson interacted in a sales exchange. Data were analyzed using the structural equation modeling technique. Results support that store brand perceptions, directly and indirectly, increase co-creation through the perceptions of the partners' resources.

Key words: Employee-customer interaction, consumer perception, co-creation, service relationship; brand store image, AMOS.

* Submitted/Geliş: 17.08.2023, Accepted/Kabul: 12.01.2024

1. Introduction

Co-creation literature posits that partners are not foes for limited resources, but rather partners in an exchange relationship. The notion that producers are only facilitators of the value which is defined by customers (Grönroos and Voima, 2013) and co-created by several actors (Vargo and Lusch, 2016, 2020) has become the dominant view of conceptualizing exchange relationships in the market (Vargo and Lusch, 2004). This relationship can affect the service outcomes, having diverse effects on both partners (and other possible partakers). A larger view of the co-creation perspective points out the longer-term effects on larger systems, brands, and cultures, too (Vargo and Lusch, 2004, 2020; Grönroos, 2020). As such, an effectual relationship between a professor and a student may result in bigger outcomes over time, specifying how this relationship can and should be perceived, evaluated, and experienced. Similarly, an unbalanced relationship between a doctor and a patient may evolve into a credence-based, asymmetrical service exchange between partners (Tari Kasnakoglu et al., 2022).

This study likewise assumes that single occurrences in most service encounters are a reflection of both the specifics of the service situation (such as partners' positive or negative opinions of each other) and more enduring perceptions of the brand, the store, the location, the physical atmosphere, possibly including brand equity perceptions and a cultural orientation towards certain professions. The extant literature falls short of explaining the differential effects of situational versus the more resilient attributes of the co-creative service relationship. We hope to contribute to this literature by recognizing brand-related perceptions of the customer and the service provider, while also considering partners' perceptions of each other as a situational variable. Co-creation is defined here as a process of resources exchanged by service partners (Vargo and Lusch, 2004) through direct interactions (Grönroos, 2012; Grönroos, 2020). We focus on this phenomenon's interactive and dialogical aspect and try to understand whether and how actors' perceptions of each other's operant resources (defined as the skills and knowledge utilized throughout the service relationship) can affect their co-creation behavior. With this objective, we concentrate on apparel retail stores as they represent one of the most widespread interactive service encounters. This view of interactive marketing is characterized by a "two-way communication with mutual influences in social and business ecosystems" (Wang, 2021: 1). Co-creation literature presents a few examples where scholars have tried to incorporate elements that are not specifically related to the service situation, such as personality characteristics (Ranjan and Read, 2019) or the general social structure (Edvardsson et al., 2011). The idea behind these studies is the belief that the interaction between partners is not necessarily the result of a single communication instance in the store but a combined dependent outcome of both the

situational, interactive characteristics and more persistent structural and institutional factors.

In this study, we measure one situational variable (perceptions of the partner's operant resources) and a non-situational variable (perceptions about the retail store brand) to be tested in the same model. We expect that both customers and sellers may have some perceptions, before even coming to the store and meeting each other, and this brand-related perception may override the interactive, dialogical experience. On the contrary, previous negative perceptions may prevent the partners from engaging in useful communication. Therefore, we intend to differentiate between the effects of the brand and the actual service interaction on co-creation. To do this, we collected data from service providers in offline apparel retail stores and customers who visited those stores and made an actual purchase, resulting in a potential co-creation situation.

The current paper contributes to our understanding of the co-creation process (1) by empirically measuring the level of operant resources as perceived by the counterpart actors, (2) by incorporating actors' perceptions of the retail store brands to see the differential effects of the brand versus the particular service partner, and (3) by collecting dyadic data from pairs of customers and providers who engage in a real service interaction resulting in actual exchange. In such modeling, the unit of analysis becomes the service interaction itself which allows us to entangle the effects of the brand, the level of resources, and the level of co-creation. The next section summarizes the relevant discussion on these concepts.

2. Literature review and hypotheses development

2.1. *Store brand perceptions*

The store in our paper is conceptualized as the retailer selling a variety of one or more brands' products in a physical shopping environment. The store brand image is thus conceptualized as the general image the partner holds towards the store. The retailer/store brands have been investigated from different perspectives, such as the atmosphere or the merchandise on display (Mohd-Ramly and Omar, 2017) or the capabilities of the service personnel (Sharma and Chadha, 2020). Other studies have concentrated on whether store brand affects store choice (e.g., Baltas, 1997), the effects of the store brand-price image (Diallo, 2012), the association between a store's brands and the store image (e.g., Collins-Dodd and Lindley, 2003), the effects of demographics (Cambra-Fierro et al., 2017), and the effects of the retail store environment (Akhter et al., 1994).

Although not extensively studied from the employee's point of view, the store brand image may also be related to the working conditions and a supportive culture

for the personnel working for that brand (Suhartanto and Brien, 2018; Sarker and Ashrafi, 2018). The idea is that this general store image is perceptual, so it may differ between customers and sellers, as well as among different customers. We thus hypothesize that a seller's perception of the store would affect his/her expectations in terms of the types of customers who visit the store. For instance, a service employee who likes and trusts the brand would likewise positively perceive the customers. Similarly, the customer's perception of the store would affect his/her perceptions about whether the seller has sufficient resources to engage in a constructive relationship (Alves and Mainardes, 2017).

Some studies found that employee job perceptions would affect customer evaluations (e.g., Maxham et al., 2008), but to our best knowledge, the effects of employees' evaluations of customer capabilities (such as in terms of customer resources) have not been investigated. In line with the general philosophy of *co-creation*, we hypothesize that both partners can generate perceptions of each other's resources based on their assessments of the store. Therefore, the first two hypotheses are formed as follows:

***H1a:** The seller's perception of the store brand increases his/her perceptions about the customer's operant resources.*

***H1b:** The customer's perception of the store brand increases his/her perceptions about the seller's operant resources.*

The first two hypotheses assert that the customers or the employees of a specific brand would reflect the characteristics of the retailer. We already know that the characteristics of the brand personality may well be reflected by its users (Keller, 1993; Aaker, 1997). We also claim that this transfer of meanings is valid for employees, too (Troiville et al., 2019). Employees are found to be positively associated with retailer brand equity (Swoboda et al., 2007; Troiville et al., 2019). From the customer's view, in-store communication and subsequent store image can be affected by the availability of product alternatives or the competence of the serving personnel (Churchill Jr et al., 1987; Mohd-Ramly and Omar, 2017; Sharma and Chadha, 2020). As regards to the interactive communication in stores, results can be considered mixed, including the positive effects of sociability on customers' dialogue with employees (Lee, 2017) and the negative effects of social anxiety on C2C value creation (Becker and Pizzutti, 2017).

Based on the discussion so far, it is also expected that a positive perception of the store would enhance the partner's co-creative behavior. Therefore:

H2a: *The seller's positive perceptions of the store brand increase his/her co-creation behavior.*

H2b: *The customer's positive perceptions of the store brand increase his/her co-creation behavior.*

The above hypotheses are based on the long-held view in the co-creation literature that the service partners' positive orientations are quite important in building the antecedent environment for co-creation (e.g., Grönroos, 2020). The "personal" interaction component of many scales reflects the "interpersonal" component of the phenomenon (e.g., Yi and Gong, 2013).

2.2. Operant resources

The service-dominant logic maintains that each partner has resources to be activated and used during a service occasion (Vargo and Lusch, 2016; Grönroos and Voima, 2013). Resources refer to the combination of knowledge and skills applied in a service relationship (Vargo and Lusch, 2004). The literature differentiates between operand and operant resources, where the former refers to tangible and material objects such as money or gifts exchanged in a sales transaction. Operant resources, on the other hand, constitute intangible, and in most cases, more helpful assets (Vargo and Lusch, 2004). These resources may include accumulated knowledge and skills which have direct applications in the service context. For instance, knowledge about human anatomy may help a patient co-create a more helpful diagnosis process with the physician (Tari Kasnakoglu, 2016).

In this paper, we focus on these operant resources as they represent the invisible and dynamic capabilities service partners utilize. We use the term 'resources' in the rest of this paper to refer to operant resources. We claim that both customers and salespeople have their pools of resources, and the interpretation of these resources may not be objectively made. Instead, we argue that each service partner perceives the other partner as having a certain level of resources, and these resources can be helpful or constraining on different occasions towards co-creation. Scholars have stressed this contextual nature of resources in previous studies (e.g., Vargo and Lusch, 2004, 2016; Arnould et al. 2014, Grönroos and Voima, 2013). We further claim that instead of attempting to measure an objective 'level' of resources, we should focus on the contextual and the subjective nature of resources. The following hypotheses reflect this thinking:

H3a: *The seller's positive perceptions about the customer's operant resources increase his/her co-creation behavior.*

H3b: *The customer's positive perceptions about the seller's operant resources increase his/her co-creation behavior.*

The co-creation literature seems to have accepted the view that the value is not attached to a product but realized and exchanged in the service occasion through collaboration (Vargo and Lusch, 2004; Grönroos, 2012; Kleinaltenkamp et al., 2012). The service itself is the utilization of the partner's resources (Vargo and Lusch, 2004). For instance, a customer in a fashion retail store would benefit from the experiences of the store employee's felicitous suggestions, while the employee may benefit from the customer's positive attitude and his/her purchase decision. We argue that the subjective and positive evaluation of resources (Shamim et al., 2016) would enhance co-creation (Grönroos, 2012; Vargo and Lusch, 2004; Jaakkola et al., 2015).

2.3. Co-creation

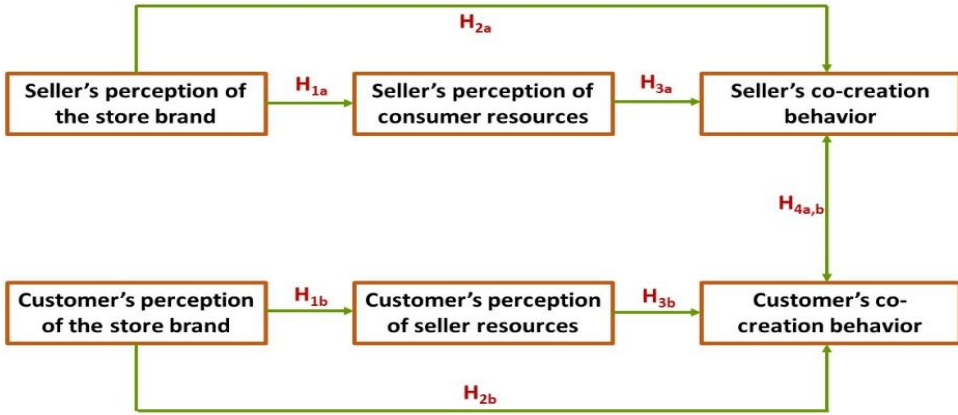
As discussed before, value is not created by one partner but rather co-created by both partners (Vargo and Lusch, 2004, 2006). In this process, actors interact with each other on a relational basis (Tsoukas, 2009). The process of co-creation entails an interactive use and exchange of resources, making each service encounter unique (Grönroos, 2012; Jaakkola et al., 2015). In one service situation, actors may have the necessary resources and also perceive that the other partner has some resources, but not engage in co-creative activities since they may perceive an imbalance of resources. When there is a perceived imbalance, partners likely find themselves in a co-destructive relationship instead of a co-creative one (Echeverri and Skålén, 2011; Nangpiire et al., 2021). The service requires an interactive dialogue between partners, making co-creation highly relational and contextual (Jaakkola et al., 2015; Grönroos and Voima, 2013). Reflecting on this view of co-creation as a *situational* and *interactive* process, we form the following hypotheses:

H4a: *The seller's co-creation behavior increases the customer's co-creation behavior.*

H4b: *The customer's co-creation behavior increases the seller's co-creation behavior.*

The two hypotheses above manifest the basic tenets of co-creation, where the actors reflect upon each other's resources and engage in positive partnerships. To enable the research objectives and test the hypotheses, the model presented in Figure 1 will be used.

Figure 1
Proposed Model

3. Methodology

To test the proposed model presented in Figure 1, we performed the Structural Equation Modeling (SEM) technique. This section will describe the data collection process, the measurement process, and the sample characteristics.

3.1. Data collection

As mentioned before, we collected dyadic survey data in real retail settings. We chose apparel stores because they are commonly used, and also because sellers and customers are often expected to interact and talk (Choi and Choo, 2016). Our unit of analysis was a sales transaction where one salesperson and one customer were involved. We informed store managers about our research purposes and explained the data collection methodology. They signed the consent forms with no gifts in return, after which we stayed in the store for several days waiting for sales to occur. There were 364 sales transactions in total, where we were able to collect data on both partners' perceptions and co-creation behavior. Since data was collected from both partners for the same transaction, there were a total of 728 usable questionnaires filled out by participants.

When a sale was actually made, one member of our data collection team approached the customer, explained our research, and asked the customer if s/he would like to participate in this study. If they agreed, they read and signed the consent forms and filled out the questionnaire. The other member of our data collection team approached the salesperson and asked him/her to fill out the

employee version of our questionnaire, for the same sales transaction which just occurred. This way, we were able to capture the dialogical perceptions of individuals involved in a true sales exchange. Sample characteristics are shown in Table 1 below.

Table 1
Sample Characteristics

	Salespeople	Customers
Age, mean	28,06	31,05
Income, mean	217 USD	157 USD
Gender, female %	46,4	57,1
Education, mode	University	University
N	364	364

3.2. Measurements

There were two versions of the questionnaire: One was designed for the seller (employee, salesperson), and the other one was designed for the customer. Both questionnaires started with a short explanation of our research purposes, followed by questions asking about their perceptions of the store brand. With no standard scales to measure an apparel store brand's image, the questions were designed based on extant literature and a two-week field observation where authors visited several different stores observing customers' and sellers' behavior, in addition to years of personal experience in clothing stores as customers. One of the team members also worked as a salesperson in the past, which was used as additional knowledge to construct the questionnaire. In sum, the items were developed in line with the particular purposes of this study. These questions were designed as Likert scales with five data points, with the "No Idea" option provided for cases where the seller/customer does not have sufficient knowledge to answer the question. Some items were removed since they weakened the fit indices in the tentative measurement model. The remaining questions and related statistics are provided in Table 2 below.

Table 2
Descriptive Statistics

	SB	CB	SC	CS	SCOC	CCOC
Seller's Perception of the Store Brand [SB]	1					
Customer's Perception of the Store Brand [CB]	0.328**	1				
Seller's Perception of the Customer's Resources [SC]	0.376**	0.127*	1			
Customer's Perception of the Seller's Resources [CS]	0.215**	0.317**	0.305**	1		
Seller's Co-Creation Behavior [SCOC]	0.388**	0.151**	0.514**	0.306**	1	
Customer's Co-Creation Behavior [CCOC]	0.311**	0.334**	0.324**	0.583**	0.410**	1
Number of Items	5	4	3	3	5	5
Cronbach's Alpha	0.839	0.804	0.752	0.768	0.853	0.856
Mean	3.576	4.008	3.732	3.886	3.805	3.739
Standard deviation	0.895	0.723	0.815	0.713	0.838	0.795

3.3. Item development

In the seller's version, questions about the store brand investigated the perceptions regarding whether there is sufficient organizational support for the salespeople, salaries are good, the organizational culture cares about human values, there are opportunities for informal communication and socialization, and there is healthy communication between employees and managers. In the customer's version of the questionnaire, these items were related to whether there are enough price/payment alternatives, there is an adequate range of product alternatives, there is a customer-centric approach, and there is a sufficient number of employees in the store. These questions were then used to construct a latent variable called "Seller Perceptions of the Store Brand" [SB] and "Customer Perceptions of the Store Brand" [CB].

The next section included questions asking about one partner's perceptions of the other partner's resources in the service relationship. Again, these questions were different for the seller and the customer since their perceptions can be based on different criteria. The seller's perceptions of whether the customer has sufficient operant resources were measured through questions about the customer's friendliness, active involvement in the sales transaction, and ability to control herself/himself emotionally. The customer's perceptions of the seller's resources were measured with questions about the seller's emotional stability, the seller's ability to professionally approach the sales situation, and the salesperson's

perceived self-confidence. These questions formed the related variables called “Seller Perceptions of the Customer’s Resources” [SC] and “Customer Perceptions of the Seller’s Resources” [CS].

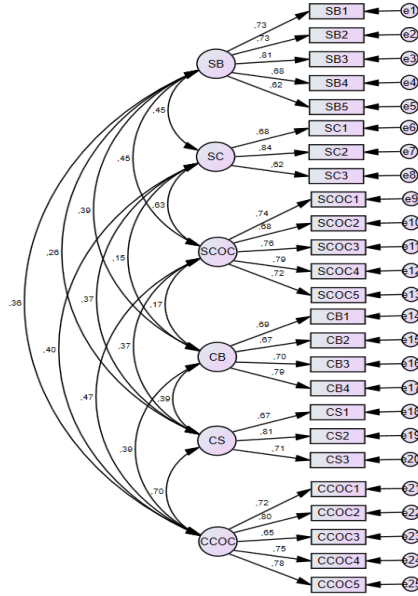
The last section of the questionnaire measured whether and to what extent the sales transaction was illustrative of a co-creation situation, exemplified by several behavior types gathered from the extant literature. For the seller, these questions included items asking about their potential contribution to the service relationship, partners’ ability to foresee and solve problems, an ongoing dialogue with each other, bringing creative solutions to emergent issues, and a general warmth and satisfaction they feel from the interaction. For the customer, the questions asked about an intense dialogue, interpersonal confidence and trust, honest answers by partners, a mutual understanding, and a general feeling of warmth and friendliness. These questions were then used to measure “Seller’s Co-Creation Behavior” [SCOC] and “Customer’s Co-Creation Behavior” [CCOC].

4. Findings

4.1. The measurement model

We tested the measurement model via confirmatory factor analysis. The measurement model can be seen in Figure 2.

Figure 2
Measurement Model

As shown in Table 3 below, fit indices were acceptable ($\chi^2/df = 1.63, p < .01, GFI = .913, CFI = .957, TLI = .951, RMSEA = .042$). Following the measurement model verification, we checked whether the scales were valid.

Table 3
Internal Reliability and Convergent Validity

Construct	Items	Factor Loading
<i>Seller's Perception of the Store Brand [SB]</i> ($\alpha=0.839$; $CR=0.84$; $AVE=0.52$)	Enough organizational support	0.734
	Sufficient salaries	0.733
	Organizational culture caring for human values	0.808
	Opportunities for informal communication	0.680
	Healthy communication	0.624
<i>Customer's Perception of the Store Brand [CB]</i> ($\alpha=0.804$; $CR=0.81$; $AVE=0.51$)	Price/payment alternatives	0.689
	Product alternatives	0.671
	Customer-centric approach	0.704
	Sufficient personnel	0.792
<i>Seller's Perception of Customer Resources [SC]</i> ($\alpha=0.752$; $CR=0.76$; $AVE=0.52$)	Friendliness	0.684
	Active involvement	0.837
	Ability to control oneself	0.618
<i>Customer's Perception of Seller Resources [CS]</i> ($\alpha=0.768$; $CR=0.78$; $AVE=0.54$)	Emotional stability	0.672
	Professional approach	0.812
	Self-confidence	0.712
<i>Seller's Co-Creation Behavior [SCOC]</i> ($\alpha=0.853$; $CR=0.86$; $AVE=0.55$)	Contribution to service relationship	0.739
	Ability to see and solve problems	0.680
	Ongoing dialogue	0.758
	Creative solutions	0.789
	General warmth and satisfaction	0.719
<i>Customer's Co-Creation Behavior [CCOC]</i> ($\alpha=0.856$; $CR=0.86$; $AVE=0.55$)	Intense dialogue	0.715
	Confidence and trust	0.804
	Honest answers	0.653
	Mutual understanding	0.751
	General warmth and satisfaction	0.777

CR = Composite Reliability; AVE=Average Variance Extracted

Because factor loadings and composite reliability coefficients were above .50, we concluded that constructs have convergent validity (see Table 2). Furthermore, the AVE coefficients of constructs were found to be above .50 (Hair et al., 2019). We also checked the discriminant validity of constructs by running a model in which all the covariance paths among constructs are fixed to 1. This model does not demonstrate acceptable fit indices ($\chi^2/df = 5.64, p > .01, GFI = .721, CFI = .710, TLI = .701, RMSEA, .138$). Therefore, we concluded that the constructs demonstrated satisfactory discriminant validity. We did not run further alternative models since the proposed model fit indices were acceptable.

4.2. The structural model

To test the structural model, we run a path analysis in AMOS (see Figure 1). Path analysis revealed a fit between our model and the data ($\chi^2/df = 1.72, p < .01, GFI = .906, CFI = .949, TLI = .943, RMSEA = .045$). Then, we tested our hypotheses based on path coefficients (see Figure 3).

Figure 3
Structural Equation Model with Significant Coefficients

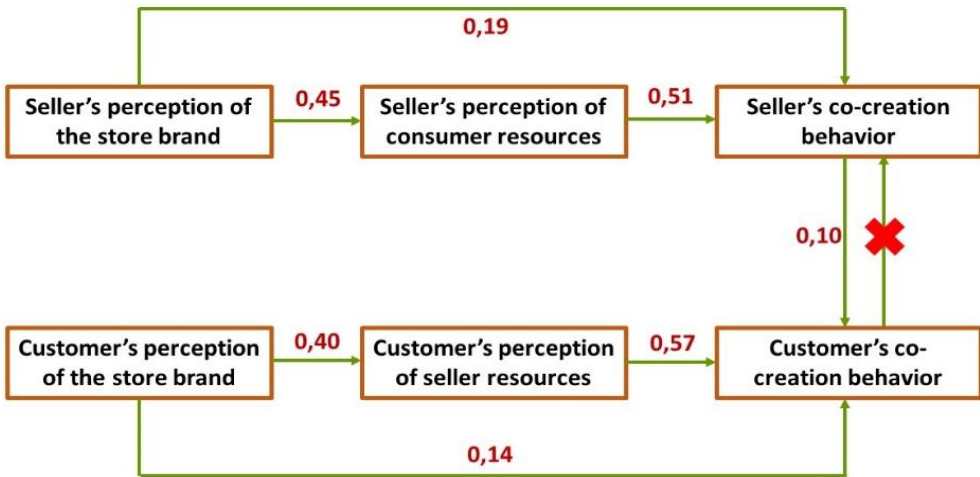

Figure 3 shows that all hypotheses were supported, except for H4b. Findings showed that the seller’s positive perceptions of the store would lead to a positive evaluation of the customer’s resources. The same perception of the store would directly increase the employee’s co-creation behavior. Therefore, even without

meeting the customer, when the seller has a positive attachment to the store, it would be reflected in his/her evaluation of the arriving customers and his/her co-creation behavior.

The same process applies to the customer, too. When the customer has positive perceptions about the store, s/he would evaluate the seller's co-creative resources more positively. The positive store perception would also directly affect the customer's co-creation behavior. In addition, positive perceptions of the other partner's resources would also increase co-creation behavior for both customers and sellers. Lastly, co-creative behavior by the seller would increase the customer's co-creation behavior. Therefore, the seller's co-creation behavior has a direct influence on the customer's co-creation, while the reverse is not true. The customer's co-creation behavior does not have a significant effect on the seller's co-creation behavior.

We also checked whether perceptions about each other's resources would serve as mediators in the relationship or not. For the seller, his/her perceptions about the customer's resources do work as a mediator between his/her perceptions about the store brand and his/her co-creation behavior. The indirect effect lower bound is 0,147, while the upper bound is 0,297, as identified through the bias-corrected percentile method. Since the bounds do not contain the value of zero, the mediation effect is assumed to be significant. The relevant coefficient for this mediation is 0,251. For the customer, the lower bound is 0,112 and the upper bound is 0,314; again, reflecting a significant mediation effect for the customer's co-creation behavior. The coefficient is identified as 0,201 in the standardized indirect effects table.

5. Discussion

The contribution of the current paper is threefold. First, this paper empirically shows that co-creation behavior is highly interactional in a retail context. In fact, the mediation effect is significant, indicating that the perceptions of the store brand may not directly affect co-creation. Store perceptions affect co-creation, but less than perceptions of the service partner's resources. It is possible to say that pre-existing perceptions of the store *and* the instant perceptions of partner resources affect co-creation in a combined way. The dialogical nature of co-creation has been emphasized in earlier studies (e.g., Vargo and Lusch, 2004, 2017; Grönroos, 2012, 2020; Tsoukas, 2009). This study contributes to our understanding by reaffirming co-creation as an interactive process through resource integration, and also by incorporating a non-situational variable called 'store brand perceptions.' It was found that both variables act together, potentially resulting in co-creation.

Several studies emphasize the dialogue between service partners, assuming co-creation as “the joint actions by a customer (or another beneficiary) and a service provider during their direct interactions” (Grönroos, 2012: 1). On the other hand, other scholars stress the importance of “institutional arrangements which facilitate coordination among actors” (Vargo and Lusch, 2017: 1). An update by Vargo and Lusch (2016) calls for research that allows for a more dynamic, holistic, and realistic perspective of value co-creation by zooming out the research lens. Hence the literature still falls short of explaining how non-situational variables residing in the larger ecosystems would affect co-creation. In this study, we incorporated the pre-existing store perceptions as a variable related to a larger system of values and beliefs.

In this study, co-creation questions were different for each actor, and participants were questioned at different corners of the store, without being able to affect each other after the sales were made. A second contribution is related to the matching direction and magnitude of the co-creation process between partners. Therefore, results indicate a co-creation process with both partners having positive store perceptions leading to positive evaluations of resources, resulting in a co-creative sales transaction (Tarı Kasnaoğlu, 2016; Chandler and Vargo, 2011; Jaakkola et al., 2015). To our knowledge, this study is the first attempt in a B2C environment to measure the corresponding levels of perceptions in the same service experienced by two partners.

Moreover, the present study does not “objectively” measure the level of resources using standard scales (such as through experience level or the level of categorical involvement) but relies on the actors’ perceptions to bring out the effects of this dialogical process. We thus conclude that co-creation is constructed on these perceptual grounds, involving several dimensions in the service experience that are highly imaginary, framed in a broader time (possibly including cultural orientations, educational background, and personality traits), perhaps beyond the service setting (Jaakkola et al., 2015). In line with our first point above, the perception of the other’s partner’s resources may also depend on earlier beliefs about how a salesperson/customer should behave, as part of a context broader than the specific market transaction (Akaka et al., 2013; Vargo and Lusch, 2017).

We believe that a third contribution is based on the fourth hypothesis, which states that partners engage in more co-creative behavior when they participate equally in the relationship. This expectation is confirmed for the customer; therefore, the seller’s co-creation behavior increases the customer’s participation. On the other hand, the customer’s co-creative behavior seems not to change the seller’s co-creation behavior in return. This situation continues to signal the interactive nature of co-creation since customers are indeed affected by how employees behave during the service encounter. Previous studies already indicate

that a salesperson's characteristics and behavior are influential on the co-creation process, such as through trust (Baumann and Le Meunier-FitzHugh, 2014) or emotional intelligence (Delpechire et al., 2018). Because employees can directly affect consumers' purchase intentions (Babin et al., 1999) and their complaint behavior (Clopton et al., 2006), the approach salespeople take can have significant effects on the customer.

What is perhaps more interesting in this study is that the salesperson seems not to be affected by how the customer contributes. This can be explained by the professional approach employees try to attain. Depending on their perceptions of the store and how they perceive the customer's resources, they may engage in a certain level of co-creative behavior without being affected by how much the customer participates. The definition and the range of co-creative behavior might have been established by company strategy even before the service occurred. There is a vast literature on the interaction between frontline employees and customers examined in a wide range of service contexts. This literature calls attention to a variety of different factors that may affect customer perceptions, including employees' knowledge of customer needs (Homburg et al., 2009), the perceived level of comfort in employee-customer interactions (Lloyd and Luk, 2011), employees' expression of emotions and nonverbal behavior (Lim et al., 2017), the possibility of employee discrimination against certain types of customers (Martin and Adams, 1999), and the level of general employee competence and its effects on perceived service quality (Wu et al., 2015). Specifically with the co-creation perspective, recent studies concentrate on the effects of the service situation and partners' differential predispositions (e.g., Tari Kasnakoglu et al., 2022), as well as the level and balance of resources that partners have (Vargo and Lusch, 2016; Tari Kasnakoglu, 2016; Grönroos, 2020). In contrary to previous findings which presume that employees are also affected by customer behavior, this study has revealed that the customer's behavior would not significantly change the level of co-creative behavior by employees. Employee co-creation is mostly based on the store they are working for and on the perceived level of customer resources. The actual encounter seems not to change the level of employee co-creation, which may indicate (1) a professional approach adopted by companies striving for a solid, stable brand image and (2) a possibly more centralized version of co-creation, creating less room for employees to behave based on the particular service characteristics, which may result in less job satisfaction.

6. Implications and future research directions

Based on the dyadic survey data collected from seller-provider pairs in real-life service episodes, this paper shows that co-creation is highly interactional and

perceptual. Selling is a social situation (Fine and Schumann, 1992; Kashif and Zarkada, 2015), and it involves adaptive strategies depending on contingent variables (Giacobbe et al., 2006). At the same time, pre-existing conceptions of the store can directly affect in-store co-creative behavior. The present study is an attempt to understand the differential effects of situational and non-situational variables. To explore co-creation more systematically, we need to incorporate more structural variables into empirical models (Vargo and Lusch, 2016, 2017), such as accumulated knowledge about brands, perceptions about certain shopping environments (such as shopping malls versus electronic environments), and enduring beliefs about certain positions in stores (such as manager versus front-line employee).

Future research can investigate these and other variables and find ways of measuring their effects. For instance, value is considered to be derived through the cultural context (Akaka et al., 2013; Arnould et al., 2014); therefore, actors interpret and respond using *culturally based* resources. Moreover, markets are constantly being constituted over time and space (Edvardsson et al., 2011); thus, learning more about how actors create, re-create, and co-create across time and place would be useful. The present study is limited by the type of data collected, and the results are valid only for contexts where a customer and a provider meet in an apparel retail store. Further research is needed in other product categories, such as convenience items, luxurious products, or professional services. Further research is also needed to understand the effects of culture and changes in cultural elements, as well as the effects of more enduring constructs such as global cultures, consumer cultures, or brand cultures.

As this study has shown, co-creation is dialogical not only for the service occasion that happens between a provider and a customer but also for the pre-existing perceptions of people and brands, which are socially constructed (Edvardsson et al., 2011; Fine and Schumann, 1992). In addition, a salesperson seems to create a difference in the co-creation process. It is possible that customers would be more willing to engage in constructive communication with in-store personnel, too. Therefore, a good store brand with positive associations in customers' minds seems to work well toward co-creation (Hatch and Schultz, 2010). Branding, in this sense, is not only a way of gaining loyal customers but also a way of creating actual, co-creative communication in the store, leading to sales. Sirianni et al. (2013) point out that employee-brand alignment improves customers' brand evaluations, while employee authenticity enhances employee-brand alignment.

It should be noted that the data in the present study was collected only when there was an actual sale. However, there might be some situations where actors engage in co-creative behavior but do not end up with an actual purchase situation. Still, there might be instances to consider, and future research can investigate these

situations in which potentially useful and harmful types of perceptions encourage or prevent partners from co-creation. In line with these theoretical inquests, it seems possible for managers and brand developers to strategically plan a co-creative service relationship. In addition, it may be useful to identify a possible “threshold” where the customer becomes convinced that the store brand is favorable based on employee behavior, despite previous negative perceptions. In other words, whether situational or structural factors are more effective in co-creation attempts is a point that needs further attention.

Compliance with ethical standards

The authors declare that they have no conflicts of interest.

All procedures performed in this study involving human participants were in accordance with the ethical standards of the institutional research committee.

Informed consent was obtained from all individual participants involved in the study.

Data availability

The datasets generated and analyzed during the current study are available from the corresponding author upon reasonable request.

References

- AKAKA, M. A., SCHAU, H. J., & VARGO, S. L. (2013), The co-creation of value-in-cultural-context. In *Consumer culture theory*. Emerald Group Publishing Limited.
- AKHTER, S. H., ANDREWS, J. C., & DURVASULA, S. (1994), The influence of retail store environment on brand-related judgments. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 1(2), 67-76.
- ALVES, H., & MAINARDES, E. W. (2017), Self-efficacy, trust, and perceived benefits in the co-creation of value by consumers. *International Journal of Retail & Distribution Management*. 45(11), 1159-1180.
- ARNOULD, E. J., PRICE, L. L., & MALSHE, A. (2014), Toward a cultural resource-based theory of the customer. In *The service-dominant logic of marketing* (pp. 109-122), Routledge.
- BABIN, L. A., BABIN, B. J., & BOLES, J. S. (1999), The effects of consumer perceptions of the salesperson, product and dealer on purchase intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 6(2), 91-97.
- BALTAS, G. (1997), Determinants of store brand choice: a behavioral analysis. *Journal of Product & Brand Management*. 6(5), 315-324.
- BAUMANN, J., & LE MEUNIER-FITZHUGH, K. (2014), Trust as a facilitator of co-creation in customer-salesperson interaction—an imperative for the realization of episodic and relational value?. *AMS review*, 4(1-2), 5-20.
- BECKER, L. C., & PIZZUTTI, C. (2017), C2C value creation: social anxiety and retail environment. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 11(4), 398-415.
- CAMBRA-FIERRO, J., PEREZ, L., & GROTT, E. (2017), Towards a co-creation framework in the retail banking services industry: Do demographics influence? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 34, 219-228.
- CHANDLER, J., & VARGO, S. L. (2011), Contextualization: network intersections, value-in-context, and the co-creation of markets. *Marketing Theory*, 11(1), 35–49.
- CHOI, Y. H., & CHOO, H. J. (2016), Effects of Chinese customers' relationship benefits and satisfaction on attitudes toward foreign fashion brands: The moderating role of country of salesperson. *Journal of Retailing and Customer Services*, 28, 99-106.
- CHURCHILL JR, G. A., FORD, N. M., HARTLEY, S. W., & WALKER JR, O. C. (1985), The determinants of salesperson performance: A meta-analysis. *Journal of Marketing Research*, 22(2), 103-118.
- CLOPTON, S. W., STODDARD, J. E., & CLAY, J. W. (2001), Salesperson characteristics affecting consumer complaint responses. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 1(2), 124-139.
- COLLINS-DODD, C., & LINDLEY, T. (2003), Store brands and retail differentiation: the influence of store image and store brand attitude on store own brand perceptions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 10(6), 345-352.
- DELPECHITRE, D., BEELER-CONNELLY, L. L., & CHAKER, N. N. (2018), Customer value co-creation behavior: A dyadic exploration of the influence of salesperson emotional intelligence on customer participation and citizenship behavior. *Journal of Business Research*, 92, 9-24.
- DIALLO, M. F. (2012), Effects of store image and store brand price-image on store brand purchase intention: Application to an emerging market. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19(3), 360-367.
- ECHVERRÍ, P. & SKALEN, P. (2011), Co-creation and co-destruction: A practice-theory based study of interactive value formation. *Marketing Theory*, 11(3), 351-373.

- EDVARDSSON, B., TRONVOLL, B., & GRUBER, T. (2011), Expanding understanding of service exchange and value co-creation: a social construction approach. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39(2), 327-339.
- FINE, L. M., & SCHUMANN, D. W. (1992), The nature and role of salesperson perceptions: The interactive effects of salesperson/customer personalities. *Journal of Consumer Psychology*, 1(3), 285-296.
- GIACOBBE, R. W., JACKSON JR, D. W., CROSBY, L. A., & BRIDGES, C. M. (2006), A contingency approach to adaptive selling behavior and sales performance: Selling situations and salesperson characteristics. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 26(2), 115-142.
- GRÖNROOS, C. (2012), "Conceptualising value co-creation: A journey to the 1970s and back to the future", *Journal of Marketing Management*, 28(13-14), 1520-1534.
- GRÖNROOS, C. (2020), "Service marketing research priorities", *Journal of Services Marketing*, 34(3), 291-298.
- GRÖNROOS, C., AND VOIMA, P. (2013), "Critical service logic: making sense of value creation and co-creation", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 41(2), 133-150.
- HAIR JR, J.F., BLACK, W.C., BABIN, B.J., ANDERSON, R.E. (2019), *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*, 8th edition, Cengage Learning: London; Upper Saddle River, N.J.
- HATCH, M. J., & SCHULTZ, M. (2010), Toward a theory of brand co-creation with implications for brand governance. *Journal of Brand Management*, 17(8), 590-604.
- HOMBURG, C., WIESEKE, J., & BORNEMANN, T. (2009), Implementing the marketing concept at the employee-customer interface: the role of customer need knowledge. *Journal of Marketing*, 73(4), 64-81.
- JAAKKOLA, E., HELKKULA, A., & AARIKKA-STENROOS, L. (2015), Service experience co-creation: conceptualization, implications, and future research directions. *Journal of Service Management*, 26(2), 182-205.
- KASHIF, M., & ZARKADA, A. (2015), Value co-destruction between customers and frontline employees: A social system perspective. *International Journal of Bank Marketing*. 6, 672-691.
- LEE, H. J. (2017), Personality determinants of need for interaction with a retail employee and its impact on self-service technology (SST) usage intentions. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 11(3), 214-231.
- LIM, E. A. C., LEE, Y. H., & FOO, M. D. (2017), Frontline employees' nonverbal cues in service encounters: a double-edged sword. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45(5), 657-676.
- LLOYD, A. E., & LUK, S. T. (2011), Interaction behaviors leading to comfort in the service encounter. *Journal of Services Marketing*. 25(3), 176-189.
- MARTIN, C. L. & ADAMS, S. (1999), Behavioral biases in the service encounter: empowerment by default? *Marketing Intelligence & Planning*, 17(4), 192-201.
- MAXHAM III, J. G., NETEMEYER, R. G., & LICHTENSTEIN, D. R. (2008), The retail value chain: linking employee perceptions to employee performance, customer evaluations, and store performance. *Marketing Science*, 27(2), 147-167.
- MOHD-RAMLY, S., & OMAR, N. A. (2017), Exploring the influence of store attributes on customer experience and customer engagement. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 45(11), 1138-1158.
- NANGPIIRE, C., SILVA, J., & ALVES, H. (2021), Customer engagement and value co-creation/destruction: the internal fostering and hindering factors and actors in the tourist/hotel experience. *Journal of Research in Interactive Marketing*. 16 (2), 173-188.

- RANJAN, K. R. AND READ, S. (2019), Bringing the individual into the co-creation of value. *Journal of Services Marketing*, 33(7), 904-920.
- SARKER, M. A. R., & ASHRAFI, D. M. (2018), The relationship between internal marketing and employee job satisfaction: A study from retail shops in Bangladesh. *Journal of Business and Retail Management Research*, 12(3), 149-159.
- SHAMIM, A., GHAZALI, Z., & ALBINSSON, P. A. (2016), An integrated model of corporate brand experience and customer value co-creation behaviour. *International Journal of Retail & Distribution Management*. 44(2), 139-158.
- SHARMA, S., & CHADHA, S. K. (2020), Customer Perceptions about Retail Store Attributes: A Comparative Analysis between Supermarkets, Department Store and Specialty Stores in India. *IIMS Journal of Management Science*, 11(1), 1-15.
- SIRIANNI, N. J., BITNER, M. J., BROWN, S. W., & MANDEL, N. (2013), Branded service encounters: Strategically aligning employee behavior with the brand positioning. *Journal of Marketing*, 77(6), 108-123.
- SUHARTANTO, D., & BRIEN, A. (2018), Multidimensional engagement and store performance. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 67(5), 809-824.
- SWOBODA, B., HAELSIG, F., MORSCHETT, D., & SCHRAMM-KLEIN, H. (2007), An intersector analysis of the relevance of service in building a strong retail brand. *Managing Service Quality: An International Journal*, 17(4), 428-448.
- TARI KASNAKOGLU, B. (2016), Antecedents and consequences of co-creation in credence-based service contexts. *The Service Industries Journal*, 36(1-2), 1-20.
- TARI KASNAKOĞLU, B., KALENDER, Y., AND GOKKAYA, H. (2022), Types of consumer operant resources and co-creation in dialogical service relationships, *Service Science*, 14 (3), 213-271.
- TSOUKAS, H. (2009), A dialogical approach to the creation of new knowledge in organizations. *Organization Science*, 20(6), 941-957.
- VARGO, S. L. (2020), Assessing and advancing marketing's value propositions: a disciplinary dialog. *AMS Review*, 10, 149-150.
- VARGO, S. L., AND LUSCH, R. F. (2004), "Evolving to a new dominant logic for marketing", *Journal of Marketing*, 68(1), 1-17.
- VARGO, S. L., AND LUSCH, R. F. (2016), Institutions and axioms: an extension and update of service-dominant logic. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 44(1), 5-23.
- VARGO, S. L., AND LUSCH, R. F. (2017), Service-dominant logic 2025. *International Journal of Research in Marketing*, 34(1), 46-67.
- WANG, C. L. (2021), New frontiers and future directions in interactive marketing: inaugural Editorial. *Journal of Research in Interactive Marketing*. 15(1), 1-9.
- WU, Y. C., TSAI, C. S., HSIUNG, H. W., & CHEN, K. Y. (2015), Linkage between frontline employee service competence scale and customer perceptions of service quality. *Journal of Services Marketing*, 29 (3), 224-234.
- YI, Y., & GONG, T. (2013), Customer value co-creation behavior: Scale development and validation. *Journal of Business Research*, 66(9), 1279-1284.

Özet

Durumsal ve yapısal faktörlerin perakende mağazalarındaki ortak yaratıma etkileri

Bu makale, bir hizmet ilişkisinin diyalojik bileşenlerine odaklanmakta ve bunların ortak yaratım üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bir durumsal değişkenin (bir partnerin, diğerinin kaynaklarına yönelik algıları) ve bir durumsal olmayan değişkenin (mağazanın marka algısı) ortak yaratım davranış üzerindeki etkilerini araştırılmaktadır. Önerilen modeli test etmek için, perakende mağazalarda bir müşteri ile bir satış elemanının bir satış ortamında etkileşimde bulunduğu 364 çiftlik diyardik anket verisi toplandı. Veriler, yapısal denklem eşitleme tekniği kullanılarak analiz edildi. Sonuçlar, mağazanın marka algılarının, partnerlerin kaynaklarına yönelik algılar aracılığıyla doğrudan ve dolaylı olarak ortak yaratımı artırdığı bulgusunu desteklemektedir.

Anahtar kelimeler: Çalışan-müşteri etkileşimi, tüketici algısı, ortak yaratım, hizmet ilişkisi, mağaza marka imajı, AMOS.

The nonlinear effect of body mass index on economic growth, human capital, productivity, and savings: A cross-country study* **

Aysıt Tansel

*Department of Economics, Middle East Technical University, Ankara, Türkiye
Institute for the Study of Labor, Bonn, Germany
Economic Research Forum, Cairo, Egypt
Global Labor Organization, Essen, Germany
e-mail: atansel@metu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9556-2396*

Ceyhan Öztürk

*Department of Science and Technology Policy Studies, Middle East Technical University, Ankara, Türkiye
e-mail: ozturkc@metu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0766-2678*

Erkan Erdil

*Department of Economics, Middle East Technical University, Ankara, Türkiye
e-mail: erdil@metu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3091-2441*

* Submitted/Geliş: 19.01.2024, Accepted/Kabul: 24.05.2024

** This paper is based on Ceyhan Öztürk's PhD dissertation (Öztürk, 2018) at the Department of Science and Technology Policy Studies prepared under the supervision of Aysıt Tansel, Department of Economics, METU. Ceyhan Öztürk thanks the dissertation jury members, Erkan Erdil, Nebi Sümer, Hakkı Ozan Eryugur, and Elif Kalaycı, for their helpful comments on the version of the dissertation. Besides, the authors thank anonymous referees for their valuable critiques and recommendations for this paper. Any errors are our own.

Abstract

We examine the association between wealth and health using economic growth and development indicators and body mass index as the proxy variable for health. Empirically, the economic indicators utilized are gross domestic product per capita, human capital, overall and manufacturing productivities, and savings. We estimate our models using the fixed effect and the generalized method of moments estimators and long difference ordinary least squares and instrumental variable estimations using five-yearly balanced panel data, including 47 countries for 1980–2009. We conclude that body mass index has a nonlinear and nonmonotonic effect on all employed economic growth and development indicators.

Key words: Health, economic development, growth, years of schooling, productivity, savings.

JEL codes: I1, J24, O1.

1. Introduction

Our study's core question, "What are the effects of body mass index (BMI) on the determined economic growth and development indicators?" has a link to Azomahou *et al.* (2009) study via BMI. According to the assumptions of Azomahou *et al.* (2009), people of different ages will have alternative active planning and use different saving options. These saving preferences determine the direction of the association between GDP per capita growth and life expectancy. Saving preferences are also linked to time preference rates (Azomahou *et al.*, 2009). As Husain *et al.* (2014) stated, the association between wealth and health should be tested using different health proxy variables to understand the various dimensions of this relationship. Therefore, people in the same age groups are assumed to have remarkably similar BMIs (Jarrett *et al.*, 2010: 430). Thus, these close BMI measurements in the same age groups allow the BMI to be utilized in place of life expectancy in health-related studies.

In this study, we demonstrate the effects of health, as represented by BMI, on economic growth and selected development indicators. The economic indicators we employ are gross domestic product (GDP) per capita, years of schooling (human capital), overall productivity and manufacturing productivity, and gross domestic savings. Several of these indicators' effects have yet to be addressed in the literature.

We used BMI as the health proxy variable because of its association with the time preference rate (Barlow *et al.*, 2016). It has been shown that time preference results from cognitive ability (Ackert *et al.*, 2020; Bayer and Osher, 2018; Dohmen *et al.*, 2010). Therefore, using BMI as a health variable can enable us to exchange information from other wealth-health-related studies that use life expectancy as a health representative variable. In our estimated reduced-form equations, we prefer BMI as a health proxy variable because it is age-dependent, embedded in life expectancy, and strongly related to cognitive ability.

Then, we estimate the effects of BMI on these economic growth and development indicators by using the ordinary least squares (OLS) and the instrumental variable (IV) long difference estimations, and the fixed effect (FE) and the generalized method of moments (GMM) estimations (Arellano and Bond, 1991; Baum *et al.*, 2007; Roodman, 2009; Staiger and Stock, 1997; Wooldridge, 2002, 2012). We found certain thresholds for the association between BMI and economic growth and development indicators. We use the macro-based five-year interval balanced panel data for the 47 countries¹ covering the 1980-2009. Acemoglu and Johnson (2007), Cervellati and Sunde (2009, 2011), and Desbordes (2011) also use these 47 countries in their studies.

This paper's structure and findings might establish an individual cognitive ability-based connection between the macro- and microeconomic aspects via a strong BMI-nutritional status-cognitive ability-time preference (impatience) linkage (Ackert *et al.*, 2020; Barlow *et al.*, 2016; Bayer and Osher, 2018; Brown and Biosca, 2016; Cavaliere *et al.*, 2014; Dahl *et al.*, 2010; Dahl and Hassing, 2013; Dohmen *et al.*, 2010; Gómez-Pinilla, 2008; Kang and Ikeda, 2016). Therefore, we utilize the reduced-form equation in the cubic specification of the time preference rate, another contribution to the literature.

Briefly, we developed our theoretical model using the study of Azomahou *et al.* (2009) as the cubic specification of the time preference rate. With this cubic specification, we release the effect of the independent variable (strongly the time preference rate related BMI) on the dependent variable (economic indicator) to change. As the value of the BMI decreases (or increases), the effect of the economic indicator may decrease or increase. Moreover, this relationship changes at a particular value of the BMI. In short, at a specific point, the increasing effect becomes decreasing, or the decreasing effect becomes increasing. The point where this effect change occurs is defined as an inflexion point.

Similarly, our estimated inflexion points could reflect the effects of different health risk levels between certain thresholds demonstrated in Dasgupta (1997: 13–15) and WHO (2010) for the BMI on economic indicators. Thus, the effect of the health proxy variable BMI, having a solid connection with the time preference rate, on the economic indicators could be observed better. With this setting, we found that the relationship between all economic indicators and BMI is nonmonotonous.

Therefore, in this study, we showed that BMI, as a representative of a solid BMI-nutritional status-cognitive ability-time preference (impatience) linkage, may positively affect economic growth and development indicators only at healthy BMI thresholds through the channels of schooling, overall productivity, manufacturing productivity, and savings.

¹ See Tansel *et al.* (2021: 69) for the country list.

The paper is structured as follows: Section 2 provides the theoretical background. The data and empirical specifications are described in Section 3. Section 4 presents the estimation results. Discussion is detailed in Section 5, and Section 6 offers conclusions.

2. Theoretical background

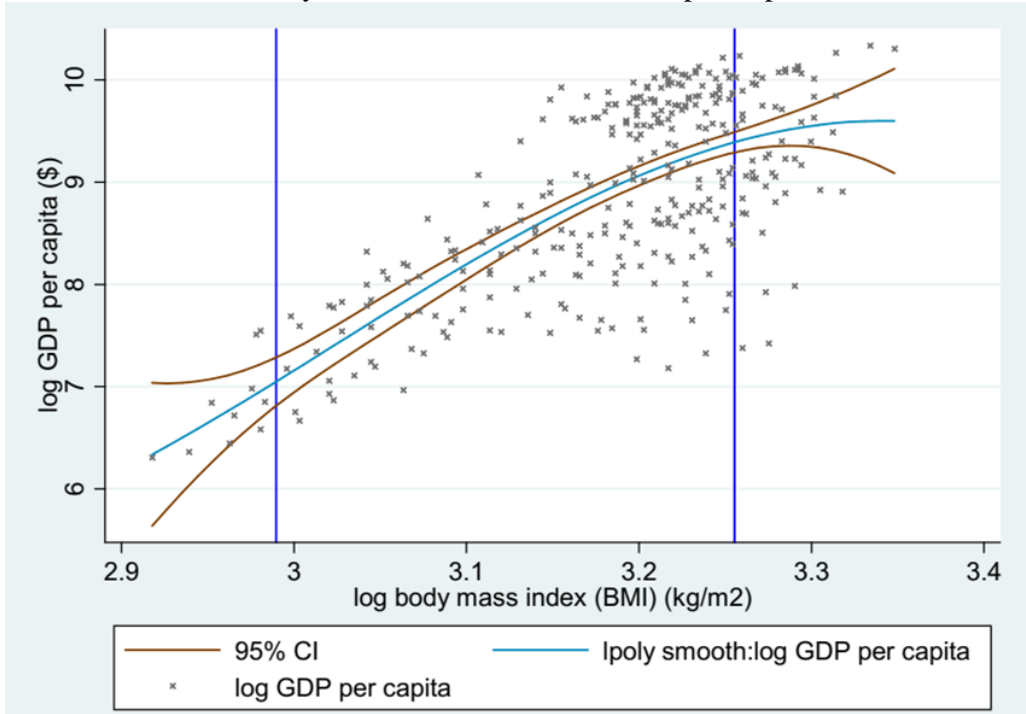
2.1. Nonlinearity issue in the graphical consideration

The purpose of this section is to graphically show the nonlinear relation between GDP per capita and BMI. Figure 1 shows the local cubic polynomial smooth plots with confidence intervals of GDP per capita and BMI for 47 countries in the 1980-2009. The estimation is performed with GMM (Arellano and Bond, 1991). There is a convex-concave-shaped association between GDP per capita and BMI. The turning points (TPs) are estimated to be 19.88-25.93 kg/m² (kilogram/square meter) and are shown with blue vertical lines in Figure 1. According to the Table for Nutritional Status in WHO (2010), the BMI range for individuals with a normal weight is 18.5-24.9 kg/m².

Figure 1 suggests that the convex-concave-shaped association between GDP per capita and BMI is similar to the graphs for the association between GDP per capita growth and life expectancy in Azomahou *et al.* (2009: 208–209) study. We subsequently observed that BMI closely relates to age-dependent survival probabilities based on the weak identification test results of our empirical estimations.

Moreover, we observe roughly similar nonparametric estimation graphs/findings to our results in Strauss and Thomas (1998), Gregory and Ruhm (2009), Kadir (2009), Kropfhäuser and Sunder (2015), and Dou *et al.* (2020), which depict a nonlinear association between wages and BMI. To conclude, we graphically show the nonlinear association between GDP per capita and BMI. The following section presents an econometric methodology of this study.

Figure 1
Local Cubic Polynomial Smooth Plots of GDP per Capita and BMI

Note. The graph is the authors' work.

2.2. Econometric methodology

Following Desbordes (2011), we use long difference OLS and IV estimations (Baum *et al.*, 2007; Wooldridge, 2002, 2012) with crude survival and age 75-79 crude survival probabilities as instrumental variables. There is a disconnect between these instrumental variables and economic growth. The feasible causes for the disconnect of the crude survival probability as a transformed form of crude death rate in this study can be found in Vandenbroucke's (2022a, 2022b) and Mokyr's (1993, 2000) studies primarily related to household behaviour and knowledge. Then, we naturally assumed that these instrumental variable survival probabilities should affect economic activities, which are cognitive science practices (Davis, 2003) through strong BMI-nutritional status-cognitive ability-time preference linkage. Next, following Hansen (2012), we use the FE estimation (Wooldridge, 2002, 2012) and the Arellano–Bond estimation of the GMM (Arellano and Bond, 1991; Roodman, 2009).

We use long-difference estimation to reveal the full effects of BMI on economic indicators and to make a straightforward evaluation of these effects measured between only two-time points (1980 and 2009) for BMI and economic indicators. Long-difference estimation is used in Acemoglu and Johnson's (2007: 933–934) study for similar reasons. Therefore, we directly observe the full effect of the change in BMI on the change in proxy variables of economic growth and development in the long-difference estimation in a panel containing only the same two-time points of economic growth and development proxy variables and BMI.

3. Data and empirical specifications

3.1. *Data*

We assemble the five-yearly balanced panel data for 47 countries, spanning 29 years (1980–2009), from the publicly available sources for each variable, as seen in Table 1. We prefer to use 47 countries, which were also used in the studies by Acemoglu and Johnson (2007), Cervellati and Sunde (2009, 2011), and Desbordes (2011), considering the data availability for all 47 countries for 1980–2009 period. Descriptive statistics for the variables are given in Table 1. Information regarding each variable is also provided in this table. Age-specific death rates represent the mean age-based death rates for males and females.

Table 1
Variables, Data and Descriptive Statistics for 1980-2009 Period

Variable	Description/Formula	Data Source	N	Mean	Std. Dev.	Minimum	Maximum
log mean body mass index (BMI) 18+ years	= ln ((male mean body mass index + female mean body mass index)/ 2) * (The unit is kg/m ² and age-standardized estimate)	Data from 1980 to 2009 are utilized from Non-Communicable Disease (NCD) Risk Factor Collaboration (2016).	329	3.188368	0.0825268	2.917771	3.348148
log years of schooling	= ln (years of schooling) The average years of total schooling, aged 15-64, is exactly utilized from Lee and Lee (2016).	Data from 1980 to 2010 are utilized from Lee and Lee (2016).	329	2.042956	0.382604	0.7419373	2.583242
log gross domestic product (GDP) per capita	=ln (gross domestic product (GDP) per capita) This variable is exactly used from Maddison Project Database, Version 2013.	Data from 1980 to 2009 are used from Maddison Project Database, Version 2013 by Bolt and van Zanden (2014).	329	8.87584	0.9548445	6.307299	10.33662
log GDP per person engaged	= ln (real GDP at constant national prices (in millions 2011 US \$)) / (number of persons engaged (in millions))	Data from 1980 to 2009 are utilized from Feenstra <i>et al.</i> (2015).	329	10.33784	0.9133531	7.320517	11.98606
log manufacturing productivity	= ln ((manufacturing, value added (percent of GDP) × real GDP at constant national prices (in millions 2011 US \$)) / (number of persons engaged (in millions))	Data from 1980 to 2009 are used from Feenstra <i>et al.</i> (2015), World Bank (1982, 1983, 1987, 1996, 1997, 1999, 2001, n.d.a), and United Nations (UN) (n.d.).	329	8.655354	0.9570671	4.794788	10.155
gross domestic savings (percent of GDP)	= ln (gross domestic (percent of GDP)) Gross domestic savings are estimated as GDP minus total consumption by World Bank (n.d.b).	Data from 1980 to 2009 are utilized from World Bank (1987, 1992, 1996, n.d.b), and Asian Development Bank (1987, 1992, 1997, 2017).	329	22.44033	8.743491	-2.439481	50.65072
log crude survival probability	= ln (1 - (crude death rate / 1000))	Data for 1980 and 2009 are used from World Bank (n.d.c). Data are used in long-difference estimation only.	94	-0.0082234	0.0022935	-0.0143282	-0.0045332
log age 75-79 survival probability	= ln (1 - (age 75-79 death rate / 1000))	Data for 1980 are utilized from UN (1977, 1987, 1999). Data for 2009 are utilized from WHO (n.d.). Data are used in long-difference estimation only.	94	-0.0625243	0.0248765	-0.1687146	-0.0314907

3.2. Empirical specifications

By developing Equation (7)² and following the quadratic and cubic empirical specifications of Desbordes (2011), Hansen (2012), and Husain *et al.* (2014), we specify the following association between GDP and BMI in reduced form:

$$\log Y_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \log \text{BMI}_{it} + \alpha_2 (\log \text{BMI}_{it})^2 + \alpha_3 (\log \text{BMI}_{it})^3 + \lambda_i + \eta_t + \omega_{it} \quad (1)$$

where “log” indicates “the natural logarithm”, Y is replaced in turn by GDP per capita, years of schooling (human capital), overall productivity, manufacturing productivity, and gross domestic savings. Overall productivity is measured by GDP per person engaged. Manufacturing productivity is measured by the manufacturing value added per person engaged. The BMI is expressed in kg/m²; λ and η are the country- and time-specific effects, respectively, and ω is the disturbance term.

Following Hansen (2012), Model (1) is estimated by including the lagged values of “log GDP” for one (five years) or two (ten years) periods on the right-hand side as an additional regressor. This formulation allows for dynamic effects as well as endogeneity. We estimate this association using GMM, as proposed by Arellano and Bond (1991) and as performed by Hansen (2012). Time and country dummies are included to account for the relevant fixed effects. Wooldridge (2012: 313–314) noted that including a lagged dependent variable, such as a five-year earlier, in an estimation of a cross-sectional equation is a general approach to attribute historical factors by its coefficient, such as more than 1, produce present-day differences in a dependent variable.³ Due to the five-year interval balanced panel data, these notes are also valid for the lagged dependent variables’ effects and coefficients, such as more than 1, estimated in this cross-sectional study without concerning the stationarity issue.

² See Tansel *et al.* (2021: 18–20) for developing reduced-form equations.

³ Wooldridge (2012: 334) explained that the case study found a strong relationship between the log of current and past dependent variables. According to the estimate, a “1”% increase in the past dependent variable in five years before would predict a “1.19”% increase in the current dependent variable in the current time.

4. Estimation results

In detail, all the long difference OLS and IV estimation, FE and GMM difference estimation results, their diagnostic tests, and tables produced in this study can be seen in Tansel et al. (2021: 23–47).

4.1. Estimation results for the linear specification

The results from the long difference OLS and IV estimation and FE and GMM difference estimation are outlined as follows: For GDP per capita, in the linear specification, the coefficient of BMI is positive at a 5% or better significance level. For overall productivity, the coefficient of BMI for the linear specification was positive at a 5% or better significance level. Considering manufacturing productivity, the linear specification's BMI coefficient was positive at a 10% or better significance level. According to the results of human capital, in linear specification, the coefficient of BMI is positive at a 5% significance level. The coefficient of BMI in the linear specification is insignificant for gross domestic savings.

4.2. Estimation results for the quadratic specification

The outlines of the results obtained from the long difference OLS and IV estimation and the FE and GMM difference estimation are the following: For GDP per capita, in the quadratic specification, the coefficients of the linear and quadratic terms are both significantly different from zero at a 5% or better significance level. The estimated turning points⁴ in the quadratic specification are within the range of 24.51–28.61 kg/m². For overall productivity, in the quadratic specification, the coefficients of both the linear and quadratic terms are significantly different from zero at a 5% or better significance level. For the quadratic specification, the estimated turning points are within the range of 24.62–27.69 kg/m². For manufacturing productivity, in the quadratic specification, the coefficients of both the linear and quadratic terms are significantly different from zero at a 5% or better significance level. For the quadratic specification, the estimated turning points are within the range of 25.19–28.90 kg/m². According to human capital results, in the quadratic specification, on the other hand, the coefficients of the linear and quadratic terms are both significantly different from zero at a 10% or better significance level. The estimated turning points in the quadratic specification are within the range of 23.13–29.77 kg/m². For gross domestic savings, in the quadratic specification, the coefficients of both the linear and quadratic terms are significantly different from zero at a 10% or better significance level. For the quadratic

⁴ Quadratic specification turning point (*TP*) is estimated using the following formula: $TP = \exp(|\beta_1/2\beta_2|)$.

specification, the estimated turning points are within the range of 24.39-26.16 kg/m². In all these prominent growth and development indicators, the coefficients of both the linear and quadratic terms are positive and negative, respectively.

4.3. Estimation results for the cubic specification

According to GDP per capita, overall productivity, and manufacturing productivity results acquired from long-difference OLS and IV estimation and FE estimation, the cubic specification produced insignificant linear, quadratic, and cubic coefficients for the association between these economic indicators and BMI. However, Table 2 shows the GMM difference estimation results for GDP per capita, overall productivity, and manufacturing productivity in the cubic specification.

Table 2

The Cubic Associations between GDP per capita, GDP per person engaged, and manufacturing productivity and BMI, 1980-2009

	log GDP per capita	log GDP per person engaged	log manufacturing productivity
	(1)	(2)	(3)
	GMM (Arellano–Bond)	GMM (Arellano–Bond)	GMM (Arellano–Bond)
first lagged log GDP per person engaged, or lagged log manufacturing productivity	–	0.84*** (0.25)	–0.45 (0.39)
second lagged log GDP per capita	0.19 (0.13)	–	–
log mean body mass index 18+ years	–4175.95** (1595.02)	–2256.71* (1138.20)	–13772.01** (6629.30)
(log mean body mass index 18+ years) ²	1339.79** (507.66)	727.98* (365.25)	4463.42** (2124.92)
(log mean body mass index 18+ years) ³	–143.02** (53.93)	–78.19* (39.11)	–482.04** (226.91)
Number of observations	188	235	235
Number of countries	47	47	47
R-squared	–	–	–
F test <i>p</i> value	0.00	0.00	0.00
Arellano–Bond test for AR (1) <i>p</i> value	0.02	0.06	0.04
Arellano–Bond test for AR (2) <i>p</i> value	0.27	0.13	0.10
Hansen test <i>p</i> value	0.16	0.30	0.49
Country dummies	–	–	–
Time dummies	yes	yes	yes
Turning points (1)	19.88	20.03	20.75
(2)	25.93	24.78	23.11

Notes. Robust standard errors (SEs) are in parentheses. *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$. All panels are balanced panels with one observation per five years and per country. The dependent variables are the log GDP per capita, log GDP per person engaged, and log manufacturing productivity. Column (1), (2), and (3) are difference GMM estimations. Turning points are estimated for coefficients at 10% or better significance level in these Columns.

In these GMM estimations, we reject the null hypothesis of Arellano–Bond AR (1) at a 10% or better significance level. In contrast, we do not reject the null hypothesis of AR (2), providing consistent estimates. In addition, Hansen tests of these estimations indicate that overidentification fails to be rejected at a 10% or better significance level. These Hansen test results hint that the instrument sets are valid in all these estimates. For GDP per capita, in the cubic specification, the coefficients of the linear, quadratic, and cubic terms are significantly different from zero at a 5% significance level. The estimated turning point-1⁵ is 19.88 kg/m², and the turning point-2 is 25.93 kg/m². For overall productivity, in the cubic specification, the coefficients of the linear, quadratic, and cubic terms are significantly different from zero at a 10% significance level. The estimated turning point-1 is 20.03 kg/m², and turning point-2 is 24.78 kg/m². For manufacturing productivity, in the cubic specification, the coefficients of the linear, the quadratic, and the cubic terms are significantly different from zero at a 5% significance level. The estimated turning point-1 is 20.75 kg/m², and turning point-2 is 23.11 kg/m². For GDP per capita, overall productivity, and manufacturing productivity, the linear, quadratic, and cubic terms coefficients are negative, positive, and negative, respectively. Regarding the GMM cubic specification estimation results, the associations between GDP per capita, overall productivity or manufacturing productivity and BMI could be cubic and convex-concave-shaped.

According to human capital and gross domestic savings results obtained from all estimation methodologies used in this study, the cubic specification produced insignificant linear, quadratic, and cubic coefficients for the association between years of schooling or gross domestic savings and BMI. Therefore, we suggest that there are non-monotonic and inverse U-shaped associations between human capital or gross domestic savings and BMI.

5. Discussion

This study examines the effects of BMI on GDP per capita, years of schooling (human capital), overall productivity, manufacturing productivity, and gross domestic savings for the 1980-2009 period. The empirical results generally agree with the GDP per capita growth and life expectancy association in Azomahou *et al.* (2009). There were nonlinear and nonmonotonic associations between all the dependent variables and BMI. According to our estimations, the relationship holds

⁵ Cubic specification turning points (*TPs*) are estimated by using the general mathematical formula: $\frac{d}{dx}(\hat{\beta}_3x^3 + \hat{\beta}_2x^2 + \hat{\beta}_1x + \text{constant})$, then, $TPs(1, 2) = \exp\left(\frac{(-2\hat{\beta}_2) \pm \sqrt{(2\hat{\beta}_2)^2 - 4(3\hat{\beta}_3\hat{\beta}_1)}}{2(3\hat{\beta}_3)}\right)$

true at the country level. The empirical findings of the current study yield significant evidence that a healthy mean population BMI ensures economic growth and development by promoting prominent economic growth and development indicators.

We consider the endogeneity of BMI and the reverse causality between economic growth and development indicators and BMI. Therefore, we use instrumental variable estimation through crude survival and age 75-79 survival probabilities as instrumental variables. We are not concerned with the instrumental variables for long difference estimations, which satisfy the rule of thumb that F statistics of the first stage should be at least ten or more (Staiger and Stock, 1997: 557; Baum *et al.*, 2007: 490). The instrumental variables' valid/invalid test results are explained in detail.⁶ We consider that rare invalid test results for instrumental variables stem from data conditions⁷ for several countries and years. By introducing reverse causality in their estimations, Husain *et al.* (2014) suggest that the shape of the wealth–health curve could be an inverse U-shaped curve. These findings also generally agree with our findings, as mentioned above. Husain *et al.* (2014) suggest that health affects wealth through several channels, such as savings and education.

We find that the associations between all the drivers of economic growth and development and BMI are nonmonotonic and inverse U-shaped, and the estimated turning points in the quadratic specification are within the range of 23.13-29.77 kg/m² based on the results of all estimation methodologies used in the quadratic specification. In addition, regarding the GMM cubic specification estimation results, there is evidence that the associations between GDP per capita or overall productivity and between manufacturing productivity and BMI could be cubic and convex-concave-shaped, that the estimated turning point-1 is within the range of 19.88-20.75 kg/m², and that the turning point-2 is within the range of 23.11-25.93 kg/m². According to the Hansen test p-value in GMM estimations, these estimates should be considered causal effects with caution (Roodman, 2009). Also, we have acknowledged that the degrees of freedom are relatively low in the case of cubic polynomial specifications, but the coefficient estimates are significant.

As far as we know from the literature, these results make this study unique because they build a direct bridge between individuals' BMI levels and economic growth and development indicators concerning the theoretical background and the empirical cubic specification. We model a cubic specification between health and economic growth and development indicators. The convex and concave-shaped results imply that economic growth and development can be sustainable only if society's health status remains within healthy BMI thresholds. Furthermore, the BMI thresholds in both the quadratic and cubic specification estimations generally

⁶ See Tansel *et al.* (2021: 23–47).

⁷ Data explanation can be seen in Tansel *et al.*'s (2021: 21–22) footnotes.

agree with Dasgupta's (1997: 13–15) function, which demonstrates the association between the probability of someone not having a health problem and a BMI that remains steady between 18.5 and 25 kg/m².

Economics is a cognitive science (Davis, 2003). Moreover, cognition requires healthy body energy to operate. BMI thresholds are critical for identifying this healthy source of body energy (Dasgupta, 1997). Therefore, the main finding of this study, as a nonlinear and nonmonotonic relationship between BMI and economic indicators, can be used to comment on recent economic issues society has confronted via cognition. Therefore, these findings propose that cognitive ability and skill development form a cycle. This cycle can be maintained by keeping BMI within healthy threshold values. The results also suggest that this same approach can be applied to the time preference rate (ρ), representing the rate individuals choose between present and future rewards in Ramsey's (1928) Keynes-Ramsey rule. It is essential to stay within the healthy threshold values of the time preference rate, as being outside of them can make the Keynes-Ramsey rule ineffective and unresponsive to the real interest rate. In some societies, a health issue-specific time preference rate may be significantly lower or higher, making it even more important to remain within the healthy threshold values.

Based on our findings and those of other studies, as referenced earlier, we can infer that nutrient intake provides energy to activate an individual's cognitive ability. Then, cognitive ability interacts with knowledge and tacit knowledge via education at school. This interaction becomes a skill necessary to work/create work and can also be acquired through on-the-job training. Skill is, then, transformed into productivity, income, savings, investment, and innovation as a future-oriented behaviour derived from the patience of cognitive ability. We can call this dynamic process "the cognitive ability-skill development cycle of each individual" and suggest this process as a new transmission channel.

Therefore, we assume that each individual in a country should be included in the economic ecosystem and social infrastructure. We believe that the nonlinear association between economic growth and development indicators and BMI, which we observed roughly outside the healthy BMI thresholds in the estimations of our study, is due to the accumulated deformations of the breaks in the cognitive ability-skill-development cycle of each individual, which undermine the sustainability of macroeconomic and microeconomic activities.

6. Conclusions

Empirically, the economic indicators utilized are GDP per capita, schooling, overall productivity and manufacturing productivity, and savings; some still need to be addressed in the literature. There is a solid BMI-nutritional status-cognitive ability-time preference (impatience) linkage. Our theoretical model, developed from the study by Azomahou *et al.* (2009), gives the cubic specification of the time preference rate. Therefore, we used the reduced-form equation in the cubic specification of the time preference rate to estimate this association through BMI.

Using long-difference IV and GMM estimations, we can cautiously show the causal effect of BMI on the economic growth and development indicators we used. Therefore, in this study, we showed that BMI, as a representative of a solid BMI-nutritional status-cognitive ability-time preference (impatience) linkage, may positively affect economic growth and development indicators only at healthy BMI thresholds through the channels of schooling, overall productivity, manufacturing productivity, and savings. We conclude that BMI has a nonlinear and nonmonotonic effect on all the economic growth and development indicators we employed.

Compliance with ethical standards

The authors declare that they have no conflicts of interest relevant to the content of this manuscript.

Funding

This research received no specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Authors' contributions

The text was prepared by C. Öztürk with contextual contributions by A. Tansel and E. Erdil. All the authors have read and approved the final manuscript.

References

- ACEMOGLU, D., and JOHNSON, S. (2007), “Disease and development: The effect of life expectancy on economic Growth”, *The Journal of Political Economy*, 115(6), 925–985. <https://doi.org/10.1086/529000>
- ACKERT, L.F., DEAVES, R., MIELE, J., and NGUYEN, Q. (2020), “Are time preference and risk preference associated with cognitive intelligence and emotional intelligence?”, *Journal of Behavioral Finance*, 21 (2), 136–156. <https://doi.org/10.1080/15427560.2019.1663850>
- ARELLANO, M., and BOND, S. (1991), “Some tests of specification for panel data: Monte carlo evidence and an application to employment equations”, *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277. <https://doi.org/10.2307/2297968>
- ASIAN DEVELOPMENT BANK. (1987), *Annual report 1986*, The Asian Development Bank. <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32153/adb-ar-1986.pdf>
- ASIAN DEVELOPMENT BANK. (1992), *Annual report 1991*, The Asian Development Bank. <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32144/adb-ar-1991.pdf>
- ASIAN DEVELOPMENT BANK. (1997), *Annual report 1996*, The Asian Development Bank. <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32136/adb-ar-1996.pdf>
- ASIAN DEVELOPMENT BANK. (2017), *Key indicators for Asia and the Pacific 2017* (48th Ed.). The Asian Development Bank. <http://dx.doi.org/10.22617/FLS178890-2>
- AZOMAHOU, T. T., BOUCEKKINE, R., and DIENE, B. (2009), “A closer look at the relationship between life expectancy and economic growth”, *International Journal of Economic Theory*, 5(2), 201–244. <https://doi.org/10.1111/j.1742-7363.2009.00105.x>
- BARLOW, P., REEVES, A., MCKEE, M., GALEA, G., and STUCKLER, D. (2016), “Unhealthy diets, obesity, and time discounting: A systematic literature review and network analysis”, *Obesity Reviews*, 17, 810–819. <https://doi.org/10.1111/obr.12431>
- BAYER, Y. M., and OSHER, Y. (2018), “Time preference, executive functions, and ego-depletion: An exploratory study”, *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 11(3), 127–134. <https://doi.org/10.1037/npe0000092>
- BAUM, C. F., SCHAFFER, M. E., and STILLMAN, S. (2007), “Enhanced routines for instrumental variables/GMM estimation and testing”, *The Stata Journal*, 7(4), 465–506. <https://doi.org/10.1177/1536867X0800700402>
- BOLT, J., and VAN ZANDEN, J. L. (2014), “The maddison project: Collaborative research on historical national accounts (Maddison project database, Version 2013) [Data set]”, *The Economic History Review*, 67(3), 627–651. <https://doi.org/10.1111/1468-0289.12032>
- BROWN, H., and BIOSCA, O. (2016), “Exploring the relationship between time preference, body fatness, and educational attainment”, *Social Science and Medicine*, 158, 75–85. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.04.016>
- CAVALIERE, A., MARCHI, E. D., and BANTERLE, A. (2014), “Healthy–unhealthy weight and time preference. Is there an association? An analysis through a consumer survey”, *Appetite*, 83, 135–143. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.08.011>
- CERVELLATI, M., and SUNDE, U. (2009), *Life expectancy and economic growth: The role of the demographic transition* (IZA Discussion Papers, No. 4160). Institute of Labor Economics (IZA). <http://ftp.iza.org/dp4160.pdf>
- CERVELLATI, M., and SUNDE, U. (2011), “Life expectancy and economic growth: the role of the demographic transition”, *Journal of Economic Growth*, 16(2), 99–133. <https://doi.org/10.1007/s10887-011-9065-2>
- DAHL, A.K., HASSING, L. B., FRANSSON, E., BERG, S., GATZ, M. REYNOLDS, C.A., and PEDERSEN, N. L. (2010), “Being overweight in midlife is associated with lower cognitive

- ability and steeper cognitive decline in late life”, *The Journal of Gerontology, Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 65A (1), 57–62. <https://doi.org/10.1093/gerona/glp035>
- DAHL, A. K., and HASSING, L. B. (2013), “Obesity and cognitive aging”, *Epidemiologic Reviews*, 35(1), 22–32. <https://doi.org/10.1093/epirev/mxs002>
- DASGUPTA, P. (1997), “Nutritional status, the capacity for work, and poverty traps”, *Journal of Econometrics* 77(1), 5–37. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(96\)01804-0](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(96)01804-0)
- DAVIS, J. B. (2003), *The Theory of the Individual in Economics*. Routledge.
- DESBORDES, R. (2011), “The non-linear effects of life expectancy on economic growth”, *Economics Letters*, 112(1), 116–118. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2011.03.027>
- DOHMEN, T., FALK, A., HUFFMAN, D., and SUNDE, U. (2010), “Are risk aversion and impatience related to cognitive ability?”, *The American Economic Review*, 100(3), 1238–1260. <https://www.jstor.org/stable/27871246>
- DOU, J., DU, L., WANG, K., SUN, H., and ZHANG, C. (2020), “Wage penalties or wage premiums? A socioeconomic analysis of gender disparity in obesity in Urban China”, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(19), 7004. <https://doi.org/10.3390/ijerph17197004>
- FEENSTRA, R. C., INKLAAR, R., and TIMMER, M. P. (2015), “The next generation of the Penn World table [Data set]”, *American Economic Review*, 105(10), 3150–3182. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.20130954>
- GÓMEZ-PINILLA, F. (2008), “Brain foods: The effects of nutrients on brain function”, *Nature Reviews Neurosciences*, 9, 568–578. <https://doi.org/10.1038/nrn2421>
- GREGORY, C. A., and RUHM, C. J. (2009), *Where does the wage penalty bite?* (NBER Working Paper 14984). National Bureau of Economic Research. <https://www.nber.org/system/files/chapters/c11824/visions/c11824.rev0.pdf>
- HANSEN, C. W. (2012), “The relation between wealth and health: Evidence from a world panel of countries”, *Economics Letters*, 115(2), 175–176. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2011.12.031>
- HUSAIN, Z., DUTTA, M., and CHOWDHARY, N. (2014), “Is health wealth? Results of a panel data analysis”, *Social Indicators Research*, 117, 121–143. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0337-4>
- JARRETT, B. A., BLOCH, G. J., BENNETT, D., BLEAZARD, B., and HEDGES, D. W. (2010), “The influence of body mass index, age and gender on current illness: a cross-sectional study”, *International Journal of Obesity*, 34(3), 429–436. <https://doi.org/10.1038/ijo.2009.258>
- KANG, M.I., and IKEDA, S. (2016), “Time discounting, present biases, and health-related behaviors: Evidence from Japan”, *Economics and Human Biology*, 21, 122–136. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2015.09.005>
- KEDIR, A. M. (2009), “Health and productivity: Panel data evidence from Ethiopia”, *African Development Review*, 21(1), 59–72. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8268.2009.00203.x>
- KROPFHÄUBER, F., and SUNDER, M. (2015), “A weighty issue revisited: The dynamic effect of body weight on earnings and satisfaction in Germany”, *Applied Economics*, 47(41), 4364–4376. <https://doi.org/10.1080/00036846.2015.1030563>
- LEE, J.-W., and LEE, H. (2016), “Human capital in the long run [Data set]”, *Journal of Development Economics*, 122, 147–169. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2016.05.006>
- MOKYR, J. (1993), “Technological Progress and the Decline of European Mortality”, *The American Economic Review*, 83(2), 324–330. <http://www.jstor.org/stable/2117685>

- MOKYR, J. (2000), "Why 'More Work for Mother?' Knowledge and Household Behavior, 1870-1945", *The Journal of Economic History*, 60(1), 1-41. <http://www.jstor.org/stable/2566795>
- NON-COMMUNICABLE DISEASE (NCD) RISK FACTOR COLLABORATION. (2016), "Trends in adult body-mass index in 200 countries from 1975 to 2014: A pooled analysis of 1698 population-based measurement studies with 19.2 million participants [Data set]", *Lancet*, 387(10026), 1377-1396. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)30054-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)30054-X)
- ÖZTÜRK, C. (2018), *Essays on health and economic development nexus: New evidence from a panel of countries* [Unpublished doctoral dissertation]. Middle East Technical University.
- RAMSEY, F. P. (1928), "A mathematical theory of saving", *The Economic Journal*, 38(152), 543-559. <https://doi.org/10.2307/2224098>
- ROODMAN, D. (2009), "How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata", *The Stata Journal*, 9(1), 86-136. <https://doi.org/10.1177/1536867X0900900106>
- STAIGER, D., and STOCK, J.H. (1997), "Instrumental variables regression with weak instruments", *Econometrica*, 65(3), 557-586. <https://doi.org/10.2307/2171753>
- STRAUSS, J., and THOMAS, D. (1998), "Health, nutrition and economic development", *Journal of Economic Literature*, 36(2), 766-817. <https://www.jstor.org/stable/2565122>
- TANSEL, A., ÖZTÜRK, C., and ERDİL, E. (2021), *The Impact of Body Mass Index on Growth, Schooling, Productivity, and Savings: A Cross-Country Study* (IZA Discussion Papers, No. 14727). Institute of Labor Economics (IZA). <https://docs.iza.org/dp14727.pdf>
- UNITED NATIONS. (1977), *Demographic yearbook 1976*. The United Nations. <https://doi.org/10.18356/3022da8b-en-fr>
- UNITED NATIONS. (1987), *Demographic yearbook 1985*. The United Nations. <https://doi.org/10.18356/cc009b5-en-fr>
- UNITED NATIONS. (1999), *Demographic yearbook 1997*. The United Nations. <https://doi.org/10.18356/e8b282c6-en-fr>
- UNITED NATIONS. (n.d.), *National accounts data* [Data set]. The United Nations Statistics Division. Retrieved March 30, 2018, from <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/data.asp>
- VANDENBROUCKE, G. (2022a, June 22), "Mortality Reductions: Fast for Poorer Nations, Slow for Richer Nations", *Regional Economist*. <https://www.stlouisfed.org/publications/regional-economist/2022/june/mortality-reductions-poorer-nations-richer-nations>
- VANDENBROUCKE, G. (2022b), "Mortality and Economic Growth. *Economic Synopses*", 2022(30). <https://doi.org/10.20955/es.2022.30>
- WOOLDRIDGE, J. M. (2002), *Econometric analysis of cross section and panel data*. The Massachusetts Institute of Technology Press.
- WOOLDRIDGE, J. M. (2012), *Introductory econometrics: A modern approach* (5th Ed). Cengage Learning Press.
- WORLD BANK. (1982), *World development report 1982*, Oxford University Press. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5965>
- WORLD BANK. (1983), *World development report 1983*, Oxford University Press. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5966>
- WORLD BANK. (1987), *World development report 1987*, Oxford University Press. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5970>
- WORLD BANK. (1992), *World development report 1992: Development and the environment*, Oxford University Press. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5975>
- WORLD BANK. (1996), *World development report 1996: From plan to market*, Oxford University Press. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5979>

- WORLD BANK. (1997), *World development report 1997: The state in a changing world*, Oxford University Press. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5980>
- WORLD BANK. (1999), *World development report 1999/2000: Entering the 21st century*, Oxford University Press. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5982>
- WORLD BANK. (2001), *World development report 2000/2001: Attacking poverty*, Oxford University Press. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11856>
- WORLD BANK. (n.d.a), *World development indicators* [Data set], The World Bank. Retrieved March 30, 2018, from <https://datacatalog.worldbank.org/search/data set/0037712/World-Development-Indicators>
- WORLD BANK. (n.d.b), *World development indicators* [Data set], The World Bank, Retrieved February 09, 2018, from <https://datacatalog.worldbank.org/search/data set/0037712/World-Development-Indicators>
- WORLD BANK. (n.d.c), *World development indicators* [Data set], The World Bank, Retrieved January 19, 2018, from <https://datacatalog.worldbank.org/search/data set/0037712/World-Development-Indicators>
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. (2010, May 6), *A healthy lifestyle - WHO recommendations*, World Health Organization. <https://www.who.int/europe/news-room/fact-sheets/item/a-healthy-lifestyle---who-recommendations>
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. (n.d.), *The global health observatory: Explore a world of health data* [Data set], The World Health Organization. Retrieved January 19, 2018, from <https://www.who.int/data/gho>

Özet

Beden kitle indeksinin ekonomik büyüme, beşeri sermaye, verimlilik ve tasarruf üzerindeki doğrusal olmayan etkisi: Ülkeler arası bir araştırma

Zenginlik ve sağlık arasındaki ilişkiyi, zenginliği ekonomik büyüme ve kalkınma göstergeleri ile ölçerek, sağlığı ise vücut kitle indeksini temsili değişkeni olarak kullanarak inceliyoruz. Ampirik olarak, kullanılan ekonomik göstergeler kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla, beşeri sermaye, genel verimlilik ve imalat verimliliği ve tasarruflardır. Modellerimizi, 1980–2009 yılları için 47 ülkeyi kapsayan beş yıllık dengeli panel verilerini kullanarak sabit etki ve genelleştirilmiş moment tahmin edicileri yöntemi ve uzun fark sıradan en küçük kareler ve araçsal değişken yöntemlerini kullanarak tahmin ediyoruz. Vücut kitle indeksinin, kullanılan tüm ekonomik büyüme ve kalkınma göstergeleri üzerinde doğrusal olmayan ve monoton olmayan bir etkiye sahip olduğu ve pozitif etki kanalının indeksin sağlıklı aralığında geçerli olduğu sonucuna varıyoruz.

Anahtar kelimeler: Sağlık, ekonomik kalkınma, büyüme, beşeri sermaye, verimlilik, tasarruf.

JEL kodları: I1, J24, O1.

June 2024

METU Studies in Development

Report of the Editor - 2023

General Situation

METU Studies in Development is the academic periodical of the Middle East Technical University (METU) Faculty of Economics and Administrative Sciences (FEAS). It publishes articles in the fields of economics, administrative sciences, public administration and international relations. Board of Editors consists of faculty members and academicians from several universities in Turkey. The submissions are dispersed to members of Board of Editors according to their fields to assign reviewers.

METU Studies in Development was published as four issues per year between 1970 and 1999. Between 2000 and 2002, double issues have been published. It was published as two issues per year beginning in 2003. After it was published as three issues per year since 2010, due to lack of articles that were uploaded, it has been being published double issues per year starting from 2019.

In 2023, Vol. 50 No.1, consisted of eight articles, in 283 pages and Vol. 50 No. 2, consisted of ten articles in 275 pages. The number of authors who contributed to Vol. 50's first and second issues were 15 and 16, respectively.

The website of the journal (<http://www2.feas.metu.edu.tr/metusd/ojs/index.php/metusd/index>) in its new form became operational in September 2006. From January 2008 onwards, all submission and evaluation processes became online only.

The issues had been printed in METU Printing House by the standing order of the Rector's office and the costs of printing materials (ink, carton etc.) have been paid by Dean's Office of METU FEAS until 2019. From 2020, the journal is published online only. This allows the journal fulfil its long-standing public service mission of nearly fifty years of well-regarded and respected academic discourse.

The journal was distributed free of charge to FEAS members and to libraries of public universities and some public institutions.

Statistics

The journal requires free registration to access its online content. Entire online archive of METUSD is open to public.

Table 1¹
Statistics on Website

	2017	2018*	2019	2020	2021	2022	2023
Unique Visitor	5,337	21,772	17,757	12,312	17,640	3,815	3,070
Number of Visits	8,696	28,432	21,761	18,141	21,888	5,672	4,297
Page view	94,296	226,297	183,190	181,875	248,182	50,155	37,047
View per Visitor	10,84	7.96	8.42	10.03	11.35	8.84	8.62
Returning Visitors (%)	14.7	6.8	6.6	12.3	7.3	13.5	15.1

*Notes: 2015 covers the period between April and December and 2018 covers the period between December 2017 and December 2018.

During 2023, the number of unique visitors was 3,070 and the number of visits was 4,297. These figures and others from Table 1 show that compared to the 2022-2023 period, it is seemed that all of the statistics decreased except returning visitors (%).

¹ Statistics cover the period of January-December, except 2015. As a consequence of server upgrade operations in October 2014, statistics on website for 2014 covers January – October and for 2015 covers April - December. The technical problem is solved in March 2015.

Table 2
Visitors by Countries and Territories (2023)

Country/Territory	Number of Unique Visitors	Share (%)	New Visits (%)
Turkey	2,227	72.07	72.29
Vietnam	167	5.4	5.17
Germany	134	4.34	4.41
United States	83	2.69	2.62
Indonesia	77	2.49	2.56
United Kingdom	67	2.17	2.19
India	43	1.39	1.39
Singapore	35	1.13	1.1
Netherlands	19	0.61	0.5
China	16	0.52	0.53

Seventy percent of the total visitors came from Turkey in 2023. Turkey leads with 2,227 visits; Vietnam follows with 167 visits and Germany with 134 visits for 2023.

METU Studies in Development received 12 manuscripts in 2023.

Table 3
Distribution of Submissions by Fields (2018 – 2023)

Fields	2018		2019		2020		2021		2022		2023		Total	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Economics	20	66	10	58	7	47	3	38	9	69	12	50	61	57
Business Adm.	2	7	4	24	2	13	1	13	0	0	5	21	14	13
International Rel.	2	7	0	0	0	0	1	13	1	8	2	8	6	5
Pol. Sci & Public. Adm.	5	17	3	18	5	33	1	13	2	15	3	13	19	18
Other	1	3	0	0	1	7	2	25	1	8	2	8	7	7
Total	30	100	17	100	15	100	8	100	13	100	24	100	107	100

Table 3 shows the number and proportion of submissions according to major field. Of these, 57% are in economics while 18% from political science and public administration between 2018 and 2023, though 50% of them are in economics and 21% are in business administration in 2023.

Table 4
Average Processing Periods (Week)

Year	Field	Editor	1 st Referee	2 nd Referee	To	To decision
					Rejection (including editorial rejections)	
2016	Economics	11.6	9.7	9.5	17.3	10.4
	Business Adm.	7.5	8.3	8.3	14.2	44.6
	Pol. Sci. & Pub. Adm.	3.9	5.6	2.4	4.7	30.3
	International Rel.	15.5	8.5	11.8	-	35.8
	Other	-	-	-	5.3	-
	Total	9.3	6.9	5.3	23.1	27.5
2017	Economics	5.6	15.8	8	7.8	10.8
	Business Adm.	4.1	4.3	9	14.5	24.9
	Pol. Sci. & Pub. Adm.	4.5	12.3	13	16	36.5
	International Rel.	8	32		12	56
	Other	-	-	-	5.5	-
	Total	5.6	16.1	10	12.6	32.1
2018	Economics	8.4	16	7.8	4.68	12
	Business Adm.	3.8	4.5	9.2	14.5	15
	Pol. Sci. & Pub. Adm.	5.6	12	12.5	16	17
	International Rel.	7.2	16		12	18
	Other	-	-	-	4	-

METU STUDIES IN DEVELOPMENT

	Total	6.25	16.15	9.8	10.23	18
2019	Economics	1.5	8	15	12	9
	Business Adm.	1	2	6	6	12
	Pol. Sci. & Pub. Adm.	4	4	-	5	5
	International Rel.	-	-	-	-	-
	Other	-	-	-	-	-
	Total	2.16	4	10.5	7.7	8.67
2020	Economics	5	14	12	14	21
	Business Adm.	0.5	7	12	10	30
	Pol. Sci. & Pub. Adm.	2	8	5	16	26
	International Rel.	-	-	-	-	-
	Other	1	0	0	1	1
	Total	2.13	9.7	9.7	13.3	25.7
2021	Economics	4	11	13	11	23
	Business Adm.	0.5	7	2	-	9.5
	Pol. Sci. & Pub. Adm.	6	13	14	-	14
	International Rel.	0.5	6	1	-	7.5
	Other	6	5	-	10	10
	Total	3.4	8.4	6	4.2	12.8
2022	Economics	3.5	12	11.5	12.5	24
	Business Adm.	2	8	6	8	10
	Pol. Sci. & Pub. Adm.	5	11	15	8	20
	International Rel.	2.5	10	12	9.5	17
	Other	7	6	5	7	15
	Total	4	9.4	9.9	9	14.4

2023	Economics	2	14	10.5	15	26
	Business Adm.	2.5	10	8	9	12
	Pol. Sci. & Pub. Adm.	4	12	16	18	19
	International Rel.	3	8.5	11.5	-	18
	Other	2	4	8	-	12
	Total	2.7	10.5	10.8	8.4	17.4

^a As of 01.12.2018

In Table 4, compilation periods of articles in different steps are shown between 2016 and 2023. It is seen although that a referee was found on average in 2.7 weeks in 2023. Authors have been notified on the editorial decision on average in 17.4 weeks in 2023.

Table 5
Refereeing Status of the Articles

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Single Referee	14	7	12	6	2	1	-
Two+ Referees	13	11	4	7	6	17	22
No referee found	-	1	-	-	-	-	-
Desk Rejection by Editors	13	10	1	3	-	1	1
Recall by Authors	-	1	-	-	-	1	1
Total	40	30	17	16	8	20	24

Table 5 shows detailed statistics of the refereeing process between the years 2017-2023. During this period, a significant portion of the articles has been assigned to two referees, except for some manuscripts received in 2017 and 2019. The journal always starts by two or three referees but sometimes (due to a lack of response) the decision is made based on a single referee report (who is an experienced and trusted referee) and editorial evaluation. If the editorial board is in doubt, the author is informed and asked for permission to start the process anew if the author so wishes it (or recalls his/her submission).

The statistics for *METU Studies in Development* for the period of 2010 – 2023 are shown in Table 6. In this period, 49% of issued articles were written in Turkish and 95% of the authors were academicians or professionals that affiliated to universities or other institutions in Turkey. *METU Studies in Development* is an

important publication source for foreign researches as well as Turkish counterparts. In fact, *METU Studies in Development* is appraised in the category of national A group journal for the majority of state and foundations' universities in Turkey in the process of promotion and assignment for an academic position (see The Annual Report of 2004). The journal is also appraised in the category of international B group journals in the process of promotion and assignment for an academic position by METU. A *METU Studies in Development* publication qualifies for an initial assistant professor position in the overwhelming majority of Turkish universities. Since 1971, the journal has been included by the Econlit index, which is a leading international citation index of American Economic Association in the field of economics.

Table 6
Summary statistics for METU Studies in Development, 2010-2022

Volume	Number	Number of Articles ^a	Number of Articles in Turkish	Total Number of Authors	Number of Authors (from Turkey) ^b	Number of Authors (Foreign Affiliation)	Number of Book Reviews	Printing Date ^c	Special Issue
37	2010(1)	4	2	8	8	0	0	Apr. 10	
37	2010(2)	4	2	10	10	0	0	Aug.10	
37	2010(3)	4	1	8	8	0	1	Dec.10	
38	2011(1)	4	3	8	8	0	0	Apr. 11	
38	2011(2)	4	3	6	6	0	0	Aug.11	
38	2011(3)	4	3	5	5	0	0	Dec.11	
39	2012(1)	5	4	6	6	0	0	Apr. 12	
39	2012(2)	4	3	7	7	0	0	Aug.12	
39	2012(3)	3	1	5	5	0	1	Dec.12	
40	2013(1)	5	2	8	8	0	0	Apr. 13	
40	2013(2)	12	12	15	15	0	0	Aug. 13	*
41	2014(1)	4	3	6	6	0	0	Apr. 14	
41	2014(2)	9	6	15	15	0	1	Aug. 14	
41	2014(3)	11	0	11	7	4	0	Dec. 14	*
42	2015(1)	5	3	10	10	0	0	Apr.15	
42	2015(2)	6	2	7	5	2	1	Aug.15	
42	2015(3)	7	4	13	13	0	1	Dec.15	
43	2016(1)	15	5	29	27	2	0	Apr.16	*
43	2016(2)	9	3	17	15	2	1	Aug.16	
43	2016(3)	5	4	7	7	0	0	Dec.16	
44	2017(1)	5	3	8	8	0	1	Apr. 17	
44	2017(2)	5	2	7	7	0	1	Aug. 17	
44	2017(3)	4	1	6	4	2	1	Dec. 17	
45	2018(1)	4	1	5	5	0	0	Apr.18	
45	2018(2)	4	1	6	6	0	0	Aug.18	
45	2018(3)	3	1	4	4	0	0	Dec.18	
46	2019(1)	6	3	8	8	0	1	Jun. 19	
46	2019(2)	6	0	14	14	0	0	Dec.19	

METU STUDIES IN DEVELOPMENT

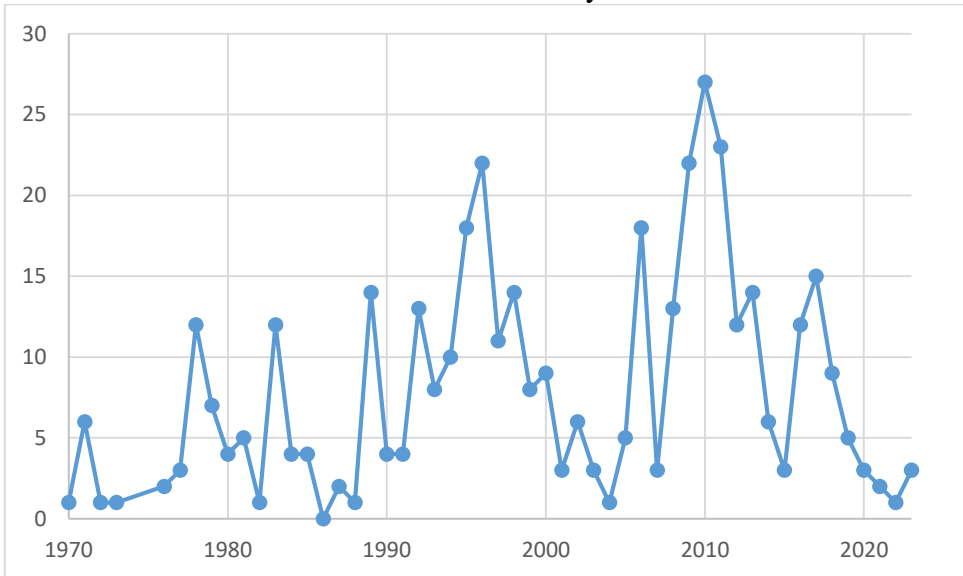
47	2020(1)	7	4	15	15	0	2	Jun. 20
47	2020(2)	7	3	9	9	0	1	Dec. 20
48	2021(1)	4	1	6	6	0	1	Jun. 21
48	2021(2)	6	3	9	7	2	0	Dec. 21
49	2022(1)	8	8	12	12	0	0	Jun.22
49	2022(2)	5	3	7	6	1	1	Dec.22
50	2023(1)	8	7	13	12	1	0	Jun. 23
50	2023(2)	10	3	17	14	3	0	Dec.23
	Total	216	110	347	328	19	15	

Citations of *METU Studies in Development* in the SSCI

The journal was published for more than 53 years through the dedicated efforts of a small staff and limited resources of the METU FEAS. In the past, publication on time was an issue. The journal has been back on timely publication track for the past twelve years and it has international visibility statistics compiled within an online system for the past six years. Also, the full text of past volumes (back to 2000) was transferred to the web environment in pdf format. Until recently, the journal could be found only at the central libraries of public universities. In addition, the EBSCOHost Academic Search Premier database provided full text access.

METU Studies in Development has been cited in the SSCI index for the first time in 1970. The journal has been cited 417 times in studies that have been published in the journals indexed by SSCI between 1970 and 2023. It was decreased to 5 in 2019 and 3 in 2020, it decreased to 2 in 2021 and to 1 in 2022 and increased to 3 in 2023. The journal was cited mostly in 2010 by 27 citations.

Figure 1
Number of Citations by Year

The classification of the citations by fields is given in Table 7. A large part of the citations comes from the articles in the field of economics.

Table 7
Classification of Citations by Fields

Field	Citations	
	Number	Percentage
Economics	207	49.6
Business Adm.	53	12.7
Pol. Sci. & Pub. Adm.	71	17.02
International Rel.	22	5.28
Others	64	15.4
Total	417	100.00

Table 8 shows the distribution of citations to the journal by country. The majority of the citations were made by the Turkish researchers (53.26%). Turkish researchers are followed by the journals from the U.S.A. and the U.K.

Table 8
Distribution of Citations by Country

Country	Number	Percentage
Turkey	224	54.26
U.S.A.	54	12.11
U.K.	25	5.05
Netherland	7	1.69
Germany	5	1.21
Canada	4	0.97
Taiwan	3	0.73
Jordan	3	0.73
France	3	0.73
People's Republic of China	3	0.73

Table 9 shows the distribution by institution of the authors who cited article from METU Studies in Development. A significant proportion of the citations (49.17%) were made from METU and Bilkent University authors who have had a long-standing familiarity with the journal.

Table 9
Distribution of Studies that Cite METU SD by Institution

The institution	Number	Percentage
METU	55	30.39
Bilkent University	34	18.78
Boğaziçi University	22	12.15
İstanbul Technical University	16	8.84
Ankara University	11	6.08
Hacettepe University	11	6.08
Ege University	6	3.31
Yeditepe University	5	2.76
Koç University	5	2.76
Sabancı University	5	2.76
Turkish Republic of Central Bank	4	2.21
Marmara University	4	2.21
University of Minnesota	4	2.21

Journals which cited *METU Studies in Development* most are given in Table 10. Most of the citations to the journal are from “Emerging Markets Finance, Trade”, and “Applied Economics”.

Table 10
Distribution of Studies that Cite METU SD by Journal

Name of the Journal	Number	Percentage
Emerging Markets Finance and Trade	12	3.53
Applied Economics	12	3.53
Developing Economies	8	2.35
Journal of Policy Modeling	7	2.06
Middle Eastern Studies	7	2.06
İktisat İletme ve Finans	7	2.06
International Journal of Middle East Studies	6	1.76
World Development	6	1.76
Amme İdaresi Dergisi	6	1.76
Economic Modelling	5	1.47
Applied Economics Letters	5	1.47
Journal of Development Studies	5	1.47
Development and Change	4	1.18
European Journal of Operational Research	4	1.18
Canadian Journal of Development Studies	4	1.18

METU Studies in Development will remain to be the best known and most respected academic journal in its field in Turkey, continuing to fulfill its mission as it has done for the past fifty years.